

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA PRÁVNICKÁ
KATEDRA PRÁVNÍCH DĚJIN

RIGORÓZNÍ PRÁCE

**Osvícenské reformy Josefa II. se zaměřením na trestní právo
a policii**

2013

Mgr. Stanislav Hájek

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto rigorózní práci vypracoval samostatně a že jsem vyznačil prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpal, způsobem ve vědecké práci obvyklým.

Beru na vědomí, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/200 Sb., autorského zákona v platném znění.

V Plzni dne 20.3.2013

Mgr. Stanislav Hájek

Obsah:

Abstrakt.....	5
Úvodem.....	7
1. Doba předosvícenská a počátky osvícenství v Evropě.....	9
2. Počátky osvícenství v českých zemích.....	30
3. Osvícený „služebník státu“ Josef II.	44
4. Reformy Josefa II.	51
5. Trestní zákoníky předjosefínské.....	69
5.1. Trestní zákoník Josefa I.	69
5.2. Trestní zákoník Marie Terezie.....	70
6. Teoretická východiska osvícenského trestního práva.....	72
6.1. Od teokratického trestního práva k sekularizovanému trestnímu právu.....	72
6.2. Rovnost jako klíčová zásada trestního práva v Evropě 18. století...72	
6.3. Trestní právo a obecné dobré ve druhé polovině 18. století	75
7. Věda o trestním právu v době josefínské.....	77
7.1. Josef von Sonnenfels – život a dílo.....	78
7.2. Pojetí práva v Sonnenfeslově učení.....	81
7.2.1 Zákon a role soudců.....	81
7.2.2. Prevence v trestním právu.....	82
7.2.3. Zásada nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege.....	83
7.2.4. Trest nemá být odplatou.....	83
7.2.5. Nauka o zločinech.....	85
7.2.6. Teorie Proporcionality	85
7.2.7. Sonnenfelsovo zamyšlení nad svémocí v trestním právu.....	86
7.2.8. Zásada rovnosti.....	87
8. Rozbor děl J. Sonnenfelse věnovaných trestnímu právu.....	88

9. Sonnenfelsův boj za zrušení tortury.....	92
10.Odpůrci tortury před Josefem Sonnenfelsem- M.Bernhardi a Cesare Beccaria.....	93
11. Diskuse o deliktu čarodějnictví v době předjosefínské.....	95
12. Sonnenfels a přirozené právo.....	97
13. Sonnenfelsovi následovníci.....	98
14. Josefínské trestní právo.....	100
15. Josefínský trestní zákoník v praxi.....	106
16. Policie za vlády Josefa II.	107
Závěr.....	110
Résumé.....	111
Seznam použité literatury.....	112

Reformy Josefa II. Se zaměřením na trestní právo a policii

Co je osvícenství? „, Východiště člověka z nedospělosti, již si zavinil neschopností používat vlastní rozum bez poručnickování druhých a vyzývající k odvaze samostatně myslet.¹

Immanuel Kant

Abstrakt

Tato studie se prioritně zabývá trestním právem doby evropského osvícenství a zaměřuje se zejména na české země. Autor popisuje změny v koncepci a pojetí trestního práva. Zdůrazňuje nové zásady ve vědě trestního práva a v trestněprávních kodifikacích. Mezi těmito zásadami se věnuje zejména rovnosti a také sekularizaci trestního práva.

Autor se zajímá více o osobnost Josefa von Sonnenfelse, který ovlivnil trestní právo v době panování Josefa II. Klíčovým problémem této doby je i diskuse o možném zákazu trestu smrti.

Autor se zabývá i organizací a kompetencí policie, ve které viděl Sonnenfels důležitý moment v ochraně společenského řádu.

Klíčová slova: Osvícenství, trestní právo, trest smrti, přirozené právo, policie, Joseph von Sonnenfels, Marie Terezie.

Abstract

This work is primarily devoted to the penal law in the Age of Reason in Europe and in the Czech lands especially. The author describes changes in the conception of the penal law. He stresses the new principles in the science of penal law and in penal codifications. Among these principles draws attention mainly to the equality and secularization of the penal law as well.

¹ Kant, I., Was ist Aufklärung?, Berlinische Monatsschrift in Dezember 1784.

The author interesses in Joseph von Sonnenfels, who influnced the penal law in the period of Joseph II. The key problem of the penal law in the 18th century is also the capital punishment and the diskussions about it.

The author deals with the police as welll. The main cause for it is the inetrest of Joseph von Sonnenfels in the organization and tasks of the police organs and their relevancy for the order in the society.

The key words: The Age of Reason, the penal law, the capital punishment, the natural law,the police, Joseph von Sonnenfels, Joseph II.

Úvodem

Za vlády Josefa II. došlo v rámci rakouského státu a práva k četným osvícenským reformám. Jde o období osvícenského absolutismu, neboť panovník je stále absolutistickým vládcem na základě Obnoveného zřízení zemského z roku 1627, nicméně přistupuje k některým reformám státního aparátu i práva.

Ve své práci mám v úmyslu věnovat se josefínským reformám se zaměřením na oblast trestního práva a policie. Stále totiž platí, co před lety napsal R. Van Dülmen², že konkrétní praxe 16. - 18. století v oblasti trestněprávní byla dosud literaturou spíše opomíjena. To platí i o samotném trestněprávní úpravě, zvláště doby osvícenské.

V této práci nelze opomenout ani vývoj trestního práva v kodifikačním úsilí Marie Terezie, za jejíž vlády byl vypracován trestní zákoník obsahující hmotné i procesní právo-*Constitutio Criminalis Theresiana*. Tereziánský trestní zákoník vznikl rovněž v osvícenské době, ale rozdíl v koncepci i obsahu mezi ním a poměrně moderním josefínským trestním zákoníkem je propastný.

V kontextu josefínských reforem bych zejména rád zhodnotil účast Josefa von Sonnenfelse na trestněprávních reformách³ a ukázal i jeho roli v rozvoji osvícenství, které sehrálo ve vývoji rakouského státu i práva významnou úlohu.

Josef Sonnenfels měl k Josefu II. velmi obdivný vztah, což vyjádřil i v poemě, ve které Josefa oslavil. Není ovšem známo, zda Josef tuto poemu někdy četl.⁴ Nepochybně se ale myšlenkami Sonnenfelse při tvorbě zákonů velmi inspiroval

Zároveň jsem považoval za nezbytné věnovat se alespoň některým Sonnenfelsovým žákům, kteří se podíleli na rozvoji osvícenství ve společnosti.

Osvícenským pojetím práva v Rakousku, zvláště pak v českých zemích, se v české literatuře zabýval podrobněji naposledy Jiří Klabouch.⁵ Jde ovšem o monografii, byť velmi precizní a obsáhlou, která vznikla před desítkami let. Je proto

² Divadlo hzůzy, Praha 2001, s. 187.

³ Sonnenfels se podílel i na kodifikování občanského práva.

⁴ Srv. Lindner, R., *Der Mann ohne Urteil*, Wien 1983, s.70-71. V jedné části poemu Sonnenfels uvedl- „, Erfüllst Du, Diner Abkunft würdig so/ Des Throns geheiligte Bestimmung : Sohn! / Dann lohne Dir königliche Lust,/ Der Bürger blühend Wohl, gegründet t durch Dich.“

⁵ Klabouch, J.: *Osvícenské právní nauky v českých zemích*, Praha 1958.

jistě žádoucí pokusit se navázat alespoň dílčími studii na jeho práci a prezentovat novější pohledy na osvícenství v právu.

Pokud hovoříme osvícenství, nelze jen vyzvedávat „vládu rozumu“, ale je třeba se více podívat i na racionalistickou odnož přirozeného práva tak, jak se promítala do trestního i občanského práva konce 18. století. Nelze opomenout ani učení o společenské smlouvě, které stále přežívalo, ale získalo opět racionalistický obsah. Vliv na jeho formování teorie společenské smlouvy měl i J. M. Voltaire a J. J. Rousseau. Ten ve svém díle O společenské smlouvě (1762) píše o tomto fenoménu velmi podrobně.⁶

V době osvícenské se hovoří rovněž o „zdravém rozumu.“⁷ Zákon měl být výsledkem zdravého rozumu a jím měl být také poznáván. Měl také zajišťovat „obecné dobré“ ve společnosti. I kodifikace z doby osvícenské, o kterých autor pojednává měly reflektovat zdravý rozum zákonodárce.

Autorova rigorózní práce je výsledkem snahy prezentovat jeden z pohledů na osvícenství v právu za Josefa I.⁸, na dobu, kdy se pozvolna začíná utvářet občanská společnost. Jde tu ale jen o nespělé začátky. O formování se občanské společnosti na počátku devadesátých let známá česká historička P. Vošahlíková napsala, že jejím předpokladem „bylo prosazení zásady rovnosti všech lidí a její zakotvení v právním řádu.“⁹

⁶ Viz dále v textu. Rousseau např. ve svém díle O společenské smlouvě píše-, „Vyloučíme-li tedy ze společenské smlouvy to, co pro ni není podstatné, uvidíme, že se redukuje na tato slova : Každý člen dává svou osobu a všechnu moc pod nejvyšší řízení obecné vůle a každý je také přijímán jako neoddělitelná část celku...“. Srv. Stručná antologie z dějin politických učení a filosofie práva/ ed. Klabouch, J. Veverka, VI./, Praha 1994, s. 114.

⁷ Srv. Hattenhauer, H.: Europäische Rechtsgeschichte, Heidelberg 1994, s. 467-470.

⁸ Otec Josefa Leonarda byl J.P. Banniza, který byl profesorem na stolici Digest a trestního práva na vídeňské univerzitě. Jeho syn, stejně jako otec hájili ještě středověké trestní právo. K Josefovi II. Srv. I pramennou edici- Maass, F.: Der Josephinismus, Wien , 1- 5 sv., 1951-1961.

⁹ Vošahlíková, P., Formování české občanské společnosti, Praha 1993, s. 5.

1. Doba předosvícenská a počátky osvícenství v Evropě

Úsilí o objektivní posouzení dějinného významu reforem císaře Josefa II. v oblasti trestního práva a legislativních úprav postavení a funkce policie v habsburské monarchii závisí do značné míry na pochopení hloubky procesu změn v realitě nových duchovních a sociálně-politických proudů, vyjadřujících nezbytnost společenských změn na přechodu od feudalismu k vyššímu stupni civilizačního uspořádání mezilidských vztahů v Evropě.¹⁰

To předpokládá, alespoň v obecné rovině proniknout ke kořenům myšlenkových pochodů, které se postupně spojovaly v ucelený společenskopolitický směr označovaný názvem osvícenství. Jeho představitelé usilovali o odstranění nedostatků tehdejší společnosti, zejména o změnu její morálky, politiky a celého způsobu života, na základě šíření myšlenek o dobru, spravedlnosti a významu vědeckých poznatků.

Vzhledem k tématice této studie (Reformy Josefa II. v oblasti trestního práva a působení policie) je nutno přihlídnout zejména k těm stránkám osvícenství, které se zabývaly problematikou myšlení o právu a státu a hledání cest, převedení jejich nových pojetí do reality tehdejšího společenského života (v horizontu života Josefa II.).

Filozofické a sociálně etické úvahy o podstatě a působení práva ve společnosti, prožívající rozklad feudálních vztahů a usilující o novou sociálně politickou identitu, se prosazovaly samostatně i v různých názorových rozporech a průnicích zejména ve Francii, Anglii, Německu a Holandsku.

Ve Francii na počátku 18. Století vynikali z řady osvícenců, ovlivňujících obsah nového myšlení o člověku a společnosti, státu a právu zejména Ch. L. Montesquieu, F. M. Voltaire, J. J. Rousseau.

Charles-Louis Montesquieu (1689 – 1755) vyjádřil tvorbu koncepce nového francouzského myšlení o těchto skutečnostech v řadě spisů, z nichž největší odezvy v duchovní oblasti myšlení tehdejší společnosti dosáhly „Lettres persanes“ (Perské listy

¹⁰ Josef II., narozen ve Vídni 13. března 1741, zemřel rovněž ve Vídni 20. února 1790. Otec: František I. Štěpán Lotrinský, matka: Marie Terezie. V letech 1765 až 1790 byl císařem tzv. Svaté říše římské, od roku 1780 až do roku 1790 byl králem uherským a nekorunovaným králem českým. Je považován za jednoho z nejdůležitějších panovnických představitelů evropského osvícenství.

– 1721), „*Considération sur les causes de la grandeur des Romains et de leur decadence*“ (Úvahy o příčinách velikosti a úpadku Římanů – 1734) a „*L’esprit des lois*“ (O duchu zákonů – 1784).

V nich podal na jedné straně uspořádaný přehled tehdy používaných právnických pojmů, na druhé straně hluboce promyšlený pohled na původ, podstatu a funkci politicko-mocenských a právních institucí a nástin programu reformy, jaké si vyžadoval další hospodářský, sociální a kulturní pokrok Francie i ostatní Evropy 18. století.¹¹

Zákon podle Montesquieua „je všeobecně řečeno lidský rozum, pokud ovládá všechny národy na zemi; právo veřejné i soukromé každého národa jsou zvláštní případy, ve kterých se uplatňuje lidský rozum. Zákony musí být tak přizpůsobeny národu, pro který jsou vytvořeny Musí být v takovém vztahu k povaze a zásadám vlády, která je ustavena nebo která má být ustavena, že buď tuto vládu tvoří (tak je to u práva veřejného), nebo že ji udržují (to je u práva soukromého).“¹²

Montesquieu vysvětloval, že zákony musí mít určitý vztah nejen k povaze kraje, k podnebí, způsobu života národů, ale i ke stupni svobody obyvatelů, kterou chce chránit, k jejich náboženství, bohatství a mravům.¹³

V jeho pojetí je zákon výtvorem rozumu, nejen produktem historického vývoje, vznikajícím za určitých historických podmínek. Rozum v reakci na „vnitřně rozervanou subracionální individualitu“ naplněnou strachem z válečného stavu a sobectvím mezilidských vztahů, v touze po klidu a bezpečí, odhaluje jistá všeobecně platná pravidla vzájemnosti, která jsou v legislativním procesu přetvářena do pozitivního práva.

Montesquieu přitom rozeznával dvě skupiny zákonů: zaprvé „neměnné“, vytvořené nejvyšším rozumem, zadruhé „společenské“, jejichž obsah závisí jen a jen na rozumu zákonodárce.¹⁴

¹¹ Srov. ADAMOVÁ, K. KŘÍŽKOVSKÝ, L.: *Dějiny myšlení o právu*. Praha 2007, str. 162 an.

¹² CHARLES MONTESQUIEU: *O duchu zákonů*, Praha 1947, str. 39.

¹³ Srov. tamtéž.

¹⁴ Srov. ADAMOVÁ, K. KŘÍŽKOVSKÝ, L.: *Dějiny myšlení o právu*. Praha 2007, str. 163.

Na základě úvah, prodchnutých úsilím o vyjádření touhy širokých vrstev společnosti po svobodě, dospěl k osvícenské definici práva jako souhrnu zákonů upravujících jakékoli lidské vztahy téhož druhu a k členění práva na právo mezinárodní (vztahy mezi národy), politické (vztahy vládnoucích k ovládaným) a občanské (vztahy mezi občany). Za nezbytné pro poznání tvorby obsahu pozitivního práva považoval spojení metody sociologické s historickou.¹⁵

Z hlediska obsahových záměrů této studie je nutné připomenout, že Montesquieu byl jedním z předních francouzských myslitelů, kteří se snažili definovat základní principy i moderního trestního práva. Jeho požadavek určení „zákonných deliktů a trestů“ směřoval k tomu, aby za trestné bylo považováno jen takové jednání, které je jako trestné určeno zákonem, a že soudce může uložit pouze trest v zákoně výslovně uvedený. V souvislosti s tím vznášel také požadavek úměrného posuzování trestů vzhledem k povaze spáchaných zločinů, využívání právně stanovených možností jejich zmírnění a odstranění nepřiměřeně tvrdých podmínek výkonu trestů.¹⁶

Ke zvýšení kvality zákonů doporučoval Montesquieu věnovat co nejvyšší péči výchově právníků (legislativců) připravujících obsahové a formální znění zákonů, i těch mocenských subjektů, které zákony stanoví a vytvářejí politické a morální podmínky pro jejich dodržování.

Velkou úlohu přitom přisuzoval obsahu pojmu ctnost. Vysvětloval, že zatímco principem monarchie je čest, hrdost a vypjatý smysl pro hodnost a postavení, principem republiky je „ctnost“. Zároveň zdůrazňoval, že nemá na mysli ani ctnost morální, ani náboženskou, „ale vášnivý a nesofistikovaný patriotismus, který může na čas přimět občany k tomu, aby podřídili či přesměřovali svou sobeckou energii k asketickému a rovnostářskému duchu bratrství.“¹⁷

Ctnost si podle Montesquiea vyžaduje konformismus, vynucovaný přísnou a kritickou ostrážitostí, který potlačuje některé z nejsilnějších přirozených impulsů člověka.

¹⁵ Srov. tamtéž, str. 164.

¹⁶ Srov. tamtéž, str. 165 an.

¹⁷ THOMAS L. PANGLE: *Montesquieu, Charles-Louis de Secondat*, in Blackwellova encyklopedie politického myšlení, Brno 1995, stzr. 323. Viz blíže: PANGLE, T. L.

Z pozice vymezeného „ducha zákonů“ Montesquieu obohatil i osvícenské myšlení o státě vymezením jeho postojů k politickým, ekonomickým, sociálním a morálním problémům Francie a ostatních regionů Evropy osmnáctého století.

Zprvce se ostře ohradil proti náboženské aroganci církve, která učinila z náboženství nástroj vlastního obohacování usmrcováním lidí, obracením bezvěrců vyhrůžováním, znásilňováním svědomí apod. Podle slov Montesquieua „Papež jest hlava křesťanův. Jest to stará modla, jíž se dává kadidlo ze zvyku“.¹⁸ O kněžích se vyjadřoval: „Dervišové mají v rukou téměř všechno státní bohatství: jest to společnost lidí lakotných, kteří berou neustále a nevracejí nikdy“.

Proti náboženské nesnášenlivosti kladl požadavek umírněnosti politiky a soucitu s člověkem. Požadoval uvádět spravedlnost do oblasti trestního práva, zrušení otroctví, zastavení inkvizice a všech forem náboženského pronásledování.

Zadruhé se ostrými slovy vyjadřoval o nedostacích v působení zastupitelských orgánů státní moci. „Parlamenty se podobají velikým zříceninám, jež se šlapou nohama v Tato velká tělesa došla osudu, přirozeného věcem lidským: podlehla času, jenž ruší vše, zkáže mravů, která oslabila všechno, nejvyšší autoritě, jež pobořila a pokácela všechno.“¹⁹

V souvislosti s tím jak v „Perských listech“, tak v „Duchu zákonů“ píše o „hrůze z despotismu“ a o „sklonu, jež strhuje evropské monarchie k jejímu uplatňování“.

Zatřetí, v duchu satiry a ironie vymezoval svůj (a hlavně lidový) názor nejen na šlechtu a boháče, ale i na universitu a zneužívání státních platů. O šlechtě uváděl, že jde o sbor lokajů, který je „ve Francii váženější než jinde: je to semeniště vznešené šlechty. Naplňuje prázdnotou i ostatních států“.

Vztah k boháčům vyjádřil slovy: „Pohrdající bohatými, dospějeme konečně k tomu, abychom opovrhovali bohatstvím.“ O univerzitě se vyjadřoval, že je „prvorozenou dcerou královskou, velmi starou, proto také občas blouzní.“²⁰ V podstatě šlo o výstižnou ironii „.... pravdy“.

¹⁸ Viz JANET, P.: *Dějiny vědy politické (se zřetelem k mravovědě)*. Díl II, Praha 1896, str. 163 an.

¹⁹ Viz tamtéž, str. 164.

²⁰ Viz tamtéž, str. 164.

Začtvrté: Montesquieu se obšírně a racionálně zabýval sociálními příčinami a důsledky přepychu ve spojení s problematikou podstaty a fungování daní. „Rozeznával tři druhy daní: daň osobní, daň pozemkovou a poplatky obchodní. Doporučoval, aby daň osobní byla vzestupná, neboť je třeba v majetku každého rozeznávat nutné, užitečné a nadbytečné. Nutné nemá být vůbec zdaňováno, užitečné ani a nadbytečné pak více než užitečné.“

Přitom ostře kritizoval instituci státního pronajímání výběru daní, která obvykle vede státní jmění na pokraj bankrotu a vyvolává nenávisť širokých vrstev lidu jak proti nájemcům vymáhání daní, tak proti panovníkovi nesoucím na tom spoluvinu.²¹

Zapáté se do hloubky zabýval ekonomickou, sociální a politickou problematikou výroby a obchodu. Vysvětloval, že to, s čím je možno počítat při přeměně lidské existence ve smyslu rovné ochrany všech lidských bytostí, je „obchodní duch“, vedený novou ekonomickou vědou. Ve statích věnovaných těmto otázkám dokazoval, že komercialismus směřuje k vyléčení lidí z předsudků, které zahalují jejich pravé potřeby.²² Jako „pravé zásady obchodu“ uváděl: nevylučovat žádný národ z obchodu bez důležitých důvodů a podporovat soutěž, která pomáhá stanovit pravé ceny zboží a pravé vztahy mezi prodávajícími a kupujícími. „Ctnosti obchodního ducha“ prý podniktí v lidech střídmost, spořivost, umírněnost, moudrost, klid, pořádek a jistý druh exaktní spravedlnosti“.

Zašesté si v „Duchu zákonů“ kladl otázku, zda je stát povinen poskytovat pomoc chudině. Došel k závěru, že i když by se dávala jakákoliv almužna hladovějícím lidem na ulici, nesplní se tím povinnost státu poskytnout všem občanům jisté existenční minimum, pokud jde o výživu, ošacení a způsob života, který se nepřičí zdraví. Dobře „vzdělaný stát“ má k tomu získávat prostředky tím, že jedněm lidem „poskytuje práci jaké jsou schopni a druhé naučí práci, což již samo způsobuje práci“.

Celosvětově uznávaným teoretikem revolučně-demokratického směru francouzského osvícenství byl generační současník Josefa II. Jean-Jacques Rousseau (1712 – 1778). Ve svých spisech („Úvahy o původu nerovnosti mezi lidmi (1755), „O

²¹ Srov. výše cit.: *Dějiny myšlení o právu*, str. 197.

²² Srov. Blackwellova encyklopedie politického myšlení, str. 323.

společenské smlouvě“ (1762) a „Emil, čili O vychování“ (1762) aj.) podal nový pohled na postavení a úlohu člověka ve společnosti, na vznik a podstatu státu a na směr dalšího vývoje evropského civilizačního procesu.

V pojednání o původu a příčinách nerovnosti mezi lidmi vysvětloval své názory na příčiny a důsledky jejího vzniku v lidském společenství a na hledání způsobu jejího překonání. Obdobně jako jeho ideoví předchůdci vycházel z toho, že v původním přírodním stavu si byli všichni lidé rovni, žili svobodně podle zákonů přírody a navzájem si pomáhali. A tento přirozený stav, kdy se mezi lidmi vyskytovala jen nerovnost fyzická, pramenící z rozdílů biologických (věku, zdraví apod.), považoval za období všeobecného štěstí.

Rozpad tohoto prvotního stavu zdůvodňoval Rousseau růstem výkonnosti práce, vznikem soukromého vlastnictví a majetkové nerovnosti, doprovázené trvalou nerovností sociální a mravní. To vedlo ke vzniku společnosti se všemi dobry a zly, k mocenské ochraně silných a otroctví slabých, ve které je násilí posvěceno zákony.²³ Stát – politickomocenská organizace takové společnosti, jako nástroj prosazování moci majetných, ochrany jejich majetku a privilegovaného postavení, tuto majetkovou a mravní nerovnost mezi lidmi dále prohloubil o nerovnost politickou. V tom smyslu psal Rousseau o druhém stavu nerovnosti.

Za třetí a nejvyšší stupeň nerovnosti pokládal vznik despotismu, kde otrokům (státním občanům) zůstává jen poslušnost.

Osvícenec Rousseau se nemohl spokojit jen s kritikou těchto majetkových, sociálních a mocenskoprávních rozdílů mezi lidmi a začal teoreticky zpochybňovat i samo právo na soukromé vlastnictví. V díle „O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva“ nastínil cestu k opětovnému nastolení politické rovnosti. Základem jeho učení bylo přesvědčení, že veškerá moc musí náležet pouze lidu a že všichni lidé jsou si podle přirozeného práva rovni.²⁴

Autor teorie společenské smlouvy si víc než kdo jiný uvědomoval, jak je obtížné „stanovit mez, jež dělí ochranu od potlačování a uvést v souhlas co jednotlivce je

²³ Viz blíže JANET, P.: *Dějiny vědy politické II.*, Praha 1896, str. 243. Viz blíže též KŘÍŽKOVSKÝ, L., ADAMOVIČ, K.: *Dějiny myšlení o státě*. Praha 2000, str. 201 an.

²⁴ Viz výše cit.: *Dějiny myšlení o státu*, str. 201.

povinen sobě samému a co je povinen státu.“ Jde o to „najít útvar sdružení, v němž osoba a statky každého jsou chráněny společnou silou všech a v němž se každý slučuje se všemi, poslouchá jen sám sebe a zůstává stejně svobodným jako před tím. Taková je základní zásada, jejíž rozluštění podává Společenská smlouva.“²⁵

J. Rousseau přitom všem věnoval hlavní pozornost otázce svrchovanosti lidu a uplatňování demokratických principů v životě společnosti. Zejména v tom byla síla jeho osvícenského myšlení. Suverenitu vysvětloval jako jednotnou, nedílnou a nezcižitelnou vůli a sílu všeho lidu, který i po uzavření společenské smlouvy zůstává zdrojem veškeré moci ve státě. Ideje svobody, rovnosti a demokracie vyjádřil i ve svém posledním, v podstatě autobiografickém spise „Vyznání“ (1782 – 1789).

Jednoho ze svých nejvlivnějších reprezentantů našlo osvícenství v osobnosti Francois Marie Voltaira (1694 – 1778). Jeho četná díla různého obsahového a žánrového zaměření vyjadřovala jednak rozhodný odpor proti feudálnímu uspořádání společnosti a instituci nevolnictví, jednak teoretické zdůvodnění a obhajobu rovnosti občanů před zákonem.

Například ve spisku „Myšlenky republikánské“ (1765) ironicky vysvětloval, že „ryzí despotismus je trestem za špatné chování lidí. Jestliže je nějaká společnost ovládána jediným člověkem nebo jen několika osobnostmi, je to zřejmě proto, že nemá odvahu, ani schopnost si vládnout sama.“²⁶ Šlo mu přitom o to lidem vnuknout ctižádost tento odporný nedostatek napravit.

Značným přínosem Voltaira k vývoji politického myšlení osvícenství byla jeho obhajoba tolerance a lidských práv.

Toleranci chápal jako dobrovolné rozhodnutí nezakazovat a neomezovat jednání jiných, se kterými nesouhlasíme, i když pro to máme dostatek moci a vědomostí. Nesouhlas může být morálního i jiného charakteru. Pokud existují proti dané společnosti námitky morálního charakteru, je tolerance považována za problematickou či dokonce špatnou. Na druhé straně nezasahování, které je výsledkem nevědomosti nebo lhostejnosti, není tolerancí.

²⁵ Jde o vyjádření přeložené slovy JANETA, J. uvedenými v jeho výše cit. díle: *Dějiny vědy politické*, str. 247.

²⁶ Viz výše cit. JANET, P.: *Dějiny vědy politické II.*, str. 235.

Lidská práva byla ve Voltairově myšlení skutečností práva vedoucí ke třem hlavním politickým důsledkům: 1) Protože každý má stejná přirozená práva, nikdo nesmí být podřízen politické autoritě druhého, pokud s tím nesouhlasí; 2) Zachování a obrana přirozených lidských práv je primární funkcí vlády; 3) Přirozená lidská práva stanovují omezení moci vlád, takže vlády znásilňující práva svých občanů ztrácejí nárok na poslušnost a mohou být legitimně svrženy.

Některé Voltairovy myšlenky obsažené v „Rozpravách o mravech“ nesly jasný znak osvíceného a místy až smělého liberalismu. Platí to například o charakteristice třetího stavu „z něhož se skládá jádro národa a jenž nemůže mít zvláštního zájmu milovat trůn ... kdož říkají, že všichni lidé jsou si rovni, říkají největší pravdu, pokud že tím rozumějí, že všichni lidé mají stejná práva na svobody, na vlastnictví svých statků a na ochranu zákonů. Klamou se však velmi, jestliže se domnívají, že lidé mají být rovni svými úřady, poněvadž lidé nejsou rovni svými schopnostmi“. To kdo dobrovolně zvolili feudální vládu – nejsou lidmi.²⁷

Pokud jde o formu vlády, po dlouhou dobu zůstal Voltaire royalistou, s tím, že v čele státní moci má stát osvícený panovník. Teprve v posledních letech svého života se stal aktivním stoupencem demokratických hnutí a demokracie vůbec.

Pro Voltairovo osvícenské myšlení bylo také příznačné, že byl neúnavným zastáncem lidskosti v oblasti trestního práva. Rozhořčeně vyvracel důvody, jimiž bylo oficiálně ospravedlňováno mučení a odhaloval jeho ukrutnost a bezcitnost. Považoval ho za jednu z nejkřiklavějších zlovolností obsahu tehdejšího trestního zákonodárství. Obdobně (jak to blíže cituje P. Janet) kritizoval Voltaire i ostatní „přehmaty“ trestního práva, například nepoměr mezi trestem a vinou. Příliš přísný zákon je podle něho sám příčinou zločinu.

O trestu smrti se vyjadřoval, že má být používán co nejméně a že by bylo správné ho zcela odstranit. Rozhodně odmítal i žaloby a tresty z čarodějnictví a přísné trestné postihy za bezbožnost.²⁸

²⁷ Srov. cit. JANET, P.: *Dějiny vědy politické II.*, str. 236.

²⁸ Viz vedle cit. JANET, P. i knihu: D'HOLBACH: „*Système of Nature*“, London 1967.

Za významnou stránku Voltairova myšlení o lidských právech jsou považovány i jeho názory na dějiny, vyjádřené ve spisech „Essai sur l’histoire générale et sur les mœurs et l’esprit des nations“, „La philosophie de l’histoire“ a „Le pyrrhisme de l’histoire“. V nich vytvořil koncept nového pojetí dějin a položil základ „filozofie dějin, v níž idea pokrokového rozvoje není závislá na boží vůli“.

K mezinárodnímu rozšíření idejí osvícenství přispěl Voltaire i řadou vysoce působivých, bojovných, ironických a duchaplných literárních prací, jako například filozofické povídky v čele s „Candidem“, obsahující parodii na boží prozřetelnost a filozofii nekritického optimismu, či „L’ingeny“, naplněný kritikou zlořádů života absolutistické Francie. V oblasti poezie proslavil Voltaira parodický epos „Panna Orleánská“, z řady tragédií je za nejzdařilejší považována „Zaira“ a v žánru esejisticko-měleckých statí „Traité sur le tolérance“ (Rozprava o toleranci).

V Anglii se začalo formovat osvícenské myšlení o společnosti, právu a státu již na počátku dějinného období, kdy narůstalo napětí mezi sociálními skupinami, způsobené mimořádně bezohledným způsobem využívání práce nemajetných vrstev, násilným odnímáním půdy, pastvin a lesů drobným vlastníkům ve prospěch latifundistů, a kdy proti lidem zbaveným základních předpokladů přežití byly navíc využívány drastické zákony a nehumánní postupy soudních a policejních orgánů.

Představitelé nového směru myšlení o povaze a úkolech práva a státní moci v Anglii osmnáctého století byli William Blackstone a Jeremy Bentham.

Anglický právník a soudce William Blackstone (1723 – 1780) pronikl do politického a právního vědomí lidí všech teritorií impéria hlavně obsahem své práce o obyčejovém anglickém právu. Jeho čtyřdílný spis „Commentaries on the Laws of England“ (publikovaný postupně v letech 1765 až 1769), podal souborné vysvětlení většiny problémových otázek obsahu, způsobu výkladu a praktického uplatňování anglického práva vůbec a trestního zákoníku zvláště.

V prvním díle se zabýval rozbořem obsahu práv jednotlivce, v druhém právem majetkovým, v třetím problematikou „soukromých příčin a jejich nápravy“, ve čtvrté ostrou kritikou tehdy neúměrně tvrdých norem trestního práva a nehumánního způsobu jejich provádění v praxi.

V oblasti právní a politické teorie, zejména z hlediska politických a ústavních dějin vyjádřil anglické pojetí ústavního řádu osmnáctého století, prosazeného revolucí roku 1688 a upevněného v roce 1702.²⁹

Významnou roli ve vývoji moderního politického a právního myšlení sehrál v Anglii i Jeremy Bentham (1748 – 1832). Jako utilitaristický filozof, právník a reformátor se soustředil zejména na dva stěžejní projekty: a) na studium trestního zákona, hlavně analýzy přestupků a trestů, b) na kritiku Blackstoneových komentářů k zákonům Anglie.

V rámci plnění prvního záměru vydal po několika drobnějších studiích své nejznámější dílo: „Úvod do zásad morálky a zákonodárství (An Introduction to the Principles of Morals and Legislation), ve kterém se zamýšlel nad zavedením podrobného trestního zákoníku. Na to navazovaly dvě další obsáhlé práce: /Obecně o zákonech“ („Of Laws in General“) a „Nepřímé zákonodárství“ („Indirect Legislation“).

V druhém projektu se Bentham zabýval částí obsahu Blackstonova díla pojednávající o anglické ústavě na základě Lockova pojetí a zkoumáním pojmů přirozený stav, společenská smlouva, svrchovanost a smíšená ústava.

Základním kamenem učení o právu, mravnosti a spravedlnosti je podle Benthama pojem obecné blaho. Nezbytným předpokladem právní ochrany obecného blaha je zákonné zabezpečení nejen zabezpečení individuálního vlastnictví, rovnosti a bezpečnosti občanů, ale i možnosti jejich nezbytného materiálního zabezpečení.

Podstatou práva, jako projevu vůle absolutní moci, je imperativ příkazů, zákazů, dovolení apod., doplněný nezbytnou motivací svobody a trestu.³⁰ Soudnictví, jako nezbytná součást organizace státní moci, musí umožnit snadný a levný přístup všech členů společnosti k soudu.³¹

Podle F. Rosena přispělo Benthamovo politické a právní myšlení k vývoji osvícenského liberalismu ve třech směrech: zaprvé k zaměření jeho ideového proudu na využívání utilitárních principů; zadruhé nabídl nový přístup k ústavní teorii absorbující

²⁹ Srov. výše cit. Dějiny myšlení o právu, str. 158 an. a Dějiny myšlení státu, str. 231 an.; srov. Sudii: Blackstone, William in Blackwellova encyklopedie politického myšlení (autor Neil MacCormick), str. 38 an.

³⁰ Viz blíže RÁZKOVA, R.: *Dějiny právní filosofie*, str. 183 an.

³¹ Viz blíže RÁZKOVA, R.: *Dějiny právní filosofie*, str. 183 an.

kriticismus myšlení a praxe americké a francouzské revoluce; zatřetí vytýčil cíle legislativy tak, aby zahrnovala bezpečnost, materiální podmínky života a rovnost občanů, jako nezbytného předpokladu fungování moderního demokratického státu.³²

Historické kořeny vlivu německého učení o společnosti, státu a právu na myšlení Josefa II. je možno sledovat již od počátku sedmnáctého století, kdy se v Evropě začaly projevovaly nové ideové koncepce obsažené v dílech právníků a společenskovědních teoretiků, jakými byli Johannes Althusius, Ludolph Hugo, Samuel Prufendorf, Wilhelm Leibniz, Christian Thomasius a Christian Wof.

Johannes Althusius (Althaus, nar. 1638), právník a politický filosof (doktor občanského a církevního práva v Basileji) je považován za nejvýznamnějšího německého teoretika dohody, smlouvy, federalismu a korporatismu. Jak o něm výstižně píše Antony Black (University of Dundee),³³ Althusiův vyhraněný názor na společnost spočíval na zcela originálním spojení biblických, neokalvínských a aristotelovských idejí a na zvláštnosti racionality myšlení německých cechovních měst. Politiku chápal jako proces sdružování, rozdělování a výměny materiálních statků v prostředí přátelství a uznávání zákonů.

V teoretické koncepci Althusia vystupovalo pět typů sdružení: rodina, cech, město, provincie a království (jako *universalis consociatio*). Zatímco rodiny a cechy jsou sdružení soukromá (přičemž jen rodina je „přirozená“), města, provincie a království představují sdružení veřejná. Království se navíc vyznačuje tím, že má svrchovanost (*maiestas*).

Každé z těchto sdružení má podle Althusia vlastní nezczizitelná práva, jimiž reaguje na určité lidské potřeby a jejich legitimita je založena na konsensu.³⁴

Královská vláda spočívá na vzájemně dohodnuté ústavě, to znamená paktu, na kterém se dohodlo několik měst a provincií o způsobu vzájemné spolupráce a pomoci, dělby práce a obchodní výměny. Stát Althusius charakterizoval (ve svém

³² Viz ROSEN, F.: *Jeremy Bentham und Rečrepresentative Democracy: a Study of the Constitutional Code*. Oxford 1983.

³³ Výše cit. Blackwellova encyklopedie, str. 9.

³⁴ Srov. výše cit. stať A. BLACKA v Blackwellově encyklopedii, str. 9. Viz blíže: BLACK, A.: *Guilds and Civil Society in European Political Thought from The Twelfth Century tu the Present*. Methen 1981, str. 131 – 142.

„Systematickém výkladu politiky“ – *Politica Methodice Digesta*) jako komunitu, ve které se spojily města a provincie za účelem omezení moci panovníka a vysokých státních úředníků.

V podstatě vycházel z teorií společenské smlouvy, transformovaných do myšlení kalvínských myslitelů monarchomachického zaměření. Obdobně jako oni zastával názor, že když se vladař projeví jako tyran, má lid právo na odpor, odvozený z principu lidové suverenity. Tyran, který není ochoten se zlepšit, má být sesazen, zapuzen a případně i odsouzen k smrti.

Jedním ze zakladatelů filosofického a politického myšlení německého osvícenství sedmnáctého a osmnáctého století byl Qottfried Wilhelm Leibniz (1646 – 1716). Svůj filosofický vývoj začal mechanickým materialismem, postupně přešel na pozice objektivního idealismu a nakonec dospěl k rozpracování teorie poznání na základě idealistického racionalismu. Odmítal smyslovou zkušenost jako zdroj obecných znalostí a tvrdil, že takovým zdrojem může být jen rozum. Za kritérium pravdivosti pokládal jasnost, zřetelnost a nerozpornost vědění.

V oblasti myšlení o společnosti, politice a státu se Leibniz široce zabýval tehdy v německu a Rakouské monarchii hodně diskutovanou problematikou suverenity a federace. V díle „*De Supremato Principum Germaniae*“ (1679) kritizoval přežívající pojetí suverenity jako nedílné pojetí moci pouze státu. Spjoval ji i s vládami menších států. Složený stát vysvětloval jako spojení několika států, při kterém vzniká „*republica nova*“, která je samostatným subjektem a nikoliv jen pouhou konfederací (volným spojením suverénních států). K charakteristice této nové formy státnosti použil pojem „*majestas*“.

Toto pojetí suverenity bylo odrazem na jedné straně rychle klesající váhy centrální moci říše, na druhé straně vzrůstajících mocenských ambicí a tendencí regionálních států, jako Pruska, Bavorska a Saska.³⁵

Nejen jako filozof, ale i jako právník dospěl Leibniz k přesvědčení, že pravým základem státu je ctnost, morálka a boží kázeň. Politická pravda musí být s těmito

³⁵ Viz cit. KRÍŽKOVSKÝ, L., ADAMOVIČ, K.: *Dějiny myšlení o státě*, str. 182.

principy v souladu. V dobře fungující monarchii „se prospěch knížete nesmí odlučovat od prospěchu poddaných“.³⁶

Velký význam Leibniz přisuzoval odpovědnosti státu za vytváření ekonomických, sociálních a duchovních podmínek života jednotlivých občanů i celému jejich společenství. Patří k nim i podpora obchodu a průmyslu, zamezování vývozu potřebných surovin a zdaňování cizích výrobků. V rámci své koncepce sociální politiky vypracoval návrh reformy daňové soustavy, zrušení roboty a nevolnického práva, i změn v organizaci samosprávy a obecního hospodaření. Doporučoval zřízení „národních dílen“ pro lidi nemající práci a vytváření pojišťovacích pokladen pro případy nehod a úrazů pracovníků. Zamýšlel se i nad tím, jak donutit tuláky a žebráky k práci, aby si vydělávali na živobytí. Stát, který se měl sociálním postavením svých občanů trvale zabývat, přirovnával Leibniz k družstvu, jehož všichni členové jsou navzájem solidární.³⁷

Výraznou postavou formování německého osvícenství byl i Samuel Pufendorf (1632 – 1694). Přitom ho ale nelze zařadit mezi právní teoretiky, kteří svým osvícenským smýšlením připravovali půdu politickým reformám osmnáctého století. Za jedinou racionální formu státního života uznával monarchii, v níž povinností panovníka je starat se o blaho poddaných. Ale v čem toto „blaho spočívá“ a jak má být státem prosazováno, záleží v podstatě jen na monarchovi. Jakýkoliv odpor vůči panovníkovi, který je nositelem suverenity je podle Pufendorfa (na rozdíl od většiny osvícenců) nepřípustný.³⁸

Podstatně větší přínos Pufendorfova myšlení pro osvícenství spočíval v oblasti vymezení pojmu přirozeného práva a jeho odlišení od „mravního bohatství“ a občanských zákonů. Své názory vyjádřil v řadě spisů, zejména v díle „Osm knih o právu přirozeném a právu národů“ (1672).

Přirozené právo je podle něho to, co káže zdravý rozum, občanské právo to, co pochází z moci zákonodárné a mravní bohatství, co přikazuje církve ve jménu „Písma

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Srov. tamtéž, str. 183.

³⁸ Viz blíže: KRŠKOVÁ, A.: *Dějiny evropského politického a právního myšlení*. Praha, 2003, str. 272 an. a další hodnocení Pufendorfa obsažené v této knize.

Svatého“. Zatímco mravní bohatství spočívá na smlouvě mezi člověkem a Bohem, přirozené právo je plodem rozumu. Nevztahuje se na to, co se má dít za hranicemi lidské existence, ale soustředí se na úsilí vytvářet podmínky pro zapojování člověka do společenství a zajištění jeho blaha na zemi.

Pufendorf přitom uznával, že mravní bohatství, vedoucí duše lidí ke „křesťanským ctnostem“ může být mocnou podporou při plnění norem jak přirozeného, tak občanského práva. Vždy jde podle něho o závaznost odvozenou „z vůle vyššího, jenž je zároveň silný i spravedlivý“.³⁹

Se značnou dávkou kritičnosti posuzoval Pufendorfovo učení o právu Leibniz. Z hlediska účelu mu vytýkal, že spojuje přirozené právo jen s pozemským životem a vylučuje z něho nesmrtelnost duše. Co do obsahu mu vyčítal i to, že omezuje předmět přirozeného práva jen na úkony vnější a vylučuje z něho vše, co je skryto v lidském nitru. Z hlediska pohnutků přirozeného práva uváděl, že Pufendorf klame, když nehledá pohnutky přirozeného práva v přirozenosti věcí a ve věčných zásadách božského rozumu, ale jen „v rozhodnutí vyššího“.⁴⁰

Vztahem přirozeného a platného práva se zabýval v Německu i filosof a právník Christian Thomasius (1655 – 1728). Ve dvou hlavních spisech: „*Institutiones jurisprudentiae libri tres*“ a „*Fundamenta juris naturae et gentium*“ vyjádřil svá stanoviska k tehdy hodně diskutovaným problémům. Zaprvé opustil spekulativní přístup k hledání obecně platných principů přirozeného práva. Zadruhé dal zapravdu těm myslitelům, kteří zdůvodňovali historickou podmíněnost, proměnnost a relativitu přirozeného práva a nezbytnost propojení jeho obsahu s konkrétními podmínkami života dané společnosti. Zatřetí zdůraznil nutnost pečlivého rozlišování práva a mravnosti. Účel práva viděl v zabezpečení míru mezi lidmi, účel mravnosti v úsilí člověka o dosažení duševního klidu v rovině svědomí.

V oblasti myšlení o politice stál Thomasius na pozici obhájce absolutistického a centralisticky fungujícího státu. Jeho orgány byly povinny starat se po sociální stránce o občany a vytvářet v celé společnosti pocit vnitřního klidu a pokoje.

³⁹ Viz výše cit. knihu: KRŽIŽKOVSKÝ, L., ADAMOVIČ, K.: *Dějiny myšlení o státě*, str. 183 an.

⁴⁰ Srov. výše cit. ADAMOVIČ, K., KRŽIŽKOVSKÝ, L.: *Dějiny myšlení o právu*, str. 132.

Hlouběji než Thomasius promýšlel problematiku působení státu jen o málo mladší Christian Wolff (1679 – 1754). Naplno vyjádřil ideu, že zdrojem moci ve státě má být lid. O zákonech má rozhodovat na základě majority. Svou svrchovanou moc může přenést na menší skupiny lidí, nebo na jednotlivce, jejichž „moc je pak omezena základními normami společnosti, které si lid stanoví na základě konsensu“.⁴¹

Mezi nejvlivnější myslitele, kteří ovlivnili filosofické a morálněpolitické názory vrcholné etapy tzv. josefínského osvícenství, náležel tvůrce tak zvaného kritického či transcendentního idealismu – Immanuel Kant (1724 – 1804).

Při zkoumání podstaty a funkcí společnosti státu a práva přikládal určující význam mravnosti odvozené z obecného rozumu a dobré vůle. Jedině ta má podle něho „cenu sama sebou a nikoli svými důsledky“.⁴² V knize „Základy metafyziky mravů“ vyjádřil svůj slavný kategorický imperativ: „mít vždy dobrou vůli a jednat s osobami jako s cíli o sobě, nikoli pouze jako s prostředky k libovolným cílům.“⁴³

V oblasti politiky to podle Kanta znamená: „Tváří v tvář všemocnosti přírody, či lépe řečeno její nejvyšší první příčiny, která je nám nedostupná, není lidská bytost než nickou. Ale když vládcové lidí považují člověka za nepatrného a nakládají s ním podle toho, ať už s ním zacházejí jako se zvířetem, nebo jej pokládají za pouhý nástroj svých záměrů, nebo ho zneužívají ve svých konfliktech a staví jednoho proti druhému, aby byli pobiti, není to maličkost, ale rozvracení nejvyššího účelu samotného stvoření“.⁴⁴

Za nejvyšší zlo považoval Kant vyvolávání a vedení válek. Vysvětloval, že občané (nejen pouze poddaní) v republice by neměli schvalovat válku, že republikanismus a věčný mír jsou absolutně neoddělitelné. Proto „ústavy všech států by měly být republikánské“.⁴⁵ Každé právo, které vede společnost k uskutečnění některého morálního účelu musí být koncipováno, přijímání a uplatňováno v dimenzích politiky, která má za svůj konečný účel všeobecný a trvalý mír.

⁴¹ Výše cit. ADAMOVIČ, K., KŘÍŽKOVSKÝ, L.,: *Dějiny myšlení o státě*, str. 185.

⁴² Viz blíže JANET, P.: *Dějiny vědy politické II.*, Praha 1896, str. 367 an.

⁴³ Viz P. RILEY: Kant Immanuel; in Blackwellova encyklopedie Politického myšlení, Brno 1995, str. 213.

⁴⁴ Překlad z Political Writings, str. 185, uvedený ve výše citované práci.

⁴⁵ Viz blíže poslední stránky Kantových „Metafyzických principů nauky o právu“.

Ze zkoumání práva ze zorného úhlu lidské osobnosti jako rozumné vůle, vyvozuje Kant koncepci dvojího zákonodárství: jednoho vnitřního, mravného a druhého vnějšího, právního. Každá z nich obsahuje dva prvky: a) zákon soustředěný na konkrétní objektivní skutek, který musí být nutně vykonán; b) pohnutku, která obsah zákona spojuje se schopností přimět vůli k jeho uskutečnění.⁴⁶

Z toho činí Kant závěr, že ve shodě s právem je každý skutek, který dovoluje svobodné rozhodnutí každého být ve shodě se svobodou všech dle obecného zákona.⁴⁷

Zkoumání vývoje duchovního obsahu osvícenství josefínské doby by bylo neúplné bez přihlédnutí i k výsledkům nového myšlení o státu a právu v Nizozemí po revoluci 16. Století. Je obsaženo zejména v úvahách Hugo Grotia a Benedicta Spinozy.

Holandský právník a filosof Hugo Grotius (Hugo de Groot, 1583 – 1645) se na základě hlubokých znalostí starověkých učenců (zejména Aristotela) a pochopení potřeb dějinné etapy, ve které žil, promýšlel v rovině teorie a praxe právní podstatu státní moci a mezinárodních vztahů. Výsledky svého uvažování vysvětlil ve dvou spisech: „O svobodném moři“ (Mare liberum – 1609) a „O právu válečném a mírovém“ (De iure belli ac pacis – 1625).

V návaznosti na Aristotelovu ideu, že člověk má přirozený sklon k organizovanému soužití, Grotius definoval stát jako dokonalý svazek svobodných lidí, vytvořený k uskutečňování a hájení všeobecného prospěchu. Jde o společenský výtvar, který vznikl smluvním aktem zvaným „společenská smlouva“, jíž se jednotlivci vzdali svého přirozeného práva ve prospěch autority jedné nebo více osob.

Zatímco scholastika vysvětlovala přirozené právo jako „vrozenou tendenci lidí chovat se způsobem odpovídajícím odrazu božího rozumu v člověku, Grotius vycházel z toho, že přirozené právo samo o sobě je tak hluboce spjato s podstatou člověka, že může platit i bez ingerence Boha,⁴⁸ což bylo v jeho době značně odvážné.

Téměř o tři sta let později o tom píše profesor pařížské filozofické fakulty P. Janet: matkou přirozeného práva je v koncepci Grotia sama příroda, která vede lidi ke

⁴⁶ Srov. výše cit.: ADAMOVÁ, K., KRÍŽKOVSKÝ, L.: *Dějiny myšlení o právu*, str. 137 an.; viz též výše cit. JANET, P: *Dějiny vědy politické II*, str. 381.

⁴⁷ Viz tamtéž.

⁴⁸ Viz výše cit.: ADAMOVÁ, K., KRÍŽKOVSKÝ, L.: *Dějiny myšlení o právu*, str. 158 an.

sdužování s bližními, i když nic nepotřebují... přirozené právo má svůj zdroj samo v sobě a je nepohyblivé jako příroda a rozum.⁴⁹

Z hlediska přirozeného práva (ale do značné míry i občanského – jak to hodnotí Janet) se Grotius začal zabývat nejprve jedním z hlavních problémů politiky – právem svrchovanosti. Přitom zkoumal „svrchovanost jako faktum, lišící se dle časů a zemí, nikoliv však jako právo, jež má základ v lidské přirozenosti a měřítko v rozumu“.⁵⁰

Místo důvodů mravních a filosofických se dovolával pohnutek „soudcovských“. Argumentoval tím, že člověku je dovoleno vydat se v otroctví jinému člověku a že totéž je dovoleno i národu. Svrchovanost národa se může ztratit tak, že jí prodá za svou existenci, nebo i právem válečným.

Ve válce získává podle Grotia vítěz právo vlastnictví nad přirozenými. Ti se pak stávají jeho majetkem, ztrácejí svobodu jak skutkem, tak právem. Nucený souhlas nebo zdařilé násilí jsou tak dvě zásady, které spojoval s obsahem pojmu svrchovanosti.

Ve snaze vypořádat se s mravním konfliktem a válečným konfliktem (v rovině spravedlivé války a mezinárodního práva) obhajoval existenci univerzálních mravních měřítek, která by mohla být užívána k posouzení historicky konkrétních situací. Zastával názor, že všeobecná morálka spočívá konec konců na dvou zásadách: zaprvé, že sebezáchova musí být vždy považována za legitimní a zadruhé, že svévolné poškozování druhých bez sebezáchovných důvodů musí být vždy posuzováno jako nelegitimní a nelegální.⁵¹

Podstatným přínosem pro rozvoj diplomacie v období renesance (ale i pro všechny následující etapy dějinného vývoje) bylo Grotiovo učení o mezinárodním právu. Za základ mezinárodního práva (právo národů – *ius gentium*) a odvozeně i diplomacie považoval smlouvu, jejíž podstatou je konsensus, to znamená shodný dvoustranný, popřípadě vícestranný právní vztah. Smluvní strany tak mezi sebou zakládají právní vztah, obsahující práva i povinnosti.

⁴⁹ JANET, P.: *Dějiny vědy politické (Se zřetelem k mravovědě)*. Díl II., Praha 1896, str. 80.

⁵⁰ Tamtéž, str. 81.

⁵¹ Srov. TUCK, R.: stať Grotius, Hugo in Blackwellova encyklopedie politického myšlení, str. 150.

Pro smluvní vztahy mezi státy požadoval Grotius přísně dodržované zásady „pacta sunt servanda“ (smlouvy se musí dodržovat). Jak v době míru, tak v případě války si státy prostřednictvím diplomacie mezi sebou obvykle dojednávají pravidla vzájemných styků, a ty pak právně zakotvují pomocí smluv.

Grotius, jako hlavní představitel přirozenoprávní linie vědy o mezinárodním právu, připouštěl i možnost využití norem pozitivního práva (smluvního i obyčejového) v případě, že jsou v korelaci s přirozeným právem. Tam, kde by přirozené právo v takové korelaci nebylo, dával přednost právu pozitivnímu.

Neméně důležité je, že Grotius ve svých dílech, zejména v knize O právu války a míru (v kap. XVIII.) položil základy i diplomatického práva. Vyložil práva vyslanců, jak se rýsovala na počátku sedmnáctého století. Téměř všeobecně se tehdy uznávalo, že jde o dvě hlavní zásady. Jednak, že vyslanec má právo být přijat panovníkem, ke kterému byl vyslán. Druhá, že je nutno respektovat nedotknutelnost vyslance, jeho suity a jeho majetku.

Grotius přitom ale vysvětloval, že obsah těchto práv vyplývá více ze zvyklostí určité země (a má tedy v různých zemích různý obsah), než z nezměnitelných zásad přirozeného práva. Právo na přijetí pro něho neznamenal, že panovník, ke kterému byl vyslán, ho musí přijmout v každém případě. Grotius v podstatě kladl jen požadavek, aby odmítnutí bylo řádným způsobem zdůvodněno.

Obdobně je tomu s právním statutem nedotknutelnosti vyslance. V určité míře je závislý na zvyklostech státního společenství, ve kterém je akreditován, ale vždy musí být jeho osoba vyňata z působnosti zákona, kterému se všichni ostatní cizinci podrobují právním normám teritoria, ve kterém se nacházejí. Jinými slovy – aby mohl diplomatický zástupce volně plnit své úkoly, musí mu být mezinárodním právem zabezpečena „exteritorialita“, to znamená vyjmutí z podřízenosti.

Mezi nejvýznačnější předchůdce a do značné míry i tvůrce osvícenství náleží morální filozof a politický myslitel Baruch nebo Benedictus Spinoza (1632 – 1677). Podařilo se mu spojit všechny nesourodé směry prvních dvou třetin sedmnáctého století a vytvořit jednotnou vizi stavu a možností vývoje člověka jako politického tvora. Náležel k naturalistické, „emotivistické“ škole teoretiků hodnoty, vycházející

z biologické podstaty člověka. Specifický vzorec cítění bytostí lidského druhu nepředurčuje jejich činy, ale to, co je pro ně lepší nebo horší.

Své štěstí mohou lidé najít v uspokojování svých hlavních a trvalých vášní a nejlepší cestou k dosažení štěstí je osobní poznání a sebekontrola. Politická filozofie vychází z toho, že i když hrstka lidí může dosáhnout jistého stupně osobních ambicí v každém typu společenství, je takový individualistický úspěch omezen faktem, že lidé jsou výrazně společenští tvorové, a to jak z nutnosti, tak přirozeným cítěním. Protože moc a tedy štěstí jednotlivců se násobí ve společenských seskupeních, jsou všichni lidé zavázáni působit ve prospěch obecného blaha podporováním společenských a politických institucí.⁵²

Podle Spinozy je moc společnosti v podobě státu neomezená, ale přitom je nezbytné přihlížet k právům poddaných. Účelem státu není otroctví, ale svoboda. Právo mocnáře je sice neomezené, ale je zřejmé, že v zájmu svém i poddaných je nutné, aby vládl moudře a spravedlivě. Každý si totiž ponechává jistou část moci a práv (podle smluvní teorie vzniku státu) a v jejich celkovém společenském součtu je síla, s kterou musí panovník počítat. Jen násilná a nerozumná vláda může odpírat občanům vlastnictví jejich myšlenek. Svobodným rozhodnutím se lidé sdružují. V úvahách předcházejících státnímu rozhodnutí si má každý zachovat svůj názor, svobodně se o něm vyjadřovat a hlasovat. Po mocenském rozhodnutí je sice nucen se ve svém chování podrobit, ale nikoliv ve svém myšlení. „Jsa rozumným tvorem, má právo vyjadřovati se, učiti a psáti, co mu rozum ukazuje, jenom když tak činí bez vášně a hněvu a jen když nesměřuje k tomu, aby svými slovy zvracel stát..... Jestliže například občan pokládá nějaký zákon za nespravedlivý, má právo mysliti si to a říci, s tou však podmínkou, že poslouchá zákona, jehož neschvaluje, že neschvaluje, že neschvaluje, že neschvaluje, že se nepokouší zrušiti zákony, což přísluší jen úřadu“.⁵³

Spinozův model politickomocenského uspořádání byl dosti zvláštní. Zprv: monarcha měl být vlastníkem veškeré půdy a všech domů. Měl je každoročně

⁵² Srov. McSHEE, R.J.: stať Spinoza Baruch in Blackwellova encyklopedie politického myšlení, str. 487 an.

⁵³ Citováno podle JANET, P. : Dějiny vědy politické II., str. 104.

pronajímat občanům. Placení nájemného pak zbavovalo občany povinnosti platit jakékoliv daně.

Zadruhé: mocnář měl být obklopen radou, která sama o sobě dávala jeho vládě zvláštní ráz. Měla vznikat tak, že občané byli rozděleni v jistý počet rodin, z nichž každá měla do rady vyslat návrh tří až pěti členů. Právo volit z těchto návrhů členy rady náleželo mocnáři.

Zatřetí: úkolem rady měla být ochrana základních práv monarchie a podávat náměty a posudky ke všem státním záležitostem. Jejím právem bylo vyhlášovat královská ustanovení a zabývat se správou království na úrovni králova náměstka.

Začtvrté: Rada se měla scházet alespoň čtyřikrát do roka. Nedošlo-li k jejímu svolání, měla být zastupována padesáti svými členy, kteří měli každodenně zasedat k plnění vládních záležitostí.

Zapáté: k řešení problémů týkajících se spravedlnosti měla být ustanovena samostatná rada. Její rozhodnutí bylo nutno předkládat výše uvedené padesátičlenné radě k posouzení, zda jsou nestranné.

Zašesté: náboženství mělo mít významnou úlohu při prosazování občanských ctností a společenské solidarity, ale tuto funkci nemohlo plnit, „když kněží získají politický vliv a když náboženské mýty jsou chápány doslova. Stát se nemá zabývat „ani učením, ani stavbou chrámů, jež se ponechává péči věřících v tom či onom vyznání“.⁵⁴

Duch této smyšlené ústavy podle P. Janeta zřejmě směřoval k tomu, aby byly položeny hranice absolutní moci monarchů. Spinoza se snažil v době, ve které žil, vysvětlit své představy o demokracii, kterou pokládal za nejdokonalejší ze všech vlád. Tvrdil, že nejplněji soustřeďuje síly všech občanů a může tak nejefektivněji prosadit jejich zájmy. Zároveň si uvědomoval, že demokratické instituce jsou v tehdejší historické situaci jen ideálem, protože vyžadují lidi inteligentní a umírněné, se silnou

⁵⁴ Citováno podle Janeta. P ve výše uvedeném díle Dějiny vědy politické II., str. 107.

tradicí občanské společnosti a s rozumnou úrovní vzdělání a životního stylu. Než budou tyto předpoklady splněny, je nutné se spokojit s monarchií nebo aristokracií, která ovšem musí nejen minimalizovat zlo, které je v ní obsaženo, ale i připravovat lidi na budoucí demokracii.⁵⁵

⁵⁵ Viz blíže výše cit. dílo Janeta, P. Srov. s obsahem výše uvedené stati R. J. McShea v Encyklopedii politického myšlení. Viz hlubší rozpracování tématu např. v knihách: BUFF, R. A.: *Sponzoza s. Political and Ethical Philosophy*, Glasgow 1903. McSHEA, R. J.: *The Political Philosophy of Spinoza*. New York 1968. SPINOZA, B.: *Traktát teologicko-politický*. Praha 1922. *Ethical Philosophy*, Glasgow 1903. McSHEA, R. J.: *The Political Philosophy of Spinoza*. New York 1968. SPINOZA, B.: *Traktát teologicko-politický*. Praha 1922.

2. Počátky osvícenství v českých zemích

V oblasti „Koruny České“ byly výchozí teze evropského osvícenství hodnoceny a v teoreticko-politické rovině přejímány řadou myslitelů, navazujících na ony teoretiky počátku 17. století, z nichž nejvíce vynikali Karel ze Žerotína a Jan Jesenský Jessenius.

Moravský šlechtic a politik Karel ze Žerotína (nar. 1564) se hlouběji zabýval zejména problematikou práva poddaných (stavů) na odpor proti panovníkovi zneužívajícímu svou politickou moc. Zásadně neodmítal povstání stavů proti mocnáci, ale dával přednost smírnému řešení před násilím.

Otázku „odporu poddaných“ zvažoval po všech stránkách, ale jen nerad se k tomu jednoznačně vyjadřoval. Uznával sice, že ze strany panovníka docházelo k porušování Majestátu, ale situace v monarchii nebyla ještě tak vyhrocená, aby ospravedlňovala odboj proti Habsburským vládcům. Tento Žerotínův postoj, zaujímaný v roce 1615, se politicky projevil v roce 1618, kdy zrazoval Moravu z účasti na protihabsburském stavovském povstání.

Při objektivním přístupu k hodnocení společenské a politickomocenské situace v tehdejší době je nutno uznat, že Karel Žerotín posuzoval politickou situaci celkem realisticky. Viděl, že stavovská společnost je vnitřně rozporná, ovládaná individuálními mocenskými a majetkovými zájmy, že vazby mezi panskými, rytířskými a městskými stavy jsou slabé a že jejich politické záměry jsou zcela odtrženy od nejširších vrstev feudálními poměry zdeptaného obyvatelstva venkova a měst. Na rozdíl od husitského hnutí šlo o politickomocenskou záležitost jen šlechty a stavů, navíc nedostatečně finančně zabezpečenou, spoléhající se na pofiderní pomoc ze zahraničí.⁵⁶

Lékař, filozof, rektor UK a politik Jan Jesenský Jessenius (1566 – 1621) se postupně seznamoval s myšlenkami západoevropských osvícenců, zejména s jejich úvahami o přirozených právech a povahou vztahů mezi vládci a ovládanými v podmínkách společnosti, prožívající rozklad feudalismu. Ve svých literárních úvahách zdůrazňoval, že poddaní mají vůči své vrchnosti nejen povinnosti, ale i nezadatelná práva. Poruší-li vladař své závazky vůči nim, jsou oprávněni odepřít mu svou

⁵⁶ Viz výše cit. KŘÍŽKOVSKÝ, L., ADAMOVÁ, K. : *Dějiny myšlení o státě*. Str. 150 an.

poslušnost. Dospěl až k přijetí názorů monarchomachů, že v případě nenapravitelnosti krutého mocnáře mají poddaní právo ho násilně svrhnout nebo i zabít.

Problematikou práva poddaných na odpor se zabývala i řada dalších tehdejších českých politických myslitelů, jako například Pavel Ješín z Bezdězi, Jáchim Ondřej Šlik, Václav Budovec z Budova. Názory monarchomachů pronikly i do textu České konfederace z roku 1619 a byly vyjádřeny v řadě jejich článků (např. čl. 30, čl. 45 an., č. 54).

Prvotní nástup osvěcenského myšlení do oblasti zemí Koruny České (v některých směrech navazující na duchovní tradici husitství) byl násilně přerušen a potlačen porážkou vojska českých stavů na Bílé hoře v roce 1620. To znamená v dopadech zaprvé na základní podmínky života společnosti, vítězstvím nejreakčnějších politických sil představovaných tehdy ve střední Evropě Habsburskou monarchií a působením orgánů římskokatolické církve.

K hlubšímu pochopení tragických důsledků tohoto zlomu v dějinném vývoji českého království a v životě jím reprezentovaného společenství je možno přistupovat z různých pohledů historického bádání, ale vzhledem k zaměření této studie se zdá být nejefektivnější sledovat další vývoj zejména: zaprvé na život společnosti; zadruhé na způsob a obsah uplatňování státní moci a správy; zatřetí na tvorbu a aplikaci práva a za čtvrté na duchovní život společnosti (zejména v oblasti působení církve, školství, literatury a umění).

Pokud jde o důsledky vítězství aliance nejreakčnějších světských a církevních (římskokatolických) sil na Bílé hoře, byly pro český národ doslova katastrofické. Stará šlechta, jak uvádí K. Kadlec v „Dějínách veřejného práva ve střední Evropě“,⁵⁷ byla nadobro zničena. Dvacet sedm vůdců stavovského povstání bylo popraveno a ostatní byli zbaveni majetku a většinou vypuzeni do vyhnanství.

Podle Slavaty (jak dále uvádí K. Kadlec) opustilo Čechy na 30.000 rodin, podle Gindely činil počet vystěhovalců na sto tisíc osob. Z 926 statků české šlechty bylo téměř 500 konfiskováno. Na Moravě bylo potrestáno 300 osob a zabaveno 138 statků.

⁵⁷ Viz blíže: KADLEC, K.: *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě*. Praha 1921, str. 312 an.

Konfiskovaná půda byla přímo rozdána nebo za mimořádně výhodných podmínek poskytnuta jednak ze zahraničí příšle šlechtě, jednak Habsburkům oddané aristokracii a různým přísluhovačům katolické církve a úředníkům, vysokým důstojníkům a duchovním představitelům.⁵⁸

Nová světská i církevní vrchnost začala bezohledně zabírat pro své statky poddanskou půdu a buď přímo vyháněla nevolníky z půdy, čímž je totálně zbídačila, nebo podstatně zmenšovala velikost jejich pozemkových přídělů. Zároveň nad úroveň únosnosti začala zvyšovat jejich robotní povinnosti.

Třicetiletá válka, která od roku 1620 postupně devastovala celou střední Evropu, drancovala a vyliďňovala nejen český venkov, ale i města, zvláště královská. Jak píše J. Klabouch ve své knize „Osvícenské právní nauky v Českých zemích“⁵⁹, během třicetileté války byla dříve ekonomicky dobře fungující česká města ruinována natolik, že jejich cechovní řemeslná výroba ztratila pozice i na vnitřním trhu a zdaleka nemohla uspokojit poptávku cizích odběratelů, s kterými předtím úspěšně obchodovala. Této situace využila cizorodá vrchnost a s ní společný cizí, namnoze lichvářský obchodní kapitál.

Více než s ochranným vnitřním trhem počítala mafie vrchnostenských velkostatků s vývozem do ostatní, třicetiletou válkou drancované střední a severní Evropy. Protože se poptávka stále více soustřeďovala na zemědělské produkty, zaměřovala se cizí feudální šlechta v Českých zemích na rozšiřování dominikálu a hromadné zabírání poddanské půdy.

Rozšiřování vrchnostenské výroby postihlo ve svých důsledcích masu poddaného lidu neúnosným zvyšováním robotních povinností. Délka povinné roboty přestala být omezena a stále více byla stupňována fyzická represe při jejím vynucování.

Rozšiřováním dominikálu a zabíráním poddanské půdy byla velká část nevolníků zbavena základních prostředků lidské existence a další, ještě větší část degradována ze sedláků na chalupníky s minimálním pozemkovým přídělem.⁶⁰

⁵⁸ KADLEC, K.: *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě*. Praha 1921, str. 312 an.

⁵⁹ Citace – Praha 1958, str. 103 an.

⁶⁰ Srov. KLABOUC, J.: výše cit. kniha, str. 104.

J. Klabouch dále upozorňuje i na druhou stránku tohoto sociálně ekonomického násilí – akumulaci prvotního kapitálu v rukou feudálních, církevních, obchodních a postupně i zahraničních podnikatelů – a jeho přeměnu v kapitál průmyslový. „Nevolníci z půdy úplně vyhnání nebo zběhlí mají tři možnosti: Buď se usadí na jiném panství, a pak se brzy dostanou do stejné situace; nebo se po svém vyhnání z půdy již nikde neuchytí a stávají se z nich tuláci, resp. loupežníci, kteří jsou dříve nebo později pochyťáni a dopraveni do donucovacích pracoven, kde za pouhou stravu pracují ve výrobě v koncentrovaných manufakturách, tedy rovněž již v kapitalistických vztazích. Konečně třetí část zběhlých poddaných, připravených o kontakt s půdou, nachází zaměstnání přímo ve městech jako dělníci v průmyslu.“⁶¹

V oblasti uspořádání orgánů státní moci a správy využila habsburská dynastie vítězství na Bílé hoře k radikálnímu omezení samostatného rozhodování legislativního, exekutivního a soudního aparátu Koruny České (v duchu svých starých programových cílů: zlikvidovat samostatnou českou státnost a činit opatření k postupné germanizaci obyvatel území českého království).

Již v roce 1627 bylo pro Čechy uvedena v platnost tak zvané „Obnovené zřízení zemské“ (Vernewerte Landes – Ordnung des Erb – Königreichs Böhaim). Bylo příznačné, že tento nový zákonný akt byl vytištěn německy a že český překlad zůstal nedokončen, zřejmě aby k němu byl ztížen přístup ze strany širší české veřejnosti. Uvozovacím patentem Ferdinanda II. z 10. května 1627 byl pak vyhlášen za zákon.

Na Moravě byl obsahově obdobný zákon vydán v roce 1628.⁶² Podruhé bylo Obnovené zřízení zemské vydáno ve Vídni v roce 1640, kdy k němu byly připojeny Novely a Deklaratoria, obsahující doplňky k textu. K třetímu vydání došlo v Praze až v roce 1753.

Obnovené zřízení zemské mělo za následek podstatné a nezvratné zásahy do všech oblastí státoprávního uspořádání nejen v rovině legislativy správy a soudnictví, ale i majetkového a trestního práva. Největší změna však nastala v postavení panovníka a celé Habsburské dynastie. Bylo zrušeno právo českých stavů volit krále a stanovena

⁶¹ Tamtéž, str. 105.

⁶² Viz blíže: MALÝ, K. a kol.: *Dějiny českého a slovenského práva do roku 1945*. Praha 2003, str. 156.

jejich povinnost přijímat ho, pokud nastupoval z vládnoucí dynastie. Panovníkovi náležela výhradní pravomoc zákonodárná, zemští úředníci odpovídali pouze jemu, nikoliv zemi. Seběmenší pokud o zásah do panovníkových práv byl prohlášen za zločin urážky majestátu a stíhán trestem smrti.

K podstatným změnám došlo i v kompetenci a složení českého zemského sněmu. Bylo stanoveno, že v něm zasedají čtyři stavy, do kterých náležel nový a co do důležitosti prvořadý stav prelátský. Zatímco každý účastník z vyšších stavů měl na sněmu hlas sám za sebe, všechna královská města měla jen jeden hlas.

Zároveň byla podstatně omezena i kompetence českého zemského sněmu. Obsahovala jen účast při změnách zemské ústavy „vydávání souhlasu s prodejem nebo odstoupením státního území, právo povolovat berně a ukládat finanční břemena. K tomu přistupovalo právo účasti na tvorbě zákonů, pokud ovšem k tomu byly králem výslovně vybídnuty.⁶³

Hlavní a nejmocnější společenskou silou se stala jak v rovině celého mocnářství, tak v oblasti výkonu moci světských a církevních feudálů byrokracie.⁶⁴ Všechny vyšší úřady v oblasti Koruny České byly přetvořeny v královské a staly se zcela závislými na králi (Habsburském mocnáři). Jen ten je mohl jmenovat a odvolávat. Byl dán příkaz, že po pěti létech se musí vedoucí úředníci svých míst vzdát, ale mohli být v úřadě ponecháni.

Úřady zemské byly nadále zachovány a byly „vyhrazeny usedlým domácím stavům (s inkolátem).⁶⁵ Královské české místodržitelství, jako stolice podřízená české dvorské kanceláři, mělo v kompetenci záležitosti provinciální, politické, kontribuční, vojenské, horní a různé další přidělené vídeňským dvorem.

Pro Moravu byl koncem roku 1636 zřízen zeměpanský úřad zvaný zemské hejtmanství. V čele stál hejtman s dvěma rady a dvěma sekretáři (jednoho českého a

⁶³ Viz výše uvedenou citaci, str. 157. České znění obnoveného zřízení z roku 1627 je uvedeno ve výše uvedené citaci Dějin českého a československého práva, str. 158 – 163; Viz též JOSEF KALOUSEK: *České státní právo*. 2. Vyd., Praha 1882; Viz též KAREL MALÝ: *K otázce právního zakotvení feudálního absolutismu v Čechách*. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 3, Studia Historica XXXII.

⁶⁴ Viz blíže pasáže: Správa zemí, Správa krajská, Správa městská, Správa poddaných a v rámci ní zejména Berní evidence poddanských povinností a Robotní patenty; str. 167 a dále 171 – 177, z cit knihy MALÝ, K.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*.

⁶⁵ Výše cit. KADLEC, K.: *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě*, str. 314.

jednoho německého). Jim podléhala řada nižších placených úředníků. Do kompetence Moravského zemského hejtmanství náleželo vedle politické inspekce i soudnictví.

K podstatným změnám došlo po porážce českých stavů na Bílé hoře i v oblasti tvorby, uplatňování a společenského hodnocení práva. Jeho postavení v procesu upevňování absolutismu předurčilo výše uvedené Obnovené zřízení zemské, jednak změnami v oboru práva šlechtického, jednak obsahem zákoníku „Práva městská království českého pro města a poddané“. Nastal postupný proces zániku dosud samostatného práva v Čechách a ostatních zemích České koruny, jeho pohlcování novým právem česko-rakouským.

Hluboké změny nastaly i v oblasti personálního zabezpečení výkonu práva, v zaměření obsahu právnické literatury a ve výuce práva. Po třicetileté válce došlo k velkému úbytku kvalifikovaných právníků, jednak náboženskou persekucí a emigrací, jednak změnami právní agendy v důsledku hlubokých zásahů do struktury státní administrativy, soudnictví a obsahu výchovy.

Výstižně o tom psal J. Klabouch v knize „Osvícenské právní nauky v českých zemích“.⁶⁶ Bílá hora odstranila všechny politické síly, které kladly odpor úsilí Habsburků realizovat program sjednocení státní správy, soudnictví a právní výchovy v celém mocnářství v duchu monarchistického absolutismu.

Samostatnost nejvyšších českých šlechtických soudů byla likvidována, zemský soud byl podřízen apelačním ke králi, to znamená k soudnímu senátu české kanceláře. Apelační soud jako nejvyšší instance nad městským a pozemkově vrchnostenským soudnictvím a jako orgán justiční správy v celém českém státě, byl odsunut do pozadí.

Zároveň byla zrušena pravomoc zemského soudu samostatně vytvářet právo obecnými nálezy. České soudy se staly v podstatě jen justičními institucemi, povinnými aplikovat obecnou vůli mocnáře na konkrétní případy.⁶⁷

Centralizační úsilí a byrokracie zákonodárního soudního a správního aparátu monarchie vyvolala poptávku po dostatečně kvalifikovaných a vídeňskému mocnářství plně oddaných právníků. Na místa zdecimované skupiny českých právních odborníků a

⁶⁶ KLABOUC, J.: *Osvícenské právní nauky v českých zemích*. Praha 1958; viz blíže str. 24 an.

⁶⁷ Srov. obsah výše uvedené citace knihy Klaboucha, J. str. 26.

práva znalých úředníků přicházeli ze zahraničí, zejména z Německa, právníci slibující bezpodmínečnou oddanost Vídeňskému dvoru. Rychle se etablovali na výnosná místa v centrálních a zemských orgánech správy a soudnictví, ale i ve správních orgánech feudálních panství šlechty a kléru.

O cizích právnických rodech, které v českých zemích postupně zdomácněly a obsadily vedoucí místa u apelačního soudu, v právnických učilištích a jinde, píše řada historiků práva.⁶⁸

Poptávka monarchie, církve, šlechty a postupně i měst po kvalitních úřednících, soudcích, advokátech a učitelích práva podnítila ke studiu právních oborů i četné příslušníky rodin novodobé šlechty a bohatých měšťanů, už také proto, že šlo většinou o dobře placené posty, poskytující příležitost i k využití všude přítomné korupce.

Již v druhém roce po Bílé hoře založil Ferdinand II. v rámci jezuitské university samostatnou právníckou fakultu a v roce 1624 slíbil jejím absolventům přednost při obsazování míst ve státních úřadech. Monarchie přikládala výchově právníků tak velký význam, že již v roce 1638 vyjmula pražskou právníckou fakultu (stejně jako medicínskou) z působení církve a učinila z ní světskou fakultu, založenou na karolinské dotaci. Zároveň si vyhradila jmenovat profesory a dozorovat obsah výuky prostřednictvím superintendanta z radů apelačního soudu.

Takto konstituovaná právnícká fakulta zajistila odbornou úroveň právníckého vzdělání v zemích Koruny české a jejich okolí a přispěla k růstu nejen odborné, ale i společenské úrovně široké byrokratické vrstvy.⁶⁹

Na základě zkušeností z organizačního uspořádání a výsledků výchovného působení pražské právnícké fakulty byla v roce 1679 na náklad moravských stavů založena stolice práva i při univerzitě v Olomouci. Později, v roce 1711 byla ustavena samostatná právnícká fakulta i na Leopoldově univerzitě ve Vratislavi.

⁶⁸ Viz blíže v cit. Klabouchově knize, str. 40 an. Jsou tam uvedena i rodová jména předních právníků příšlých z ciziny, jako Kyblini nob. Z Waffenburgu, L'pwů z Erfeldu, Malanotte z Caldes, Höpflingů z Bergendorfu, na Moravě Hofferové, ve Slezsku Levinští z Levina, Hantschelové aj..

⁶⁹ Srv. obsah výše citované knihy J.Klaboucha, str. 31 an.

Teprve když byla na těchto fakultách vychována dostatečně početná skupina Habsburské monarchii oddaným českých právníků, byla v roce 1644 stanovena jako podmínka přijetí do funkce apelačního rady původ z českých zemí.

Pokud jde o národní status profesorů pražské právnické fakulty, velká část jich pocházela z prostředí Němců žijících v zemích českého království, většina však „z katolických oblastí německé říše, z Bavorska, Lucemburska a zejména z Porýní, nazývaného tehdy souhrnně Vestfálskem“. Podrobnější přehled profesorů pražské právnické fakulty v letech 1654 až 1754 podává J. Klabouch ve výše citované knize.⁷⁰

Za nejvýznamnější osobnosti působících na pobělohorské pražské právnické fakultě jsou považováni Kryštof Kyblin z Waffenburgu⁷¹ a zejména pak Jan Kryštof Schambogen.

Podstatu Schambogenova právního myšlení lze vyvodit z obsahu jeho tří spisů: 1) Praelectiones publicae in Dici Justiniani institutionum juris quatuor libros compositae (1676), 2) Tractatus in jus feudale compositus (1695); 3) Commentarius seu Lectiones publicae in Gregorii IX Decretalium libros quinque compositae (1699).

Schambogen v nich vyjádřil vcelku moderně propracovanou teorii práva, přihlížející k domácím českým právním tradicím a jako téměř jediný z právních myslitelů pobělohorské doby se zabýval právním postavením nevolníků. Vystoupil proti krajním výstřelkům praxe tzv. druhého nevolnictví. Vycházel s klienty (tzn. s institutem obsaženým v římském právu), a v tomto smyslu vyjadřoval názor, že není právní podklad pro omezování sňatků nevolníků s osobami z cizích panství souhlasem feudálního pána. Dokonce zastával (pro feudály pobuřující) stanovisko, že pán, který by nutil své nevolníky k tomu, aby se ucházeli o jeho souhlas před vstupem do manželství, má pozbyt svých vrchnostenských práv.⁷²

V Olomouci vynikl jako profesor práv Kryštof Josef Holland, i když jeho myšlení vyjádřené v práci „Examem juridicum“ (1711), značně zaostávalo za úrovní jeho učitele Schambogena.

⁷⁰ Viz str. 341.

⁷¹ Právní názory K. Kyblína jsou vyjádřeny v řadě spisů a shrnuty v díle „Traktatus novus de poenitentia et voluntatis mutatione in utroque jure“ z roku 1669.

⁷² Viz výše cit. kniha J. Klaboucha, str. 43 an.

Počátky nové epochy v dějinách českého právního písemnictví spatřuje J. Klabouch ve spisech Jana Jindřicha Turby „Regalia maiestatis“ (1697) a „Quadratura circuli“ (1703) a do značné míry i v pracích Jana Wolverta z Neffe a Václava Jana Kriegelsteina ze Sternfeldu. Poukazuje zejména na jejich pokrok v překonávání školské komentářové formy disertací a v rostoucím působení domácího historismu.

Z obdobných základů právní nauky, uplatňovaných na právní fakultě pražské univerzity, vycházela i teoretická tvorba juristů v okruhu působnosti apelačního soudu. Čelné místo mezi nimi zastával Jan Jindřich Proškovský. Pro obsah jeho prací a přednášek je podle J. Klaboucha (a dalších historiků českého práva) charakteristická jednak „široce založená obrana české kulturní tradice v oboru práva“, jednak „opozice proti centralizaci a odsunování českého živlu na vedlejší kolej ve vznikajícím mnohonárodním celku“.⁷³

Velká část literárních prací právníků z okruhu apelačního soudu obsahovala sbírky judikátů a dobrozdání (např. *Manuela et respektive favus mellis*) a různé rejstříky, manuály a jiné pomůcky pro právní praxi. Jejich odborná úroveň byla často nevalná, i když po komerční stránce výnosná. Za věcnější a obsahově hodnotnější je považována jen příručková právní literatura typu „*Vademecum juridica – practicum*“ z roku 1710 a do určité míry i příručka vydaná Janem Ignácem Müllerem z roku 1728.⁷⁴

Za opravdovou vůdčí osobnost v dějinách českého právníctví v období první poloviny osmnáctého století je obecně považován Václav Xaver Neuman z Puchholtze. Narodil se v roce 1670 v Praze a zpočátku (od r. 1699) působil jako advokát velkých majetkových církevních a světských klientů. Později se věnoval špičkové pedagogické, literární a vědecké činnosti, zaměřené na řešení základních problémů mezilidských vztahů a působení státní moci.

Civilistické období Neumannovy literární činnosti, značně soustředěné na problematiku obligací, hypoték a důsledků působení ekonomiky, bylo souhrnně charakterizováno v jeho monografii „*Tractatus de cambio*“ z roku 1715, kde jeho studie

⁷³ Viz výše cit. právi J. Klaboucha, str. 46.

⁷⁴ MÜLLER, J.J.: *Manuale iudicum*. Brüx 1728.

o směnečném právu předznamenávala přechod feudální ekonomiky směrem ke kapitalistickému podnikání. Totéž platí o Neumannově argumentaci ve prospěch 12 % úroku, považované za průlom do církevní hospodářské etiky.⁷⁵

Přelomovým krokem na cestě Neumannovy vědeckoprávní kariéry bylo jeho jmenování protokolistou v kodifikační komisi v roce 1709. V ní dospěl k formulaci hmotného práva, obsahově ohrožujícího postavení šlechty a upřednostňujícího roli byrokracie závislé na mocnáři.

Když došlo reskriptem z listopadu 1723 k reorganizaci kodifikační komise, při níž byla přesunuta její činnost z pléna na práci jednotlivých odborných referátů, byl Neumann panovníkem pověřen vypracováním návrhu na řešení problémů v okruhu práva procesního a práva dědického.

V souvislosti s tím byl nucen mimo jiné zaujmout i jasný postoj k otázce subsidiární platnosti obecného práva. Neumann odmítl přejímání římského práva v Čechách přímo ze zákona, ale také dedukovat jeho platnost z císařské autority.

Jako první v české právní literatuře vnesl do posuzování vztahu domácího a obecného práva princip přirozenoprávní. Vycházel z toho, že pokud jsou v římském právu obsaženy obecně platné zásady přirozenosti a ekvity, platí v Čechách samy o sobě bez nutnosti je zavádět novými zákony.

Zatímco v počátcích kodifikačních prací Neumann tvrdě prosazoval zájmy státní byrokracie, postupně s tím jak bohatl a získával pozemková panství, přimykal se na stranu šlechty a práce na kodifikaci úmyslně zpomaloval. Poslední léta své literární činnosti se věnoval zejména problematice právní historie a jejího využití v badatelské, pedagogické a praktické činnosti právníků. Navázal tak na své dřívější působení, kdy v třicátých letech osmnáctého století prosadil právní historii jako samostatně rozvíjené literární odvětví.

Vysokého hodnocení mezi historiky práva dosáhl i profesor (a po tři období děkan) právnické fakulty v Praze Mikuláš Ignác Königsman (1688 – 1752). Je pokládán za nejradikálnějšího představitele přirozeného práva, v mnohém směru převyšujícího i některé teoretiky a pedagogy vyzrálého osvícenství. Podstatně přispěl ke zkvalitnění

⁷⁵ Viz výše uvedená citace knihy J. Klaboucha, str. 124.

jeho teoretického bádání a výuky na právnických učilištích, ale hlavně usiloval o to, aby se jeho principy co nejvíce promítly do každodenní praxe řešení právních kauz v české společnosti, s níž se jako přistěhovalý z Němce postupně sžil.

V teoretických polemikách a přednáškách odmítal slepé přejímání autoriky Aristotela a prosazoval přechod od aristotelsko-tomistické školy k základům teoretického přístupu Puffendorfa. O něho se opírá i v traktaci výchozích pojmů teorie práva (a přirozeného práva zvláště), kde nahrazuje staré scholastické pojmosloví novými prostředky, odpovídajícími povaze racionalistické přirozenoprávní literatury.

Z pozice přirozeného práva Königsman také odmítal *Juris divinum* jako předmět, který by měl být součástí výuky na právnických fakultách. Trval na stanovisku, že jde o záležitost teologů a že místem jeho výuky má být fakulta filozofická, protože něco jiného je zkoumat co je spravedlivé a co z příkazu Boha.

Kriticky přistupoval k hodnocení obsahu pojmu ius gentium. Vyjadřoval souhlas s Puffendorfem, že nejde o samostatnou právní oblast, ale jen o aplikaci ius nature ve vztazích mezi národy.

Především Königsmannovi je přisuzována zásluha o to, že samostatná stolice státního, přirozeného a lenního práva byla ustavena v Praze již v roce 1743, tedy dříve než ve Vídni. Její působení, společně s katedrou dějin, konstituovanou v roce 1746, je historiky práva hodnoceno jako důležitý krok v přípravách osvícenských reforem josefínského období.⁷⁶ Zcela výjimečnou osobností života české společnosti v pobělohorském období byl historik, společenskovědní myslitel, člen jezuitského řádu Bohuslav Balbín (1621 – 1688). Výstižnou charakteristiku duchovních kořenů jeho celoživotní práce stručně vyjádřil Josef Kočí ve své knize *České národní obrození*: „Spektrum svých životních zkušeností českých dějin, registroval, pozoroval a vnímal osudné přeměny české země za třicetileté války, a po ní. Jeho „spravedlivé vlastenectví“ mu nedovolilo zavírat oči před potupným a postupujícím úpadkem Českého království. Nemohl nevidět, jak Čechy „slábnou, upadají, na mizinu přicházejí“.⁷⁷

⁷⁶ Viz blíže J. Klabouch, výše cit. kniha, str. 134 an. K právnické fakultě v 18. století viz též *Dějiny univerzity Karlovy*, / ed. Kavka, Fr. A. Petráň, J., Praha 1996.

⁷⁷ KOČÍ, J.: *České národní obrození*. Praha 1978, str. 10.

Své poznatky, názory a výsledky vědeckého bádání vyjádřil Balbín zejména v hlavních dílech: „Miscellanea regni Bohemiae“, „Bohemia docta“ a „Obrana jazyka slovanského, zvláště českého“.

Smyslem a cílem jeho „Obrany“ bylo otevřeně poukázat na skutečnost ponižujícího postavení českého národa a jeho jazyka v době pobělohorské. Pro pochopení této skutečnosti nejprve připomněl, jaké postavení měla čeština před rokem 1620. Po staletí tehdy „česky mluvila téměř všechna města, městečka i vesnice, nehledě ke šlechtě, která se starého jazyka držela nejvytrvaleji. Platilo to podle Balbína o všech krajích, s výjimkou kraje loketského. Čeština byla úředním jazykem u soudů, správních orgánů a při zápisech do zemských desek a městských knih.

Na druhé straně Balbín nepopíral ani existenci německého etnika v Čechách trvající od dob rozsáhlé kolonizace země ve třináctém století, ani to, že do země přicházeli cizinci, z nichž někteří dosáhli i vlivného postavení. Odsuzoval ale skutečnost, že po porážce českých stavů na Bílé hoře došlo z „milosti Ferdinanda“ k invazi cizinců, německých šlechtických rodů, řemeslníků, obchodníků a různých dobrodruhů z nejrůznějších oblastí Evropy (zejména Itálie, Francie, Španělska a Ruska), kteří se nesžili s českým prostředím a zaujali ostře nepřátelským postoj jak k českému lidu, tak k českému jazyku. Vzhledem k tomu, že velmi rychle zaujaly téměř všechny vedoucí funkce v oblasti státní správy a šlechtických panství, hospodaření, měst atd., byla čeština velmi rychle vytlačována němčinou.

Druhou příčinou úpadku českého jazyka, jak uvádí J. Kočí, spatřoval Balbín jednak „v proměně charakteru zbytku české katolické pobělohorské šlechty, která po porážce povstání nekatolických českých stavů nedokázala hájit stará práva země a jejího jazyka,⁷⁸ jednak v chování duchovenstva (církevních hodnostářů i většiny kněží a řeholníků), dávajícího najevo lhostejnost k vlasti a kosmopolitní nadřazenost. Podle Balbína je „nelidský a barbarský zločin nenáviděti jazyk, kterým po tolik století mluvila vlast“.

Velkou část úvah obsažených v „Obraně“ věnoval Balbín problematice vztahu češtiny k obecnému jazyku slovanskému. Podle něho občanský jazyk vyniká jak

⁷⁸ Tamtéž, str. 12.

rozsáhlostí teritoriálního uplatnění, tak starobylostí své existence. Jeho mimořádnost viděl ve vnitřním charakteru slovanského společenství, z něhož mohli čerpat jak Češi a Moravani, tak Slováci, Poláci a ostatní Slované.

Zbytku staré české a moravské šlechty Balbín vyčítal nejen to, že nedokázala bránit český jazyk, ale zejména i to, že ze zjištěných důvodů a kvůli přizpůsobení dobové módě dvora se od češtiny odvrátila a přijala za své jazyky cizí, včetně němčiny.

Toto jazykové renegátství bylo však podle Balbína jen jedním z projevů i národně-politické zrady. „Nedokázala zabránit, aby ve všech oblastech života české společnosti cizinci obsadili rozhodující úřední a soudní hodnosti v takové míře, že „každý odpor je již marný“.“⁷⁹

Ostrou kritiku vnesl Balbín i vůči celé vládní a zemské hospodářské politice, uplatňované dvorem vůči pobělohorskému českému království. „České království proměnil v městečka, městečka ve vesnice a vsi v rozedrané chalupy a chaty, v níž žijí polonazí lidé, pokrytí hadry a zmoření hladem“. Pro dvorskou společnost, jak psal Balbín, znamenaly pojmy Čech, rebel a kacíf v podstatě totéž. Její představa, že sama „česká půda je podezřelá, měla odůvodnit záměr, že je na ní nutné všechno zničit, že je potřeba jednat s těmi, kdo na ní žijí jako s nepřáteli“.

Jako člověk byl Bohuslav Balbín ve svém osobním a vědeckém životě značně opatrný. Nepočítal s tím, že by jeho „Obrana jazyka slovanského, zvláště českého“ mohla v dohledné době vyjít. Došlo k tomu až koncem ledna roku 1775 v Praze.

Jakmile se o tom dozvěděla vídeňská administrativa, začalo vyšetřování, při němž dvorská cenzurní komise ve Vídni našla v Balbínově knize mnoho závadných míst státně politického a nacionálního charakteru. Proto byl cenzurní komisí vydán již dne 12. dubna 1775 příkaz, aby byl celý náklad v knihkupectvích zkonfiskován a zničen. Z rozhodnutí Vídeňské cenzurní komise pak byl starý Balbínův rukopis uložen v augustiánském klášteře u svatého Václava v Praze.

Část české inteligence, která se postupně hlásila k idejím osvícenství, se začala soustředěně zabývat českou minulostí. Hledala v ní ideologickou zbraň proti útlaku a ponížení českého národa. Nalézala podporu zejména u skupiny české šlechty,

⁷⁹ Srov. výše cit. spis KOČÍ, J.: *České národní obrození*. Str. 16.

nespokojené se stále tvrdšími dopady absolutismu a centralismu habsburské vlády na její ekonomické a politické zájmy.

Za zakladatele „novověké epochy českého dějepisectví“ je obecně považován Gelasius Dobner (narodil se v Praze 1719). Stal se piaristickým knězem, a protože chtěl působit zejména v oblasti pedagogické (byl původem malostranským Němcem) věnoval se praktickému i vědeckému studiu češtiny a dějin českého národa).

V roce 1757 byl Dobner pověřen, aby kritickými poznámkami opatřil připravené vydání Hájkovy Kroniky. Práce, ke které přistoupil s vědeckou erudicí, mu zabrala více než dvacet let. Přitom shromáždil tisíce opisů listinného materiálu k českým dějinám a velkou část jich publikoval.

Další významnou osobností v oblasti historického zkoumání se stal František Martin Pelcl (1734 – 1811). Svůj šestisetstránkový spis „Stručné dějiny Čechů od nejstarších až do dnešních časů“ vydal německy.

Pro svou vědeckou preciznost a zemský patriotismus bylo Pelclove dílo kladně přijato jak českou šlechtou, tak českou obrozeneckou inteligencí. Kritického odmítnutí se dostalo jen pasážím, které se zabývaly projevy vyhroceného náboženského fanatismu jak na katolické, tak na husitské straně.⁸⁰

Aby bylo možno v širším spektru historického poznání dospět k pochopení záměrů, obsahu a společenského dopadu reforem dějinné etapy tzv. josefínského osvícenství, je nezbytné zabývat se samotnou osobou hlavního aktéra – císaře římské říše a českého krále Josefa II.

⁸⁰ Viz blíže: KOČÍ, J.: *České národní obrození*. Praha 1978, str. 94 až 99.

3. Osvícený „služebník státu“ Josef II.

Josef II. Se narodil se třináctého března roku 1741 jako nejstarší syn císaře Františka I. Štěpána Lotrinského a Marie Terezie, české a uherské královny z dynastie Habsburků.

Jako malé dítě byl Josef celým prostředím habsburského dvora nejprve zhýčkán a potom podroben tvrdé výchově, kterou Marie Terezie svěřila hraběti Batthaványmu. Ten se pod jejím vlivem snažil zlomit Josefovu svéráznou tvrdohlavost. Josef byl podroben samostatné tvrdé individuální výchově. Musel se učit osamoceně, bez styku s ostatními dětmi a možností jakékoliv dětské zábavy, všemu, co se předpokládalo jako nezbytné pro jeho budoucí postavení. O způsobu jeho drezury názorně vypovídá rozpis denního režimu.⁸¹ Nesporně chytré, od mala nadmíru namyšlené a rozmazlené dítě se octlo v péči starých učitelů, kteří ho doslova přecpávali množstvím matematických, fyzikálních, historických, filozofických, etických, zeměpisných, vojensko-politických a jiných znalostí, včetně dvorské etikety a umění vládnout. Na gigantomatský a z části encyklopedický výchovný program reagoval od mládí až extrémně sebevědomý Josef střídavě cynicky a letargicky.

Když v jeho patnácti letech vypukla sedmiletá válka, začal se vžívat do úlohy budoucího následníka trůnu a došel k přesvědčení, že v dobách nouze je nutné, aby panovník vedl vojsko osobně. Postupně se seznamoval (zejména působením člověka, kterému důvěřoval – Františka Mořice, hraběte Lacy) o strastiplných osudech vojáků a armádami zpustošené zemi, o neutěšeném zásobování mužstva, o krutém zacházení s vojáky ze strany vzdělaných, ale nad míru sebevědomých šlechtických důstojníků, o pošlapávání lidské důstojnosti nejnižších vrstev obyvatel, zejména poddanstvím zdeptaného venkova.

Na formování zvláštností obsahu Josefova myšlení a tvrdé racionality jeho přístupu k potřebám společnosti a státu působila do značné míry smrt jeho první manželky Isabely Parmské. Hluboce zatrpkl a plně se soustředil na vizi svého

⁸¹ Viz blíže: HANS MAGENSCHAB : *Josef II. revolucionář z Boží milosti*. Praha 1999, str. 47.

budoucího samostatného panovníckého poslání. Nebyl schopen do budoucna navázat žádný hlubší citový vztah k ženám, ani ke své druhé manželce Marii Josefě Bavorské, dceři císaře Karla VII. Bavorského a Marie Amálie Habsburské.

Od roku 1764 začal Josef vládnout po boku své matky Marie Terezie. I když byl ve Frankfurtu zvolen císařem Svaté říše římské, rozhodující politickou moc v monarchii držela pevně v rukou jeho matka. Mezi oběma docházelo ke stále hlubším konfliktům.

Zatímco se Josef II. snažil prosadit rozsáhlé reformy říše jako osvícenský panovník, Marie Terezie po dlouhou dobu jeho záměry tvrdě odmítala. Zejména se nemohla smířit s požadavkem bezpodmínečně zlomit výsadní postavení duchovenstva a šlechty a změnit koncepci vládnutí. Stát, jak se vyjadřoval Josef, „nemůže mít velké a malé poddané, kteří by se o něj starali rozdílně: každý je poddaný státu, který ho ochraňuje a dopomáhá mu k právu, je povinen sloužit mu bez rozdílu. Jak taková služba bude vypadat, určí panovník“.⁸²

Šlechtě, jejíž členy točící se kolem dvora považoval za příživníky a trubce žijící z úmorné práce řemeslníků a ostatních poddaných, chtěl uložit dvojí dominikální daň a navíc odvody z toho, co už musejí platit ostatní poddaní. Příslušníkům šlechty „se musí vysvětlit, že pro ni existuje pouze jedna cesta k dosažení blahobytu: uplatnit se ve státní službě a získat tak od státu uznání, ocenění a odměnu“.⁸³

Přitom se ani v té době nepřihlíželo k dopadům hospodářské chamtivosti šlechty na život poddaných a nevolnictvím ekonomicky, sociálně a mravně zdeptaných lidí, tvořících většinu obyvatelstva zemí Koruny České. Kategorie poddanství a nevolnictví, jak připomínají teoreticky feudalismu a osvícenství (např. J. Kočí, J. Klabouch, H. Magenschab, K. Malý) nejsou kategorie rozdílné kvality, ale jen kvantity. I když existovaly normy, které měly regulovat míru feudální závislosti, byla aplikace těchto norem ponechána působení majetníků jednotlivých panství a jejich úředníků a drábů. Jejich zacházení s poddanými a robotujícími lidmi byla většinou velmi tvrdá až neúnosná. Jakékoliv úsilí o zlepšení bylo drasticky po dlouhou dobu potlačováno.

⁸² Výše cit. kniha Magenschab, H.: Josef II., str. 41.

⁸³ Viz tamtéž.

Charakteristickým znakem feudalismu a jeho přežívání v podmínkách sedmnáctého a osmnáctého století v rakouské monarchii bylo připoutání většiny lidí k půdě. Ale toto připoutání k půdě ve smyslu přidělení půdy bylo pro rolníka i základem jeho existence. Odnětí tohoto přidělu v zájmu rozšiřování vrchnostenských hospodářství, jak k tomu docházelo v pobělohorské době, znamenalo téměř likvidaci existenčních podmínek feudálních rolníků, každopádně podstatné zhoršení jejich životních podmínek.

Ještě horší bylo „připoutání k půdě“ ve smyslu celoživotního určení pobývat v rodné obci (ať už se jejímu obyvateli v ní dostalo přidělu zemědělské půdy či nikoliv).⁸⁴

Feudální renta jako materiální základ feudálního využívání fyzických a duchovních schopností poddanského lidu, spočívala ve třech formách: 1. v robotě (renta v úkonech); 2. v naturálních dávkách a za 3. v peněžních dávkách. Často tyto tři formy existovaly vedle sebe.

V celém pobělohorském období českých dějin zasáhlo nevolnictví i obyvatele poddanských měst a městeček. Nové vrchnosti odstraňovaly jejich „svobody“ (potvrzené dřívějšími právy) a žádaly i od měšťanů robotní práce.

Také pokud jde o soudní a trestní pravomoc nad nevolníky, zůstala plně v rukou vlastníků šlechtických panství: „karabáč a vězení se staly adekvátním znakem nových zhoršených poměrů“.⁸⁵

Zesílený útisk poddaných již dlouho před panováním Marie Terezie a Josefa vyvolal četné vzpoury (nejsilnější v roce 1680), které byly státní mocí bezohledně potlačovány. Ale zároveň vymohly částečné kroky vlády k omezení dosud neohraňované moci vrchnosti nad poddanými a zároveň k řešení tíživé finanční situace říše úpravou celého daňového systému.

Vzhledem k starému principu, že berně platí poddaní (nikoliv šlechta), stala se základem reformy v Čechách tzv. berní rula (1656) a na Moravě lán, které určily výši daňového zatížení pomocí úplného soupisu poddanského majetku a půdy.⁸⁶

⁸⁴ Viz výše cit. Kočí, J.: České národní osvícenství. Str. 30.

⁸⁵ Tamtéž, str. 42 an.

Druhým opatřením, ke kterému přistoupila vídeňská vláda, byla nová právní úprava vztahů mezi vrchnostmi a poddanými. Robotním patentem byla stanovena maximální míra robotní povinnosti na 3 dny v týdnu. S odvoláním na známá ustanovení šlechtického práva bylo zároveň zakázáno poddaným bouřit se proti vrchnostem. Tím se ale situace poddaných podstatně nezlepšila, zejména tam, kde byla předtím pracovní povinnost poddaných menší.

Další státní zásahy v předjosefínské době do poddanských poměrů vnesl patent o přesné délce pracovní doby, o výkonu různých robot a úředních postupech při stížnostech poddaných na vlastní vrchnost (zejména v rovině hejtmana a zemských úřadů). Ani patenty z let 1717 a 1738, které jen mnohmluvně rozváděly a zdůvodňovaly ustanovení o robotách z roku 1680, nepřinesly zlepšení života poddanského lidu.

Vídeňská vláda se sice snažila vzbudit v masách poddaného lidu iluzi, že panovník stojí nad celou společností jako spravedlivý rozhodčí ve sporech nevolníků s vrchností, ale ve skutečnosti pevně stála na straně vrchnosti. Šlo jí vždy hlavně o to, usnadnit loajální pobělohorské třídě feudálů, aby mohla bez překážek a naplno rozvinout robotně nevolnický režim.

Obdobně zpátečnický se habsburské mocnářství chovalo v oblasti nezemědělské výroby organizované pomocí cechů, které začínaly být od třicátých let osmnáctého století překážkou nové manufakturní formy podnikání. Vláda neměla v úmyslu cechovní systém odstranit, jen vydala tzv. generální cechovní artikule, sjednocující dříve atomizovaný charakter cechovního zřízení různých řemesel a podřídila je dohledu státních úředníků.

Poddanství a robotu tak prosazovala vídeňská vláda i v době, kdy se v západních zemích Evropy (i v Čechách) začalo postupně rozvíjet nové manufakturní podnikání, vyžadující trvalou součinnost většího počtu pracovníků.

Vláda sice nakonec pochopila, že se manufaktury mohou stát významným přínosem pro zlepšení hospodářské situace v monarchii, ale snažila se jejich působení

⁸⁶ Podle údajů uvedených v knize: MALÝ, K. a kol. : *Dějiny českého a československého práva*. Str. 176, připadalo po reformě tohoto systému na jednu berni původně 8 zlatých rýnských, později 40 zlatých (což činilo státní daňový výnos osm milionů).

propojit se stávajícím poddanským a robotním systémem společenského uspořádání. Proto podporovala manufakturní podnikání bohatých šlechtických rodin, disponujících jak akumulovaným kapitálem, tak pracovní silou a zdroji potřebných surovin. Nedostatek kvalifikovaných pracovníků řešila šlechta zvaním odborníků z cizích zemí, zejména těch, ze kterých po Bílé hoře a během třicetileté války sama přišla (většinou z Nizozemí, Německa, Švýcarska a Anglie).

Vládní podpora manufakturního podnikání se soustředila nejprve na opatření v celní politice, aby zajistila podporu obchodu. Staré celní řády byly zátěží pro mladou domácí manufakturní výrobu. Pod vlivem ze západu se postupně šířících idejí merkantilismu se i tady situace začala měnit k lepšímu. Celní řády z roku 1737 uložily vysoká cla na dovoz těch zahraničních výrobků, které bylo možno vyrábět v zemích monarchie. Vláda začala podporovat i podnikání v oblasti zahraničního obchodu, mimo jiné i budováním vlastních přístavů ve Rjece a Terstu.

Hlavní překážka rozvoje manufakturní výroby, která se postupně přibližovala výrobě průmyslové, však vláda ponechávala nedotčenu. Lidé ve městech a na vesnicích byli dále „spoutáni nevolnickorolnickým systémem, který manufakturním podnikatelům ztěžoval volně je najímat k námezdní práci“.⁸⁷ Zároveň ale poskytovala cizím odborníkům značné daňové, vojenské a náboženské úlevy.

Až v tzv. josefínské době zasáhla vídeňská vládní mašinerie do práv feudálních podnikatelů alespoň tím, že pro obor skalcovské výroby „mohli všichni přadláci příst pro kteréhokoliv podnikatele, bez souhlasu své vrchnosti. Mzdová politika přitom spočívala jen na libovůli podnikatelů. Výjimkou bylo sklářství, kde hrozil hromadný odchod českých odborníků do ciziny.

Značně asociální byla vládní opatření i vůči tulákům, žebrákům, sirotkům a toulavým dětem. Tuláci a žebráci byli násilím nuceni pracovat v donucovacích pracovnách, děti byly předávány do manufaktur, kde musely pod přísným dozorem těžce pracovat jen za ubytování a stravu.

Vyjádřením odporu českého lidu bylo povstání nevolníků v roce 1775, kde vedle kritiky robotní renty došlo i k požadavkům zrušit samo nevolnictví. Výsledkem bylo jen

⁸⁷ Viz výše uvedenou citaci: Kočí, J: České národní obrození. Str. 55.

odstupňování roboty podle majetkových rozdílů venkovského obyvatelstva na základě berního klíče. Za optimální řešení po celou dobu vlády Marie Terezie byl jednak jen příslib budoucího odstranění robotní práce parcelací dominikálu a přechodu k peněžní formě feudální renty, jednak postupná přeměna nevolnické závislosti v mírnější poddanství. Jinak robotní patent Marie Terezie z roku 1775 byl jen normativním zabezpečením starých poměrů fakticky až do zrušení poddanství a roboty v roce 1848.

Jak již bylo výše uvedeno, porážka českých stavů na Bílé hoře měla za následek i zlom ve vývoji podmínek náboženského smýšlení a církevních vztahů. Habsburský dvůr využil protireformační katolicismus k tomu, aby ve svém i jeho zájmu zaměřil všechny mocenské a duchovní prostředky církevního působení k potlačení „husitského myšlení českého a moravského lidu“.

Hned po popravě předáků stavovské opozice byl zrušen Rudolfův majestát o náboženské svobodě. Už v prosinci 1621 došlo k vypovězení pražských nekatolických duchovních, v roce 1622 byli nuceni odejít v Čech všichni luteránští kazatelé a v roce 1624 bylo patentem z 29. Dubna pro Čechy a patentem z 9. Dubna pro Moravu vyhlášeno za jediné náboženské vyznání katolické. Dozorem nad celým školstvím a cenzurou tisku byli pověřeni Jezuité.

Ke zrušení všech náboženských privilegií nekatolických církví došlo v duchu zásady „cui regio, eus religion“. Kdo ze svobodných příslušníků nekatolických církví nepřestoupil na katolickou víru (včetně šlechty) museli odejít ze země.⁸⁸

Po celé sedmnácté století, jak to vyjádřil Karel Kadlec,⁸⁹ seděli na habsburském trůně „skoro sami náboženští fanaticové, kteří raději viděli země spustlé, než aby připustili svobodu víry“. Byli ovládáni duchem dynastického theokratismu a politickým úsilím upevňovat byrokraticko-centralistický stát.

Průvodním znakem jejich panování byla arogance a korupčnost světských i církevních úředníků, prolínající od nejvyšších stupňů říšské správy, přes správu zemskou až po nejnižší správní útvary šlechtických a církevních panství.

⁸⁸ Viz Dějiny českého a československého práva. Malý, K. a kol.: Praha 2003, str. 157.

⁸⁹ KADLEC, K.: *dějiny veřejného práva ve střední Evropě*. Praha 1921, str. 333.

Výstižně o tom psal K. Kadlec.⁹⁰ „Kde kdo zpronevřoval peníze, jež procházely jeho úředníka rukama“ zejména to platilo o úřednících finanční a vojenské správy. Například prezident dvorské komory, Ludvík hr. Sinzendorf, byl jako defraudant odsouzen zvláštní vyšetřovací komisí pro špatnou správu, zanedbávání úřadu, krádeže, křivopřísežnictví, podvody a jiné delikty. Měl císaři vrátit skoro 2 mil. zlatých.

Obdobně tomu bylo u vojska, kde se podvody, krádeže a korupce staly natolik samozřejmostí, že se vojenské generální komisařství tradičně považovalo za jeden z nejrychlejších prostředků zbohatnutí. Také výnosnost vojenského dodavatelství vedla mnohé šlechtické rodiny k poskytování velkých a trvalých úplatků, aby se staly dodavateli. Obdobným způsobem se dostávali i zcela nezpůsobilí příslušníci vysoké šlechty k nejvyšším vojenským hodnostem.

Úplatkářství, pronikající fungováním celé správní, soudní a policejní soustavy, postihlo tvrdě i poddanský lid, bez poníženého chování a poskytování úplatků úředníkům šlechtických a církevních panství se nikdo nedobyl ani zlomku toho, co mu podle práva náleželo.

⁹⁰ Viz výše uvedená citace, tamtéž.

4. Reformy Josefa II.

S politickou a společenskou situací, se stavem osvícenské filozofie i problémy života lidí ve své monarchii atd.) se Josef II. od svého mládí postupně seznamoval jednak neustálou osobní kontrolou výsledků práce a chování svých úředníků, poradců a politických pověřenců, neustálým sledováním dvorní korespondence, pečlivým studiem připravovaných spisů a dekretů dvorské kanceláře, osobní informační službou atd., jednak přímým stykem s urozenými i poddanými lidmi při jeho anonymních cestách po zemích celé monarchie a západní Evropy jako „hrabě Falkenstein“.

Císař Josef II., který sám sebe stylizoval do role člověka plného idealistických snah o mravní a hmotné povznesení všech lidí svého mocnářství, bez rozdílu stavu, národnosti a náboženství, byl přesvědčen, že snadno prosadí svoje správní, zákonodárné, sociální, hospodářské a kulturní reformy usilující o všeobecné dobro, v případě potřeby i proti vůli svých poddaných – právě proto, že se jedná o obecné blaho. Jako fanatik osvícenského absolutismu neuznával žádné omezení své vladařské vůle. Sám o sobě psal: „Z říše již vládnou musejí podle mých zásad zmizet všechny předsudky, fanatismus, stranictví a otroctví, aby každý poddaný mohl užívat svých nezadatelných práv a svobod“.

Cíle, které si jako panovník stanovil, vyjádřil krátce po svém nástupu na trůn. Spočívaly v reformě státního práva, v opatřeních vůči církvi a ve změnách v sociální a kulturní oblasti.

Josef II. si plně uvědomoval, že k dosažení těchto cílů potřebuje cílevědomě kvalitně a úsporně fungující úřednický stát. protože se sám stal fanatikem státně úřednické píle a od sebe požadoval být na vyšší duchovní úrovni než jeho poddaní a rádci, usiloval o podstatné zvýšení odborných znalostí, morální úrovně a pracovitosti všech příslušníků úřednického stavu v celé monarchii. Sám sebe chápal jako prvního a nejnepostradatelnějšího mezi úředníky. Proto považoval plnění úřednických povinností za bezvýhradnou podřízenost. Každý se musel podřítit jeho názorům a příkazům.

V oblasti reforem státního práva a organizace státní moci navázal Josef II. na reformní politiku své matky s cílem nadobro odstranit partikularismus jednotlivých

zemí a národů ve svém mocnářství, vytvořit jednotný zcentralizovaný stát, ve kterém by postupně zanikly všechny místní a jazykové zvláštnosti. Osobně byl přesvědčen, že jeho úsilí odpovídá teoretickým základům osvícenského absolutismu, vyplývajícím z filozofie sedmnáctého a osmnáctého století, vycházející z tradic světského humanismu a ideálů náboženské reformace.

V oblasti reforem státního práva a organizace státní moci navázal Josef II. na reformní politiku své matky s cílem nadobro odstranit partikularismus jednotlivých zemí a národů ve svém mocnářství, vytvořit jednotný zcentralizovaný stát, ve kterém by postupně zanikly všechny místní a jazykové zvláštnosti. Osobně byl přesvědčen, že jeho úsilí odpovídá teoretickým základům osvícenského absolutismu, vyplývajícím z filozofie sedmnáctého a osmnáctého století, vycházející z tradic světského humanismu a ideálů náboženské reformace.

Výsledky reformní činnosti Marie Terezie ve vytváření byrokraticko-centralistického státu, v nichž se Josef II. rozhodl pokračovat, je možno na základě dosažitelných literárních pramenů shrnout takto:

1. Reforma z roku 1749 zavedla v monarchii administrativní a soudní dualismus: Byl to nejhlubší průlom do českého státního práva. Od té doby Česká koruna neměla zvláštní, oddělené nejvyšší úřady a musela se spokojit jen s úřady společnými s rakouskými zeměmi. V nižších instancích sice mohly nadále působit královské české úřady, ale na vyšších stupních rozhodovali vedle českých úředníků úředníci rakouského arcivévodství. Důsledkem bylo mimo jiné i to, že se do jednání společných úřadů rychle šířila němčina, až posléze převládla.
2. Po správní a soudní centralizaci měly oba státy společné ministerstvo a společný nejvyšší soudní tribunál. Ale v českých zemích stále ještě platilo jiné právo než v rakouských. Marie Terezie vyslyšela volání rakouských právníků, aby pro obě země platily společné zákony. Vytvořila proto dvě kompetenční komise – brněnskou a vídeňskou. Výsledkem jejich společné práce bylo v roce 1766 předložení osnovy občanského zákoníka zvaného

Codex Theresianus'. Pro odpor šlechty a představitelů církve došlo k jeho přijetí až v době panování Josefa II.

3. S reformou nejvyšších úřadů byla úzce spjata i reorganizace zemské správy. Zezemských úřadů měly být odstraněny poslední zbytky stavovství nastolením zeměpanské byrokracie i ve všech jejích institucích. Marie Terezie s tím vyčkávala až do provedení reformy zemské správy ve vnitřním Rakousku. Ale už v roce 1745 zrušila českou komoru a její agendu předala místodržitelstvu. V roce 1748 byly pak věci kontribuční a vojenské odňaty místodržitelství a svěřeny nově zřízenému orgánu – královské české deputaci pro smíšené věci vojenské, kontribuční a komorní. Když byla v roce 1749 místodržitelská rada zrušena, přešla její politická správa na deputaci, která zároveň dostala nový název: královská reprezentace a komora.
4. Obdobně jako v nejvyšší stoličce soudnictví a správy byly v roce 1768 přeorganizovány úřady zemské: Ve většině zemí dostaly název „Gubernia“, jen v Rakousku (pod Enží) nesly označení „vláda“.
5. Po zbyrokratizování zemské správy přistoupila Marie Terezie k postátnění krajských úřadů. Tím byly „odstraněny poslední zbytky státního dualismu, a to nejen ve správních úřadech a soudech, nýbrž i co se týče státního poddanství“.⁹¹ Šlo o to, že do té doby byly v celé monarchii dva druhy poddaných – poddaní přímí a nepřímí. Do první skupiny náleželi duchovní, šlechtici, měšťané královských měst a sedláci usazení na korunních a komorních statcích. Do druhé měšťáci a sedláci, kteří měli nad sebou dvojí vrchnost: přímou – pozemkového pána a nepřímou – panovníka. Ke změně došlo v tom, že příslušníci obou těchto skupin se stali přímými poddanými státu.
6. V daňové oblasti se Marie Terezie soustředila zejména na daň pozemkovou a tzv. rektifikaci poddanského katastru. Nový katastr (tzv. tereziánský) byl uzákoněn v květnu roku 1748, ale již v roce 1756 byl nahrazen druhým a ještě téhož roku doplněn tzv. katastrem panským.

⁹¹ Viz KADLEC, K.: výše cit. *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě*, str. 340.

7. V duchu šířící se nové merkantilistické politiky zřídila Marie Terezie v roce 1746 pro celou Monarchii komerční direktorium a v roce 1762 dvorskou komerční radu. Důležitým krokem bylo i zrušení celní hranice mezi českými a rakouskými zeměmi.
8. Pro některé speciální úkoly působení státu na myšlení jeho poddaných byly v roce 1760 zřízeny odborné dvorské komise, zejména komise studijní a komise duchovní. Jejich agendy později převzala dvorská kancelář.
9. Rozhodným krokem v působení státu na duchovní a fyzickou způsobilost poddaných byla reforma školství. Všeobecný školský řád,⁹² uvedený v život dekretem Marie Terezie dne šestého prosince 1774, změnil podstatně školství v celé tehdejší rakouské monarchii. Systém, který se předtím opíral o výhradně selektivní soustavu (university, gymnázií a partikulárních městských škol), měl být nahrazen systémem veřejných škol, poskytujícím vzdělání veškerému obyvatelstvu. Šlo o propojení idejí osvícenství s politickým zájmem státu, který usiloval o cílevědomé ovlivňování myšlení a způsobu života všech vrstev svých poddaných. Základem tereziánské školní reformy bylo vybudování škol ve všech farních obcích. V menších městech a ve všech vesnicích s farou měly být zřízeny jedno nebo dvoutřídní tak zvané triviální školy (tzv. trivia: čtení, psaní a počtů, s doplněním náboženství). Na venkově měla výuka zahrnovat i základy hospodaření, ve městech i dovednosti pro řemesla a průmysl. Ve větších městech měly působit trojtřídní školy hlavní. Pražské a brněnské školy měly v oblasti obecného vzdělání sloužit i jako vzorové.
10. V zájmu pevnějšího připoutání církve k monarchii si Marie Terezie vyhradila zákonodárnou pravomoc i v záležitostech církevních. Ve snaze čelit nepořádkům a nesrovnalostem ve správě církevního jmění nařídila v roce 1752 i předkládání církevních účtů. O čtyři roky později dala vyšetřovat majetkový stav všech duchovních i světských zbožných nadání. Po zrušení

⁹² Celý název výnosu zněl (přeloženo z němčiny) Všeobecný školní řád pro německé normální, hlavní a triviální školy ve všech c. k. dědičných zemích. O vyučování v mateřském jazyce tam nebyla ani zmínka.

jezuitského řádu papežem (1773) určila jeho jmění k založení studijního řádu. Mim o jiné zrušila i asylné církevní právo.

11. Z důvodů nejen humanitních, ale i fiskálních se Marie Terezie snažila zmírnit těžké postavení sedláků ve vztazích s vrchností. K tomu směřovalo zřízení soudu „judicium delegatum in causis subditorum“ v roce 1742, zakázání svémocného zabírání rustikálních pozemků a jejich připojování k dominikátu i vydání výše uvedených a hodnocených robotních patentů (pro Čechy ze dne 13. srpna 1775, pro Moravu ze 7. září 1775).

Když se Josef II. v roce 1765 stal spoluvládcem Marie Terezie v dědičných habsburských zemích, rozhodl se nadobro odstranit partikularismus zemí a národů habsburské monarchie a vytvořil jednotný centralizovaný stát, který sám charakterizoval jako „jedinou, ve všech zřízeních a břemenech stejnou provincii, jedinou masu řízenou stejným způsobem“.

K dosažení tohoto záměru navázal na opatření Marie Terezie k odstranění stavovství v zemské a krajské správě a pokračoval dál. V roce 1783 zrušil zemské soudní instance s celou dosavadní stavovskou organizací. Například v Čechách zrušil soud komorní a soud dvorský. Místo nich zřídil jeden „všeobecný soud zemský, jakožto stálý soud Zeměpanský (tzn. první instanci privilegovaných stavů a osob).

Nad zemskými soudy byly vytvořeny jako odvolací instance soudy apelační, podřízené nejvyššímu justičnímu úřadu. Pro země české a rakouské bylo zřízeno pět apelačních soudů – ve Vídni, Praze, Brně, Lvově a Celovci.

Moravský tribunál byl v roce 1783 zrušen. Předsedou nového apelačního soudu pro Moravu a Slezsko se stal zemský hejtman. Později, v roce 1790, byl pro tuto funkci jmenován zvláštní prezident.

Za nejvýznamnější projevy osvícenského působení Josefa II. jsou pokládány dva patenty z roku 1781 – Toleranční patent a patent o zrušení nevolnictví.

Toleranční patent, vyhlášený v Brně 27. října roku 1781, znamenal ukončení dlouhé historické epochy tvrdého pronásledování a omezování jiných náboženských vyznání než vyznání římskokatolického. Povolil vedle prioritního katolického

náboženství i soukromý výkon víry stoupců luteránského (augspurského) a kalvínského (helvétského) vyznání. Zároveň jim bylo přiznáno právo získávat majetek, provozovat řemesla, nabývat akademické tituly, vykonávat veřejné funkce a stát se rovnoprávními městskými občany.⁹³

Jednak z důvodů hlubšího pochopení obsahu Josefova Tolerančního patentu, jednak pro lepší pochopení, do jaké míry sahala stylizační povýšenost Habsburské monarchie vůči svým poddaným při vydávání právních norem, jsou dále uvedena v doslovném znění některých částí patentu v překladu z němčiny:

„Její císařsko-královská apoštolská milost, naše nejmilovanější dědico-zemské kníže a pán, pán přesvědčený z jedné strany z škodlivosti všeho přinucení svědomí a z druhé strany toho povážlivého užitku, jenž pro náboženství a pro země z opravdivej křesťanské tolerance povstává, dle nejvyššího pod datum 13. a pro receptum 26. dne měsíce října roku plynujícího prošlého reškriptu se nejmilostivěji pohnuta vynalezla, příbuzným augustiánského a helvétského náboženství, jako i také nevzjednocenému řeckému privátní i jejím náboženstvím se srovnávající provozování všudy povoliti, bez ohledu zdaliž takové kdy obyčejno a uvedeno neb neuvedeno bylo.

Jedině katolickému náboženství má přednost veřejného nábožného provozování pozůstatí, obojímu protestantskému náboženství ale tak, jako již uvedeném nevzjednocenému řeckému ve všech místech, kdyby se to vedle počtu lidu dole znamenaneho a dle fakultatův obyvatelův dělati dalo a nekatoličtí by již v držení veřejného nábožného provozování postavení nebyli, privátní exercicium provozovati dovoleno býti. Obzvláště ale dovoluje nadopáčená její císařskokrálovská apoštolská milost

„Za příčinou domu modlení jest řatedlné nejvyšší poručení, kterak, kde by to jináče již nebylo, on žádných zvonův, věží a žádného veřejného vstoupení z ulic, jenž by se kostelu vyrovnávat mohlo, míti nemá, ostatně ale jak z jakých materiáliích by nekatoličtí takové domy vystavěti chtěli, svobodu mít, ne máněji také všechno posluhování jich sakramentův a vykonávání služby boží jak v tom místě samém, tak

⁹³ Viz ADAMOVIČ, K., SOUKUP, L.. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. Plzeň 2004, str. 177.

také v jich donášení k nemocným k tomu náležejících filialiích a veřejný pohřbové s vyprovázením svých duchovních na všechen způsob dovolení míti mají.“

„Za druhé, nekatolickým obyvatelům zanezeno není, své vlastní školmistrové, jenž od obcech se vychovávat mají, ustanoviti, na kterýchž ale školdyrekci tejto zemi, co se způsobu učení a pořádku dotejká, dohlédnouti míti má.“

„Za třetí, nakatolickým obyvatelům jednoho místa, jestliže oni své pastory dotýrají a vychovávají, by sobě takové vyvoliti mohli, se povoluje,“

Za čtvrté, práva školy zůstanou tak, jak v Slezsku, obyčejnému farářovi pozůstavena.

Za páté ráčila její milost císařská k rozsuzování věcech náboženství nekatolických se tejkajících na tuto politickou císařsko-královskou instanci země s upřítomění jednoho neb druhého z jejich pastorův a theologův takto nejmilostivěji vnéstí, aby od ní rozmlouvání nad jejíma sázkami náboženství se konalo a rozsuzovalo ...“

„Za šesté u katolického otce všechny dítky jak mužského tak ženského pohlaví, v katolickém náboženství bez otázky se vychovávati, a to jakožto přednost toho panujícího naproti tomu oni pohlaví následovati mají.“

Za sedmé, mohou nekatoličtí k zakoupení domův a statkův, k právu měšťtěnínskému a mistrovskému, k akademským důstojnostem a k službám civilním budoucně prostředkem dišpěnzací se připustiti

Za osmé, má i také bez ohledu na rozdíl náboženství při všech volenostech a služeb zadávání jedině na náležitost a schopnost kompetentův, pak na jejich křesťanský, mravné a ctnostné živobyti skrovně se pozorovati.

Za deváté, dišpenze k usedlostem, jakož i také k právu měšťtěnínskému a mistrovskému v městech poddaných skrze krajský úřadové bez potížností uděliti se mají.

Za desáté – zdaližby ale – při pohledávání takových dišpěnzací se nějaká pozastavení vyskytly, z příčiny, kterýchto by se zdálo, že by dišpensaci se odepřítí měla, má každokrále, s předložením příčin pohnutosti na císařskokrálóvské zemské

gubernium a odtud ke dvoru pro podosáhnutí nejvyššího rozeznání, se oznámení konati
.....⁹⁴

V širších mezinárodněpolitických souvislostech Josef II. usiloval o zrušení nadvlády papeže nad církví v habsburských zemích, aby katolická církev přestala být nadstátní organizací, a aby hranice církevních diecezí nepřesahovaly hranice státu.

Přebudována byla i církevní organizace uvnitř monarchie. Došlo k vytváření nových farních obvodů a zároveň i ke zrušení všech klášterů, které se nezabývaly vyučováním, vědeckou činností, péčí o nemocné, pomáháním chudým, starým a invalidním lidem, i těch, které nekonaly kázání, neudělovaly svatosti a nepěstovaly literaturu. Počet mnichů byl tak zmenšen o 36.000 osob, a z původních dvou tisíc klášterů byla ponechána jen polovina. Církve se dotklo i to, že platy vyšších a nejvyšších církevních hodnostářů byly sníženy.

Ze jmění zrušených klášterů byl vytvořen tak zvaný náboženský fond, z něhož byly vypláceny mírné roční platy propuštěným mnichům a řeholníkům. Fond byl využíván i k vydržování škol, k budování a opravám kostelů na venkově a hrazeny náklady na chudobince a nemocnice.⁹⁵

V úsilí o plné nadřazení práva státního nad církevním a o co nejširší vytlačení církve z politicko-mocenských a správních kompetencí státu, byla tzv. manželským patentem z roku 1783 sice ponechána církevní forma sňatků, ale manželské spory byly vyňaty z kompetence církevních soudů. Zrušena byla i stará tradice souzení duchovních výlučně církevními soudy (tak zvané privilegium fori).⁹⁶

Dobrý úmysl Josefa II. zrušit nefunkční kláštery a omezit rozmařilost života mnoha církevních představitelů⁹⁷, měl i negativní stránky a dopady. K nim náležel například způsob nakládání s movitým majetkem zrušených klášterů. Jak líčí např. Sebastian Brunner v „Tajemství osvícenství v Rakousku“ ... „navždy bylo ztraceno

⁹⁴ Viz tamtéž (převzato: *Minulost našeho státu*, Praha 1971, str. 183 – 185); viz též MALÝ, K.: *Dějiny českého a československého práva*. Str. 179.

⁹⁵ Viz výše uvedenou citaci: KADLEC, K.: *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě*. Str. 346.

⁹⁶ Viz MALÝ, K.: *Dějiny českého a československého práva*. Str. 179.

⁹⁷ Život církevních představitelů výstižně popsal premonstrát Anselm Poltz na stavu v tepelském opatství, kde „nepřetržitě hostuje veselá šlechtická společnost, přebohaté hostiny s hudbou, zpěvem a tancem trvají leckdy do ranního rozbřesku. Klášterem se potulují skupiny vyšperkovaných sloužících v livrejích...“ (z knihy Hans Magenschob, *Josef II.*, Praha 1999, str. 174).

nepřeberné množství uměleckých cenných nástrojů a předmětů, umělecké a historické poklady, nahromaděné v posledních sedmi letech Obchodníci se řídili pouze odhadní cenou a zacházeli s monstrancemi, svícny, relikviemi a vzácnými rukopisy jako s jarmarečným zbožím. Mnoho věcí bylo ukradeno a zpronevěřeno samotnými císařskými komisaři.“⁹⁸

Při rozhodování o vztazích církve, poddaných a státu byl Josef II. přesvědčen o tom, že náboženské vzdělávání směřuje k tomu, aby se lidé stali zbožnými a v rámci toho více poslušnými nejen vůči svým církevním a světským pánům, ale i státu. Proto svými dekrety přikazoval (např. v Bohoslužebném řádu z roku 1785). Že dospělí, kteří se v neděli dopoledne nemohou zúčastnit bohoslužeb, jsou povinni se zúčastnit křesťanské nauky.

Ale ve své úřednické pedanterii zacházel nezřídka tak daleko, že vůči sobě vyvolával nevoli a často i posměch jak ze strany církve, tak širokých vrstev lidí ve městech i na venkově. Například přikazoval, kolik svící má hořet na oltáři, aby tak zvané svíčkové báby byly vykazovány z kostelů, kdy a pro jaký okruh lidí mají být slouženy mše, z kostelů nechal odstranit odpustkové tabulky a pokladničky, obrazy sloužící pověrám apod.. Poddanského lidu se hluboce dotkl i Josefův příkaz k omezení poutí a procesí, protože to byly často jediné chvíle radosti a odpočinku z roboty a poddanských povinností. Hlubokou nevoli vyvolalo také císařské nařízení pohřbívát zemřelé jen v rakvích z měkkého dřeva a s plochými víky a ještě větší pohřební řád z roku 1784, ve kterém Josef II. přikazoval zaprvé pohřbívát mrtvé jen v pytlicích, aby se ušetřilo dřevo a zadruhé, aby byly kladeny do jam vysypaných vápnem.⁹⁹

Naproti tomu mimořádného sociálního, ekonomického a politického významu dosáhly reformy Josefa II. týkající se základních životních podmínek poddaného lidu. Šlo o dva tak zvané „poddanské patenty“: zaprvé „Patent o zrušení nevolnictví“ z 1. září roku 1781, zadruhé patent z 19. září 1789 o rovnosti v placení daně mezi pány a sedláky, tzv. Josefinským katastrem.

Patentem o zrušení nevolnictví, jehož cílem bylo „vyzdvižení tělesné poddanosti

⁹⁸ Srov. tamtéž, str. 176.

⁹⁹ Srov. tamtéž, str. 177.

nebo člověčenství“ došlo k překonání odporu konzervativních kruhů z řad šlechty, která usilovala o zachování naprosté závislosti sedláků na vrchnosti. Císař Josef II. si pod vlivem filozofických, humanitních a merkantilických idejí humanismu již dlouho předtím uvědomoval, že feudální připoutanost k půdě a neexistence osobní svobody jsou trvalou překážkou dalšího hospodářského, politického a mravního rozvoje monarchie.

Pro lepší pochopení obsahu a významu patentu o zrušení nevolnictví a zároveň literárního koloritu jeho legislativního vyjádření v josefínské době, se zdá být vhodným uvedení jeho překladu z němčiny:

„My Josef Druhý.... Vzkazujeme společným našim věrno nejposlušnějším stavům, vrchnostenským Ouředníkům, rychtářům, konšelům a ostatním poddaným v Čechách, v Moravě a v Slezsku naši zemoknížecí milost a dáváme vám tuto nejmilostivěji k vyrozumění:

Poněvadž jsme rozvážili, že vyhlazení a vyzdvěžení tělesné poddanosti neb člověčenství a uvedení mírné, dle případu našich rakouských dědičných zemí spořádané poddanosti, k zvelebení vorby a společnými polního hospodářství, jakož i taky k příčinlivému vyhledávání užitku velmi prospěšnému jest, a že se taková proměna s zdravým rozumem tak taky s láskou bližního srovnává: protož jsme pohnuti byli tělesnou poddanost nebo člověčenství hned od této chvíle zcela vyzdvihnouti, místo ní ale mírnou poddanost uvésti, a tudy gruntovním vrchnostem a jejich Ouředníkům jakož i poddaným následující pravidlo k nejbedlivějšímu zachování příkazně předeepsati:

1. Má jeden každý poddaný právo, jedině na předběžné ohlášení a neodplatně k obdržení. Mající ceduli, v stav manželský vstoupiti, jakož i taky
2. jednomu každému poddanému na vůli se zanechává, že on s pozorováním toho,co naše nejvyšší ustanovení strany okršleckýho verbování předpisuje, i také z panství se odstěhovati, a někde jinde v zemi se usaditi nebo službu hledati může, však ale mají oni poddaní, kteří se ze svých panství odebrati a jinde buďto s nějakým hospodářstvím a domem zaopatřiti, nebo jenom jakožto podruzi se usaditi chtějí, rovně neodpatný list svého propuštění

žádati, a tudy se vykážati povinni budou, že z předešlýho vrchnostenskýho závazku propuštění jsou.

3. Můžou se poddaní dle libosti řemeslům a kunstům etc. učiniti, a bez vejhostných listů, který beztoho již zcela přestávají, k svému vyživení potřebný výtěžek tu, kdeby ho najíti mohli, hledati.
4. Nebudou poddaní povinni, budaucně nějaké dvorské služby víceji konati. Však ale
5. budou oni poddaní, kteří od otce a matky osířeli jsou, z té příčiny, že gruntovní vrchnost jejich vrchní poručenství neodplatně obstarává, povinni sitrotčí léta jenom v těch místech, kde v obyčeji jsou, na dvorské služby vynaložiti, které ale nikde dýle nežli tři léta trvati nemají. A poněvadž:
6. všechny ostatní roboty, naturální a peněžité daně, jenž z podacích gruntůvk vykonání jsou a ku kterému poddaní i taky po vyzdvižené tělesné poddanosti zavázání zůstanou, v našich Českých zemích dle robotních patentův beztoho vyměřené a ustanovené jsou; tak i mimo nich nikde něco víceji poddaným se uložiti nemůže, tím mírněji ale poněvadž oni nyní za tělesný poddaný více uznání býti nemohou, bude se mocti jménem předešlé tělesné poddanosti něco jiného od nich žádati. Konečně vyrozumívá se samo od sebe, že poddaní svým gruntovním vrchnostem i taky po vyzdvižené tělesné poddanosti dle oných, v nápodobných případech beztoho pozůstávajících našich nejvyšších příkazův s poslušenstvím dáleji zavázání zůstanou. Podle čehož se tedy gruntovní vrchnosti a poddaní budoucně řídit, naši představení krajský a jiný ouřadové zemský ale v takových vyskytovati se mohoucích případnostech toho nařízení za nevyhnutelné pravidlo držeti, a na téhož vyplnění tu nejbedlivější pozornost vynaložiti povinni budou. Neb v tom pozůstává naše nejvyšší i přísná vůle a poručení. Dáno v našem hlavním a sídelním městě Vídni 1. dne měsíce listopadu 1781, království našich římského osmnáctého a dědičných zemských prvního roku

Josef¹⁰⁰

¹⁰⁰

Text převzat: Archiv český, sv. XXV, Praha 1910, str. 25 – 28.

Na robotní povinnosti sedláků se sice tímto patentem nic nezměnilo, ale pominula jejich vázanost k půdě. Osobní nevolnictví selského lidu bylo ale zrušeno. Sedláci se mohli volně stěhovat kam chtěli, mohli se ženit bez povolení pána, mohli jít bez jeho povolení na studia, na řemesla a za jiným způsobem obživy.

Velkým přínosem pro vyjasnění sociálně právních vztahů mezi pány a sedláky bylo jednak to, že patent upravoval postup při stížnostech a sporech selského lidu proti vrchnostem, jednak že se značně omezovala disciplinární moc vrchnosti nad poddanými (kterou zneužívali zejména panští úředníci a drábové). Napříště musely být tresty schváleny krajským úřadem a peněžité pokuty byly přímo zakázány.

Rovnost v placení daní mezi pány a sedláky chtěl Josef II. zavést tak zvaným „Josefínským katastrem“, vyhlášeným 19. září 1789 (s platností od 1. listopadu 1789). Šlo mu o odstranění rozdílů v pozemkové dani mezi dominikálem a rustikálem a o stanovení daně z hrubého výtěžku. Sedláci měli platit 30 % výtěžku státu a vrchnostem (státu něco přes 12 procent a vrchnosti něco přes 17 procent). Daň byla vypočtena tak, aby sedlákům zbylo 70 % na obživu, výrobní náklady a obecní dávky.

Důležité bylo i to, že měla úplně přestat robotat. To se ale nestalo, protože po smrti Josefa II. (20. února 1790) jeho nástupce Leopold II. patent zrušil (svým patentem ze dne 29. května 1790) a znovu zavedl tereziánský katastr s částečnou josefínskou úpravou. Došlo tak k podstatnému zvratu v působení osvícenským idejí v Habsburské monarchii. Robotat zůstala zachována a selský lid byl vrchnostmi vykořisťován až do roku 1848¹⁰¹, kdy byla zrušena.

V letech 1783 a 1784 dokončil Josef II. reformní úsilí Marie Terezie i v oblasti zemské správy politické tím, že země menší spojoval s velkými. Odstranil do té doby samostatně fungující zbytky zemské autonomie – zemské výbory – a jejich agendy přidělil zemským správám zeměpanským, zvaným nadále guberniemi. Slezský královský úřad byl přitom spojen s moravským guberniem, které bylo přitom přejmenováno na gubernium moravskoslezské.

¹⁰¹ Viz výše uvedenou citaci: KADLEC, K.: *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě*. Str. 346.

Přitom došlo k nové systemizaci i krajských správ. Každý kraj byl rozdělen na tři visitační okresy, které objížděli placení krajští komisaři. Ze sociálněpolitického hlediska bylo přínosné, že hejtmanský úřad se stal přístupným pro všechny schopné občany bez rozdílu stavu. Ovšem hlavním kritériem byla naprostá oddanost Habsburskému dvoru, což bylo v době, kdy nastala vláda „pravé byrokracie“, základním předpokladem jmenování jak nejvyšších, tak i nejnižších pracovníků státní úřednické mašinerie.

Josef II. dbal přísně na to, aby úřední odpovědnost za plnění jeho příkazů nesli bez výhrad šéfové úřadů a aby jejich podřízení si byli vědomi toho, že za přesnost a poslušnost při plnění funkcí ručí svým působením v úřadě (a z něho plynoucímu hmotnému zabezpečení). Obdobně jako již jeho matka Marie Terezie přísně dbal na to, aby státní úředníci dostávali dostatečný trvalý plat a po odchodu z funkce výslužné. Dokonce i po jejich smrti náleželo určité zabezpečení jejich vdovám a dětem. „Soustava služného a výslužného měla výhodu v tom, že stát navzájem mohl od svých zřízců žádati potřebné kvalifikace, píle a horlivosti a výlučného zabývání se úřední činností. Odtud panovníkovy výzvy k úředníkům, odtud soustava visitací, odtud i zavedení v r. 1781 tajných „konduitních listin“, kterých dříve bylo užíváno jen u vojska.“¹⁰²

Typickým příkladem pro úřední postup přes jednotlivé stupně josefinského úředního žebříku byla krajská správní reforma. Od povinné praxe u krajského hejtmana postupoval uchazeč o úřednické místo k hodnosti koncipienta u gubernia, dále krajského komisaře, sekretáře gubernia, případně přímo krajského hejtmana.

Základním předpokladem nastoupení této cesty bylo předložení průkazu o vykonaných studiích věd právních a politických. Šlo o studium velmi náročné, předpokládající zvládnutí podstaty práva církevního, všeobecného práva státního a mezinárodního, státního práva římsko-německého, říšských německých dějin, statistiky, vědy policejní (správní) a finanční (kamerální).¹⁰³

Chartou horlivosti a oddanosti státních úředníků měl být tzv. Pastýřský list Josefa II. ze dne 4. prosince 1783, jehož záměrem bylo dosáhnout, aby byrokratická horlivost naplno a bez výhrad sloužila striktním požadavkům centralismu, státní

¹⁰² Výše uvedená citace KADLEC, K.: *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě*, str. 345.

¹⁰³ Srov. výše cit. *Dějiny českého a československého práva*, str. 173 an..

uniformitě a absolutistické všemohoucnosti státu (v jehož čele stál jako nejvyšší osvícenský úředník sám monarcha).

Reformační aktivitou Josefa II, tak zvanou „regulací magistrátů“ z let 1783 – 1785, byla postižena i správa měst. Jejich městské rady byly přeměněny v magistráty, nabývající charakteru státních, zeměpanských úřadů.

Tomu odpovídal u způsob jejich vytváření. Měšťané nejprve volili volitele, kteří pak volili členy městské rady. Charakteristickým rysem těchto voleb bylo, že kandidáti nepocházeli z řad měšťanů, ale z úředníků, kteří se mohli prokázat svou způsobilostí před zkušebními komisaři gubernia a apelačního soudu. Po správní stránce byly magistráty podřízeny hejtmanům.

Pro Prahu přinesla výše uvedená Josefova reforma výhodu v tom, že byla konečně sloučena v jedno město s jedním magistrátem a že v ní byl vytvořen úřad policejního ředitelství, „který se stal základem pozdější policejní centrály pro Čechy“.¹⁰⁴

Nemalým přínosem pro zlepšení podmínek života lidí ve městech i na venkově byla Josefova snaha o reformu zdravotnictví. Z jeho iniciativy byla založena Všeobecná nemocnice ve Vídni, která se stala vzorem pro další velká města v celé monarchii. „Měla dva tisíce lůžek a dělila pacienty do čtyř tříd podle toho, kolik si mohli dovolit zaplatit. Ale ani těm nejchudším, kteří nemohli platit nic, nesměla být upřena lékařská péče“.¹⁰⁵

Velkou společenskou odezvu vyvolalo zřizování ústavů pro duševně nemocné a vydání příkazů ke zlepšení o novorozence. Lékaři byli povinni poskytovat rodičkám nezbytnou péči i bezplatně a tzv. porodní báby se musely vykázat zkouškami z odborného školení.

Vzhledem ke stále aktuálním potřebám armády, kde při válečných přesunech a bojových střetech bylo zraněno a umíralo veliké množství vojáků (ale i civilistů), vydal Josef II. řadu příkazů ke zvýšení výuky lékařů, zejména specialistů na vojenskou chirurgii a o zlepšení péče o civilisty působením krajských lékařů, porodníků a

¹⁰⁴ Viz a srovnej s výše cit. *Dějiny českého a československého práva*, str. 175.

¹⁰⁵ FRAIS, J.: *Reformy Marie Terezie a Josefa II.* Třebíč 2005, str. 140.

hygieniků.¹⁰⁶

Osvícenský humanismus, postupující ruku v ruce s idejemi merkantilismu, vedl Josefa II. k prosazování změn v postojích církve a širokých vrstev společnosti vůči Židům. Uvědomoval si nesmyslnost jejich humánního a degradujícího postavení ve všech oblastech společenských vztahů a zároveň i možnost jejich využití v rámci manufakturní výroby, obchodu a financí ve prospěch monarchie.

Vyznavači židovské víry nesměli až do josefínské doby hospodařit s půdou, usazovat se mezi křesťany, vycházet v nedělní dopoledne z domů, podnikat ve většině oborů řemeslnické výroby apod. Naopak museli platit zvláštní dávky, nosit předepsaný oděv s žlutou páskou a plnit řadu dalších, většinou degradujících povinností.

Na základě příkazů Josefa II. bylo židům dovoleno zakládat manufaktury a továrny, pronajímat si půdu a posílat své děti do státních škol apod. Museli si ale zvolit německy znějící jméno a příjmení a všechny jejich úřední záznamy musely být vedeny jen v němčině.¹⁰⁷

Významnou (ale ne zcela doceněnou) oblastí osvícenského působení Josefa II. je úsilí o kodifikaci rakouského občanského práva. V době, kdy jeho absolutismus přispěl k vítězství přirozenoprávní teorie a vlivu římského práva, bylo nutné kriticky přistoupit k obsahu Codexu Theresianu, zakotvujícího nadále přežitky feudálního práva a zahájit vlnu opravdových protifeudálních reforem.

Návrh několik let trvajících prací pověřených kodifikátorů (zejména prof. Pražské právnické fakulty Azonniho), předložený Marii Terezii pod názvem „*Maria Theresia Codex, Worin für dess Königlichen böhmische und oesterreichische Erblande ein ius privatum et universale statuires Wird*“, byl „vzhledem ke zřejmé nepraktičnosti díla, které bylo spíše učebnicí a právní pojmy spíše vykládalo než právně formulovalo,“¹⁰⁸ vrácen k přepracování.

Po zásahu Josefa II. byly kodifikační práce urychleně dokončeny a jejich výsledek byl publikován dne prvního listopadu 1786 jako první díl Všeobecného občanského zákoníku.

¹⁰⁶ Srov. tamtéž, str. 141.

¹⁰⁷ Srov. tamtéž, str. 133.

¹⁰⁸ Viz výše cit. MALÝ, K.: *Dějiny českého a slovenského práva. Str. 201.*

Po formální stránce byl jeho obsah rozdělen do pěti částí. První dvě se týkaly obecných ustanovení, další upravovaly vztahy mezi rodiči a dětmi, postavení sirotků a osob marnotratných. Na to navazovala řada dalších tematických okruhů, např. omezení fideikomisů, zrušení nevolnictví, toleranční patent, manželský patent, patent o dědické posloupnosti a patent o rovnosti manželských a nemanželských dětí.¹⁰⁹

Pro obsahovou stránku zákoníku je charakteristické, že celá jeho koncepce vycházela z přirozenoprávní teorie, principů rovnosti a svobody občanů. Tyto jeho osvícenské rysy se pak promítaly i do kodifikačních úprav, které následovaly po roce 1786 a na nichž se výrazně podíleli profesori Martini a Zeiller. Výsledek jejich práce v podobě zákoníku byl nejprve zaveden v roce 1797 na zkoušku v západní Haliči a pak v roce 1812 vyhlášen jako Všeobecný občanský zákoník (*Allgemeines burgerliches Gesetzbuch*).

Z dnešního pohledu šlo o úctyhodné kodifikační dílo, jehož základním rysem byla všeobecnost a výlučnost. Platil bez výjimky pro všechny obyvatele monarchie, bez ohledu na jejich společenské postavení. Vytvářel základ majetkoprávních poměrů a mezilidských vztahů, které předjímalý přechod od feudalismu ke kapitalismu. Jak je to výstižně vyjádřeno ve výše citované knize K. Malého, „svou podstatou šlo o zákoník již buržoazní, který zejména v základních ustanoveních majetkoprávních a smluvních zakotvoval představy o neomezeném vlastnictví.... Jako oprávnění nakládati podle libosti podstatou a užítky věci a každého jiného z toho vyloučiti (§ 353, § 354).“¹¹⁰

Jednou z možností poznání hloubky, ale i mělkosti průniků osvícenských idejí do myšlení a jednání Josefa II. je sledování jeho vztahu k cenzuře duchovní, zejména literární tvorby. Jak uvádí Hans Magenschab v knize *Josef II.- revolucionář z boží milosti*¹¹¹ „určil již na počátku svého vladařského působení, že nejdůležitější pákou reformy v Rakousku bude reforma v oblasti kultury. Proto vydal 11. června 1781 obnovený zákon o cenzuře, který měl umožnit dialog nejen mezi jednotlivými společenskými skupinami a členy navzájem.

¹⁰⁹ Srov. tamtéž.

¹¹⁰ Viz tamtéž, str. 202; celé znění hlavních článků „Všeobecného občanského zákoníku rakouského“ obsahuje výše citovaná studie ADAMOVIČ, K., SOUKUP, L.: *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. Str. 220 – 232.

¹¹¹ MAGENSCHAB, H.: cit.dílo, s. 154.

Zatímco ještě v roce 1767, kdy byl Josef II. již spoluvladařem, vydala Marie Terezie patent, v němž stanovila přísná opatření proti „zločinu volnomyšlenkářství“. Vyzvedla úlohu udavačů, neboť za své služby měli obdržet finanční odměnu, nový zákon připouštěl trestat jen „nemravné výstupy“. Vedle toho postihoval vydávání zakázaných spisů a děl směřujících proti křesťanské víře. Na druhé straně byly na rozdíl od předcházejícího stavu povoleny kritiky a pamflety dotýkající se ostatních témat společenského života, včetně osoby mocnáře.

Zásady pro zřizování cenzurních úřadů byly sice zachovány, ale jejich povolovací činnost byla podstatně liberalizována. K velkému uvolnění došlo i v oblasti určování zakázaných knih. Z rozhodnutí Josefa II., které se promítlo i do občanského práva, nesměla být zkonfiskována žádná kniha z vlastnictví soukromé osoby.

Podstatné opory se dostalo i podnikatelské aktivitě v šíření literárních děl všeho druhu. Knihtiskárenství a obchodování s knihami byly prohlášeny za svobodné živnosti a bylo zakázáno i prohledávání cestujících, jestli nepřevážejí nějakou literaturu.¹¹²

Josef II. byl od mládí ovládán zájmem o život svých poddaných. Jako jediný osvícený panovník 18. století pochopil, že duchovní svobodu a stavovskou rovnost musejí doprovázet i jisté sociální jistoty a jim odpovídající úroveň myšlení a tvorby hodnot.

Typickým obrazem spoluúčasti obyvatel na věcech veřejných prostřednictvím literární formy byla v Rakousku záplava brožur a pamfletů, které přes svou kritičnost neměly tak ostré rysy demagogie, jak tomu bylo například ve Francii.¹¹³

Po obsahové stránce se publicistické výpady proti vládě ubíraly několika směry, z nichž mnohé odrážely odpor proti Josefově vládě, což se samotnému poměrně liberálnímu Josefovi přestalo zamlouvat a cenzurní opatření opět poněkud zpřísnil. V roce 1787 ale znovu cenzurní zásahy zmírňuje.¹¹⁴

¹¹² MAGENSCHAB, H.: cit. dílo, s. 155-n.

¹¹³ Tamtéž.

¹¹⁴ K cenzuře za Josefa II. srv. Zensur im Jahrhundert der Aufklärung, hrsg. Haefs, W., York, G.M., Gesellschaft für die Erforschung des achtzehnten Jahrhundert 2007, Band 12.

Při stručném pojednání o reformách Josefa II. Nelze opomenout ani jeho snahy o usazení moravských Romů.¹¹⁵ Podle vzoru asimilace Romů v Sedmíhradsku na základě císařského patentu z roku 1782, napsal kanovník Jan Rudolf Říkovský z Dobřčic – Vlasteneckou úvahu o moravských cikánech včetně návrhu, jak by měli být umravení a vzděláni pro stát. Podle jeho názoru měli být Romové zaevidováni a sestěhováni do vyhrazených neobydlených míst, kde by dohlížel na jejich náboženský život duchovní ovládající romštinu. Uvažoval rovněž o zapojení Romů zejména do kovářské práce, ženy se měla starat o rodinu a děti měly chodit do školy a naučit se alepoň základy čtení.

Teprve ale na základě podnětu následovníka Říkovského Antonína Valentina Kaschnitze z Weinbergu přistoupil Josef II. k řešení této otázky.

Josef II. Vydal v roce 1784 patent, který stanovil, že mají být rodiny moravských Romů usazeny v osmnácti moravských a dvou slezských obcích v blízkosti patrimoniálních a farních úřadů. V praxi se ale tento záměr nepodařilo příliš realizovat.

¹¹⁵ NEČAS, C.: *Výsledky josefinského pokusu o usazení moravských Romů*. Nový Mars Moravicus, Brno 1999, s.385- 391.

5. Trestní zákoníky předjosefínské

Při úvahách o osvícenském trestním právu doby josefínské nelze opomenout dva trestní zákoníky předjosefínské, neboť porovnáním jejich koncepce a obsahu vynikne lépe přínos trestního zákoníku Josefa II.

Podívejme se tedy stručně na trestní zákoník Josefa I. a trestní zákoník Marie Terezie, která sice byla poměrně osvícenou panovnicí, ale v oblasti trestního práva zůstala v zajetí dosavadního vývoje trestněprávní úpravy. V některých směrech, jak dále ukážeme, se ale od zastaralé a skutečně feudální tradice oprostila.

Zásadní zlom v pojetí trestního práva, jeho koncepci, obsahu a zaměření přinesl až trestní zákoník Josefa II.

5.1. Trestní zákoník Josefa I.

Nové právo útrpné a hrdelní Josefa I z roku 1707 vychází ze starších zdrojů, především z Caroliny a Ferdinandey. Český překlad z roku 1708 pořídil apelační rada Kašpar Jan Kupec z Bilenberku.¹¹⁶ Ten obdržel také výhradní privilegium německý text i překlad do českého jazyka po dobu deseti let tisknout, rozšiřovat a prodávat.¹¹⁷

Trestní zákoník Josefa I. obsahoval hmotné i procesní právo, které bylo v textu převažující. Podrobně upravoval tortutu a její používání při výslechu obviněného.

Josefína upřesnila některé trestněprávní pojmy, stanovila polejčující a přitěžující okolnosti. Podle ní měly nadále působit mnohé¹¹⁸ hrdelní soudy, které měly hrdelní jurisdikci již před jejím vydáním. Netýkalo se to ovšem všech těchto soudů, hrdelní jurisdikce řady z nich byla zrušena v roce 1765.

¹¹⁶ Kupec z Bilenberku se narodil roku 1660 a zemřel v roce 1720. Byl výborným právníkem, což se prokázalo na jeho vedení složitých civilních i trestních případů. Zasedal na apelační soudu a v roce 1698 byl povýšen Leopoldem I. Do šlechtického stádu.

¹¹⁷ Viz Adamová, K., Soukup, L., Prameny k dějinám práva v českých zemích, Plzeň 2004, s. 183.

¹¹⁸ Francek, J.: Zločin a trest, Ústí nad Labem 2011, s. 35-36. Zrušena byl a např, hrdelní jurisdikce Heřmanova Městce.

Tento zákoník, který nebyl výlučný a měl tedy vůči dosud platným trestněprávním předpisům pouze subsidiární platnost, byl velmi krutým v ustanoveních o deliktech a trestech za ně. Nevymyká se svým pojetím a zpracováním nikterak dosavadní tradici vývoje trestního práva v českých zemích.

5.2. Trestní zákoník Marie Terezie

Hrdelní řád Marie Terezie z roku 1768¹¹⁹ vycházel z rakouského vzoru z roku 1656 / Ferdinanda III. byl ovlivněn říšským trestním zákoníkem Karla V. z roku 1532 Constitutio Criminalis Theresiana se inspirovala i starším trestním zákoníkem Josefa I. z roku 1707.

Kladem tereziánského trestního kodexu je skutečnost, že sjednotil trestní právo v českých a rakouských zemích. Soudní jednání se nadále mělo řídit jednotnými procesními pravidly.¹²⁰ Jinak ,ale již ve své době byl pokládán za zastaralý.

Tereziana přinesla ale definici zločinu, systematicky rozčlenila delikty a podobně jako Josefína udávala polehčující a přitěžující okolnosti.¹²¹ Podle Tereziany „přečinění jest, když od někoho vědomě“ se činí proti tomu,co zákon zapovídá nebo přikazuje. „ není tedy přečinění nic jiného, nežli zákonu protivné zřízení, nebo opuštění...“¹²²

V první části tereziánského zákoníku se hovoří též o nutnosti zachovávání zásady obecného dobrého, která se stala v osvícenském nejen trestním právu velmi aktuální. Její kořeny jsou ovšem velmi staré a sahají až do starověku.¹²³

¹¹⁹ Český překlad pořídil pražský jurista Josef Zeberer. Narodil se v roce 1717 a zemřel roku 1789. Zastával několik významných funkcí v městské správě, zejména uveďme úřad kancléře Nového města pražského. Zajímal se o juristické německé a české pojmosloví a pokoušel se sestavit jejich slovník. Ten zůstal ale nakonec pouze v rukopise.

¹²⁰ Srv. Adamová, K., Soukup, L., Prameny k dějinám práva v českých zemích, cit d., s. 183.

¹²¹ Francek, J.: Zločin a trest – v Pardubicích 16.-18. století, Ústí nad Orlicí 2011, s.36.

¹²² Constitutio Criminalis Theresiana viz:

http://digitool.is.cuni.cz/R/BDJB154U64896HPT3T8JI9UXEKYIRK5LKAIG66QTXPBCJ8RL-00203?func=dbin-jump-full&object_id=452010&silolibrary=GEN01&pds_handle=GUEST. Viz též české znění zákoníku, Vídeň 1769.

¹²³ Tamtéž.

Ve druhé části zákoníku je obsažena definice zločinnosti/ zločinu/, která navazuje na obecné vymezení pojmu „ přečinění“. Zločinnost je podle Tereziány takové svévolné jednání, které zákon zapovídá nebo přikazuje. Navíc zde k vědomému jednání přistupuje ale zlý úmysl.¹²⁴ Takto vymezený pojem zločinu je již skutečně moderní odpovídající osvícenské nauce trestního práva.

Podle Tereziány¹²⁵ bylo možné trestání podle analogie a to tehdy, bylo-li jednání obviněného zvlášť „ zlosynné a pohoršlivé“. Tím byla narušena právní jistota člověka. Volnou úvahou soudců mohlo docházet k trestání mimo rámec zákona. Trest měl podle tohoto zákoníku. charakter msty na odsouzeném. Tresty byly velmi přísné. Nejpřísnější tresty se mohly ukládat za delikty proti náboženství/ např. rouhání/ a pak proti státu. Pak teprve následovaly delikty namířené proti jednotlivcům.

Tereziana umožňovala i postih čarodějnictví, i když se v něm, přece jen začíná objevovat snaha o omezení stíhání čarodějnictví .¹²⁶

Tereziánský trestní zákoník ponechal i další delikty typicky feudální- např. cizoložství a sodomii - pohlavní styk se zvířetem. Trest zde bylo upálení, přičemž se trest týkal nejen pachatele, ale i zvířete. Trest za sodomii ukládal i pozdější josefínský trestní zákoník. Protože byl ale trest smrti tímto zákoníkem zrušen, bylo možné uložit za sodomii trest vězení nebo veřejných prací.

Tereziana upravovala také velmi podrobně používání tortury. Vyjmenovává jednotlivé stupně mučení, stanoví, jak dlouho se může každý stupeň používat, stanoví, kdo nemohl být tortuře podroben / např. těhotné ženy/. Dokonce obsahuje i nákres jednotlivých mučících nástrojů a instruktivní návod, jak je aplikovat.¹²⁷

¹²⁴ Tamtéž.

¹²⁵ O tereziánském trestním zákoníku srv. MALÝ, K.: České právo v minulosti, Praha 1995, s. 154-156. Viz dále v textu.

¹²⁶ Tamtéž, s. 155.

¹²⁷ Srv. KLABOUCH, J.: Staré české soudnictví, Praha 1967, k problematice tortury v českých zemích viz s. 332-351.

6. Teoretická východiska osvěcenského trestního práva

6.1. Od teokratického trestního práva k sekularizovanému trestnímu právu¹²⁸

Předchůdcem sekularizace trestního práva byl již Hugo Grotius, který v e svém díle -De iure belli ac pacis libri tres /1623/-a Christian Thomasius , kterého již můžeme pokládat za skutečného představitele sekularizovaného pojetí trestního práva.

Středověká a raně novověká právní nauka a filosofie vycházela z božského původu vlády, práva a trestu. Právo světské bylo nebo lépe řečeno, mělo být, podle představitelů tohoto filosofického a juristického proudu odrazem práva božského - či alespoň božských direktiv směřujících k chování jedinců.

Tyto představy přežívaly sice i nadále, ale byly oslabovány pojetím práva a trestu jako světských a racionálních institutů. Toto přežívání se v době osvěcenské v teoretických debatách, spíše projevovalo jako rozpory mezi právem a morálkou.

Pokud jde o trest a trestání, osvěcenská nauka již odmítala božský původ trestu a nahrazovala jej pojmem – přirozený trest. To znamená trest ukládaný na základě racionalisticky chápaného přirozeného práva.

Sekularizace trestního práva se projevila v českých zemích v době panování Josefa II. i ve skutečnosti, že již nebyly trestány nejpřísněji delikty proti náboženství a Bohu. Tyto delikty přestaly být pokládány v celé škále deliktů za nejtěžší.

6.2. Rovnost jako klíčová zásada trestního práva v Evropě 18. století

Pokud hovoříme o rovnosti v oblasti trestního práva, je vhodné zamyslet se nad třemi tématickými okruhy: 1. Proporcionalita zločinu a uloženého trestu,¹²⁹ 2.

¹²⁸ K této problematice srv. REULECKE, M.: Gleichheit und Strafrecht, cit.d., s.56-83.
¹²⁹ Viz i dále v textu.

Zohlednění při soudním projednávání individuálních rysů konkrétního případu, 3. Existence udílení milosti panovníkem.¹³⁰

1. V souvislosti s ideou humanizace trestního práva se prosadila i přirozenoprávní zásada spočívající v proporcionalitě zločinu a vyměřeného trestu za tento zločin. Tuto skutečnost nelze oddělovat od teorie společenské smlouvy a od stálého se prolínání teologického myšlení a nastupující racionality v teoretických úvahách i v právu.

2. Zásada rovnosti před zákonem a rovnost trestání je tu ovšem prolomena zavedením polehčujících okolností, které je možné uplatnit při posuzování konkrétního případu. Tím přetrvávala určitá nerovnost, která je ovšem většinou přijatelná. Polehčující okolnosti byly ale v souladu i se směřováním trestního práva k humanizaci.

3. Milost, kterou v individuálních případech uděluje panovník, také prolamovala zásadu rovnosti. Milosti vládců spjaté s feudálním pojetím hlavy státu přetrvávají i do současné doby a jsou v moderních právních řádech jistým anachronismem.

Zásada rovnosti v trestním právu proklamovaná osvícenskou trestněprávní naukou tak neplatila absolutně a byly tu možné výjimky.

Nejvíce komplikující skutečností při naplňování zásady rovnosti, ale byla nerovnost v rodící se občanské společnosti. Stále byla totiž rozdělena na stavy, které obvykle příslušely i k různým soudům podle svého statusu.¹³¹

M. Reulecke upozorňuje ve své práci věnované osvícenskému trestnímu právu na spis z roku 1784, jehož autorem byl právník J. F. Meister.¹³² V tomto stručném dvacetistránkovém elaborátu se autor pokusil vyrovnat s existencí stavů a sladit ji se zásadou rovnosti.¹³³

¹³⁰ Srv, k tomu zejména REULECKE, M.: Gleichheit und Strafrecht im deutschen Naturrecht des 18. und 19. Jahrhunderts, Tübingen 2007, s. 104-120.

¹³¹ Tamtéž, zvláště s. 121- n.

¹³² Tamtéž, s. 121.

¹³³ Viz Meister, Abhandlung über den Einfluss, welchen der Stand des Verbrechers auf die Strafen und das Verfahren in Strafsache hat: nach den Grundsätzen des allgemeinen Criminalrechts verfasst und aus dem Römisch- Teutschen Criminalrechte arläutert, Göttingen 1784, otištěn též in Plitt, Repertorium für das peinliche Recht, Frankfurt 1786, s. 1-26.

Meister se pokusil o argumentaci, která měla podpořit jeho tvrzení, že nerovné jednání s obviněnými v závislosti na jejich příslušnost k jednotlivým stavům je správná. V rámci této rozdílnosti se má ale uplatňovat rovnost.¹³⁴

Od stavovské rovnosti v rámci stavů se v průběhu druhé poloviny 18. století začala prosazovat také idea -libertas civilis-,¹³⁵ což znamenalo již předzvěst občanské společnosti. V této době začala i živá diskuse o občanských právech.¹³⁶ Stále tu však přežívala stavovská společnost a sladit tuto skutečnost s moderními myšlenkami o rovnosti, prosazovanými zvláště v souvislosti s francouzskou revolucí, bylo pro účastníky diskuse velmi náročné a limitující.

Připomeňme francouzskou Deklaraci práv občana a člověka z 26. srpna 1789, kde se v úvodu praví:

„Představitelé francouzského lidu, kteří se ustavili v Národním shromáždění, domnívajíce se, že nevědomost, zapomenutí nebo pohrdání lidskými právy jsou jedinými příčinami veřejných neštěstí a zkaženosti vlád, rozhodli se vyložit ve slavnostní deklaraci přirozená, nezczitelná a posvátná práva člověka za tím účelem, aby tato deklarace ...jim stále připomínala jejich práva a povinnosti....“¹³⁷

Pro oblast trestního práva má význam čl. 9 Deklarace, kde se stanoví, že platí zásada presumpce nevinny a, že je nezbytné zákonem zakázat tvrdost při zajišťování podezřelého.¹³⁸ Zde jasně a již dříve některými teoretiky (např. C.Beccaria) hlášaná zásada presumpce nevinny, se stala jedním z charakteristických rysů rodícího se moderního trestního práva.

¹³⁴ Připomeňme zde, že Josef II. Se pokusil i reformu soudnictví i z toho důvodu, aby omezil nerovnost mezi stavy.

¹³⁵ Srv. KLIPPEL, D.: Von der Aufklärung der Herrscher zur Herrschaft der Aufklärung, in: Zeitschrift für historische Forschung, Bd. 17/1990, s. 193- 210, zvl. s. 196.

¹³⁶ Srv. REULECKE, M.: Gleichheit etc., cit. d., s. 131-142.

¹³⁷ Srv. TUREČEK, J/ redig./: Výbor z textů ke studiu obecných dějin státu a práva, Praha 1956, s. 394.

¹³⁸ Tamtéž, s. 396.

6.3. Trestní právo a obecné dobré ve druhé polovině 18. století

Důležitým tématem trestního práva druhé poloviny 18. století byl vztah trestního práva a zásady obecného dobrého. Dříve ale, než se zamyslíme nad touto otázkou, je třeba se podívat i na samotnou zásadu obecného dobrého.¹³⁹

Obecné dobré předpokládalo všeobecný souhlas - consensus omnium-se používalo velmi hojně i v českém historii.¹⁴⁰ Obvykle ale představovalo pouze pojem bez obsahu, neboť jeho použití mělo často zakrýt skutečné zájmy toho, kdo jej použil. Sepětí consensu juris s bonum commune je patrné např. u Všehrda (II.21)¹⁴¹ nebo v zemském zřízení Vladislavském (čl. 33).¹⁴²

Osvícenští panovníci měli také podle zásady obecného dobrého vládnout tak, by zajistili pro obyvatele svého státu dobré podmínky k životu a byli skutečnými „služebníky“ lidu.¹⁴³ Účelem státu reprezentovaného panovníkem měla být salus publica.

V souvislosti s tímto cílem či účelem státu tehdejší teoretické diskuse (např. Ch. Wolf) se výrazně dotýkaly i práva státu odejmout odsouzenému život. Hojně přitom mnozí odkazovali a C. Beccariu, který chtěl ve své práci *Dei delliti e delle pene-trest smrti z trestního práva eliminovat*. Beccaria sám ale nebyl úplným odpůrcem trestu smrti, ale požadoval přísné právní limity jeho použití. Trest smrti měl být používán skutečně sporadicky.¹⁴⁴

Zájmy obyvatel a státu byly tehdejší přirozenoprávní naukou nahlíženy jako v podstatě totožné. Zdůrazňovala se možnost harmonizace těchto zájmů. Gottlob August Titel tehdy prohlásil, že blaho systému nemůže být odtrhováno od všeobecného dobrého. Tedy ne konkurence mezi kolektivním a individuálním, ale pokud možno

¹³⁹ Srv. ADAMOVÁ, K., KRÍŽKOVSKÝ, L.: *Základy politologie*, Praha 2000, s.210-211.

¹⁴⁰ Jeho kořeny spatřujeme již ve starověku např. U Cicerona.

¹⁴¹ Všehrd: *O pracích země české-Knihy devatery/ red. Jireček, H./*, Praha 1874.

¹⁴² *Zřízení zemská XVI. Věku/ ed. J. A H.Jirečkové/*, Praha 1882.

¹⁴³ Cirkulář Josefa II.z roku 1783 státním úředníkům také obsahoval pojem obecné dobré, které měli mít dobří úředníci na mysli při výkonu svého úřadu.. Srv. Adamová, K., Soukup, L.: *Prameny k dějinám práva v českých zemích*, cit. d., s.149-150.

¹⁴⁴ REULECKE, M.: *Gleichheit etc.*, cit.d.,145-146.

sladění. Každá individualita je součástí , pokud se týká účelu a cíle, větší entity. Blaho státu se skládá z blaha jednotlivců..¹⁴⁵

Hans Hattenhauer uvádí v kontextu úvah o obecném dobrém také verše , která napsal Goethe ve svém sonetu z roku 1802 s názvem Natur und Kunst..¹⁴⁶

¹⁴⁵ Tamtéž, s.153.

¹⁴⁶ „So ist´s mit aller Bildung auch beschffen:/ Vergebens werden ungebubdene Geister/ Nach der Vollendung reiner Höhe streben./ Wer Grosses will, muss sich zusammenraffen;/ In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister,/ Und das Gesetz nur kann uns Freiheit geben.“/ Hattenhauer, H, cit.d., 468.

7. Věda o trestním právu v době josefínské

Osvícenské ideje pronikaly do trestního práva velmi pozvolna. Jiří Klabouch uvádí, že tereziánský trestní zákoník s principem presumpce viny, trestání podle analogie a s torturou „nemohl inspirovat žádnou pozoruhodnější literaturu.“¹⁴⁷ To znamená, že nevznikla žádná skutečně novátorská trestněprávní studie, která by se mohla pokládat za skutečný přínos nauce trestního práva.

Ještě v době těsně předjosefínské se objevovaly práce tkvící svojí podstatou ve starším vývojovém období. Tak spis *Delineatio juris criminalis* z roku 1773 od Josefa Leoparda Bannitzy obhajoval torturu jako užitečný důkazní prostředek.

Nauka trestního práva se snažila v této době zdůvodnit torturu, represi a, „delikty“ blasfémie či hereze přirozeným právem, místo, aby usilovala o skutečnou reformu trestního práva v duchu osvícenských myšlenek. Chovala se velmi přizpůsobivě k platným trestním předpisům a nedovolovala si od jejich textu žádné odchylky.

J. Klabouch zdůraznil, že prvním spisem usilujícím o odstranění ještě středověkého trestního práva byla disertace o magii z roku 1773, jejímž autorem byl P.J. Riegger.¹⁴⁸

Výuka trestního práva na univerzitě ale pokračovala stále původním směrem. Vyučující ve Vídni i v Praze přinesli do uvažování o trestním právu jen málo nových prvků.

Teprve až J. Sonnenfels, obdivovatel J. G. Justiho, a jeho žáci začali prosazovat zesvětštění trestního práva a eliminování zastaralých nehumánních trestněprávních prostředků v průběhu trestního procesu. Účel trestu odvozovali prioritně od zájmu a potřeb státu.

¹⁴⁷ KLABOUCH, J.: Osvícenské právní nauky v českých zemích, cit.d., s. 293. Viz dále v textu.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 293. Z práva trestního obhájil na pražské univerzitě disertace k trestnímu právu v době vlády Josefa II., a to i době jeho spoluvladařství od roku 1765 v roce 1773 Guilielmus Mac-Neven o Kelly ab Aghrim et Rausenbach: Centura positionum ex iure civili, criminali et iure ecclesiastico tum publico, tum privato, quas...pro coronide sui studii -publice defendet. Praha UK 57 A 2, ř. 9c. Údaj převzat z Tříška, J., Disertace pražské univerzity 16.-18. století, 1977, s.146. Zmínky k trestnímu právu obsahuje i disertace z roku 1781 od Ioannese Marianuse Míky, Positiones ex universo iure ecclesiastico, publico et privato, Kvasiny 347. In Tříška, J., cit.d., s, 148. Kriminálního práva se na pražské univerzitě tak týkala pouze jedna disertace

Byl to také Sonnenfels, který podporoval Josefa II. v jeho osvícenských snahách i v oblasti trestního práva, a proto si zaslouží nepochybně více pozornosti.

7.1. Josef von Sonnenfels - život a dílo

Josef von Sonnenfels se narodil v roce 1732 (1793?) v Mikulově a zemřel roku 1817 ve Vídni. Pocházel ze židovské učitelské rodiny. Jeho otec Joseph Lipmann Perlin byl rabínem, rovněž tak i jeho dědeček. Jméno matky je neznámé. V roce 1741 přestoupil ale otec i se svými syny ke katolictví.¹⁴⁹

Roku 1766 povýšila Marie Terezie Josepha Lipmanna za služby pro habsburský dvůr do šlechtického stavu s predikátem von Sonnenfels. Rodina však mnoho peněz tehdy neměla a mladý Josef proto vstoupil na několik let do armády. Stejná situace se pak opakovala i později, kdy Josef kvůli nedostatku finančních prostředků působil od roku 1761 v armádě jako účetní u císařské osobní stráže.

Josef studoval ve Vídni nejdříve filosofii a po návratu z armády právo¹⁵⁰ a hebrejštinu. Studium hebrejštiny se vlastně přihlásil ke svým původním kořenům. Jeho nadání k jazykům se projevilo ve výborné znalosti francouzštiny, italštiny a češtiny. Přirozeně ovládal i latinský jazyk, jehož základy získal na piaristickém gymnáziu v Mikulově.

Sonnenfels tihl i ke studiu teologie. V latinském jazyce psal nejen právnícká díla, ale i biblické exegetické spisy.

Josef von Sonnenfels nebyl jen excelentním teoretikem, ale vykonával i právní praxi jako advokát. Nicméně věda mu byla bližší než praxe. Stal se předsedou Deutsche Gesellschaft a v souvislosti s tím se pokoušel o docenturu pro obor německé

¹⁴⁹ [http:// www.kehilprag.cz/...zde](http://www.kehilprag.cz/...zde) stať –Sonnenfels dával rady čtyřem císařům. Autorka G.Peringerová seznamuje čtenáře se stručným životopisem Josefa von Sonnefelse. K životu a dílu Josepha von Sonnenfelse srv. též Reinalter, H., Joseph von Sonnenfels-Leben und Werk in Grundzücken, Joseph von Sonnenfels / hrsg. von Reinalter, H./, Wien 1988 1-9. Viz též Josef Sonnenfels, k stému výročí jeho úmrtí, Obzor národohospodářský XXII, 1917, s. 224-227.

¹⁵⁰ Při studiu práv ho velmi ovlivnili svými jasně , logicky a srozumitelně koncipovanými přednáškami, profesori A.Martini a P.J.Riegger.

písemnictví. To se mu sice nepodařilo, nijak ho však tento neúspěch neodradil od přípravy na univerzitní dráhu.

V roce 1799 se Josef stal dvorním radou rakouské dvorní kanceláře a přisedícím studijní a cenzurní komise. V roce 1811 se stal předsedou c.k. akademie umění.

Jiří Klabouch ve své knize „Osvícenské nauky v českých zemích“¹⁵¹ uvádí, že nauka, která „svým obsahem i formou nejlépe odpovídá josefínskému režimu a která je bezprostředním teoretickým základem jeho reform, jsou tzv. politické vědy, jak je na toto místo přivedl za svého působení Josef von Sonnenfels.“

Sonnenfels se v roce 1763 stal vedoucím nově založené katedry policejních a kamerálních věd na vídeňské univerzitě. Zejména zde šířil osvícenské myšlenky týkající se organizace státu. Stal se významným reprezentantem tzv. kameralismu, který představoval zvláštní formu merkantilismu a odlišoval se od něj právě důrazem na přesnou a kompetenčně vymezenou strukturu správy a zajištění blahobytu země.¹⁵²

Blahobyt a „commune bonum“ patřily v Sonnenfelsově učení v duchu pozdních přirozenoprávních vlivů k základním účelům a cílům státu.¹⁵³

Základem blahobytu byla podle Sonnenfelse půda rozumně obdělávaná, zemědělci pak byli podle jeho názorů nejplatnější vrstvou obyvatelstva. Život rolníků se měl změnit k lepšímu a dovoz se měl omezit. Tyto ideje řadily Sonnenfelse již spíše k fysiokratům.

Zároveň Sonnenfels vystupoval proti stavovským výsadám, hlásal náboženskou toleranci a rozumově zdůvodňoval lásku k vlasti.¹⁵⁴ Připomeňme jeho dílo *Ueber der Liebe des Vaterlands* (Wien 1771).

Podle Sonnenfelse byly veškeré aspekty související s tvorbou a aplikací práva odvozeny od počtu obyvatel, neboť větší počet obyvatel vyžaduje větší rozsah v oblasti bezpečnosti státu jak uvnitř příslušného státu, tak navenek.

¹⁵¹ KLABOUCH, J.: Osvícenské nauky v českých zemích, Praha 1958, s. 206.

¹⁵² Kamerální- tj. komorní, fiskální, finanční / odvozeno z latiny- kamera-komora/kameralistika představovala soubor praktických vědomostí, které můžeme charakterizovat jako národohospodářské a správní. Původně šlo jen o vědomosti spojené se správou panovnické komory. Viz k tomu Josef von Sonnenfels, in *Deutsche und Europäische Juristen aus neun Jahrhunderten*, Heidelberg 1996, s. 380.

¹⁵³ Srv. GERBER, J.: *Recht und Utilitarismus: Joseph von Sonnenfels und das späte Naturrecht*, in: *Joseph von Sonnenfels / hrsg. Von Reinalter, H.*, cit.d., s. 101.

¹⁵⁴ VLČEK, J.: *Dějiny české literatury, II*, Praha 1951, s. 121.

Sonnenfels proto požadoval takový model státu, kde je bezpečnost garantována. K tomu měla sloužit policie. Zároveň měla ve státě existovat taková trestněprávní úprava, která by umožňovala postihnout narušitele společenského pořádku.

V roce 1765 Sonnenfels vydal třídílnou učebnici věnovanou úloze policie. Jeho kariéra na univerzitě vrcholila rektorským úřadem , který nastoupil ve svých jednašedesáti letech.

V témže roce se Sonnenfels oženil s Marií Theresií von Hayovou. Svatba se konala ve vídeňském svatoštěpánském chrámu.

Sonnenfels se zasloužil o odstranění tortury, kterou ještě Marie Terezie na jeho naléhání v roce 1776 zrušila. Josef von Sonnenfels se podílel i na práci na josefínském občanském a trestním zákoníku.¹⁵⁵

Významně se tento osvícenský teoretik podílel i na hospodářských reformách. Vystupoval proti robotě (ta ovšem byla zrušena až v roce 1848), zasloužil se o vznik zemědělských škol a napomohl vzniku celní unie mezi rakouskými zeměmi a Čechami a Moravou v roce 1775.

Za vlády Leopolda se podílel i na novém policejním řádu, který byl vydán 1. listopadu v roce 1791.

Sonnenfels se zasloužil i o rozvoj jazykovědy ve smyslu očištění německého jazyka od nánosů všelijakých dialektů, a to i v roli cenzora Německého divadla.

Josef von Sonnenfels se stal i editorem několika časopisů, z nichž uvedme alespoň onen s nápísem - Der Mann ohne Urteil. Pro zajímavost ještě dodejme, že se Sonnenfels stal i ředitelem veřejného osvětlení ve Vídni.¹⁵⁶

Ve svých osmdesáti letech se stal Josef von Sonnenfels prezidentem Akademie spojených užitych umělců. V osmdesátipěti letech tento osvícenec, redaktor mnoha prestižních časopisů, nositel četných vyznamenání a také svobodný zednář, zemřel. Jeho hrob se nedochoval. Nicméně jméno Josefa Sonnenfelse zůstává živé, což dosvědčují i studie a výtvarná díla věnovaná jeho osobnosti.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Viz dále v textu.

¹⁵⁶ Sonnenfels v této funkci nechal ve Vídni instalovat svítilny, které visely 15 stop nad zemí a byly od sebe vzdáleny 16 kroků. Srv, Lindner, cit.d., 140-143. Byly stále rozsvíceny – ve dne i v noci, i když svítil měsíc.

¹⁵⁷ Socha Sonnenfelse od H. Gassera / 1866/ stojí např. před vídeňskou radnicí.

7.2. Pojetí práva v Sonnenfelsově učení

7.2.1 Zákon a role soudců

V pojednání o životě a díle J. von Sonnenfelse je nezbytné věnovat pozornost i jeho názorům na tvorbu a úlohu práva ve státě. Sonnenfels nebyl jen praktikem, ale v první řadě excelentním teoretikem. Proto nelze tyto jeho teoretické úvahy o právu a zákonu opominout.

Zvláště zajímavé jsou Sonnenfelsovy myšlenky týkající se praktického poskytování záruk dodržování zákonů. Zde se v jeho úvahách dostává do popředí role soudů. Ty mají především aplikovat právní řád tak, aby docházelo k naplňování obsahu a účelu zákona. Z rozhodování soudních orgánů je nezbytné vyloučit jakékoli subjektivní motivy a eventuálně i zvlůli. Výjimky ze zákona se mají, pokud možno, eliminovat.

Sonnenfels nazývá soudce „ústý zákona“ a nabádá soudce k tomu, aby napomáhali v aplikačních procesech prosazování sounáležitosti člověka se společností a vzbudily v něm lásku k rodné zemi.

Zákony i soudní rozsudky se mají vyznačovat jasností a stručností. Rozhodně nemá docházet k tomu, že nejednoznačnost formulací svádí k různým interpretacím. Jak moderně zní tento Sonnenfelsův požadavek.¹⁵⁸

Sonnenfels svými názory na právo a roli zákona jako stabilizujícího faktoru ve státě napomáhal legitimizaci státní moci a úlohy osvětleného absolutistického panovníka.

Svým výrazným podílem zvláště na kodifikaci trestního práva pak Josef Sonnenfels přispěl k nastolení právní jistoty ve společnosti.

¹⁵⁸ Srv. kapitolu „ Jazykový výraz právní normy“, in: Knapp, V.: Teorie práva, Praha 1995, s. 118-126.

7.2.2. Prevence v trestním právu

Josef von Sonnenfels byl ve svých úvahách o prevenci do jisté míry ovlivněn prevenčními teoriemi, které se objevovaly v 18. století zvláště v německy mluvících zemích/ jejich představitelem byl např. Johann Adam Bergk/¹⁵⁹.V nich uvažovali jejich autoři zvláště o subjektivních faktorech vedoucích pachatele k vykonání trestného činu. Právě jejich poznání mělo vést k zavedení účinné prevenci zločinnosti.¹⁶⁰Prevenční teorie se tak ubíraly směrem ke studiu psychologie zločince, k jeho charakterovým vlastnostem a k temperamentu.

Sonnenfels uvažoval velmi vážně o zřízení tzv. žebrácké policie, která by měla za úkol působit výchovně na žebráky a vůbec nepracující osoby. Zde měla svoji úlohu sehrát „pracovní terapie“. Pro zcela nepřizpůsobivé se měly zřídit pracovní domovy. Eventuálně měli být začlenění do vojska. Sonnenfels počítal s jejich policejní evidencí a zákazem poskytování almužen těmto lidem.

Výchovný aspekt úvah Sonnenfelse o prevenci trestné činnosti tu však nemohl padnout na úrodnou půdu, neboť prevence byla zaměřena na osoby, které již měly své návyky a zlozvyky, a jen těžko by jim výchova pomohla začlenit se do většinové slušné společnosti.

V této souvislosti je třeba zmínit vídeňský čelední řád z roku 1808, který Sonnenfels zčásti koncipoval a jako první komentoval.¹⁶¹ V tomto řádu se pokusil uvést své myšlenky o zřízení a roli žebrácké policie do jazyka zákona. Ta měla zajišťovat udržení pořádku ve státě. Nejvyšší kontrola naplňování čeledního řádu, ale příslušela podle něho státu.

K prevenci zločinnosti měla napomáhat nejen žebrácká policie, ale policejní organizace jako celek, jak Sonnenfels vyjádřil v podrobných představách o policii v rakouské monarchii.¹⁶²

¹⁵⁹ Johann Adam Bergk-německý filosof práva- se narodil v roce 1769 a zemřel v roce 1834.

¹⁶⁰ K tomu viz Reulecke, M.: *Gleichheit etc.*, cit.d., s. 243-244.

¹⁶¹ Srv. Sonnenfels, J.: *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft*. Dritter Theil, Wien 1776.

¹⁶² Viz dále v textu- samostanoá kapitola...

7.2.3. Zásada – nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege

Sonnenfels byl zastáncem zásady není zločinu bez zákona, není trestu bez zákona. Na této zásadě je postaven i jeho trestní zákoník, který tak vyloučil trestání podle analogie připouštěné ještě tereziánským trestním zákoníkem z roku 1768.

Zmíněná zásada přispěla k utvrzení právní jistoty v rakouské monarchii konce 18. století. K ní se ještě obvykle připojuje dovětek nullum processus criminalis sine lege, to znamená, že trestní řízení se může konat jen na základě zákona.

Zásada – nullum crimen etc. již neumožňovala soudcům posuzovat konkrétní čin podle jiných (podobných) znaků, než těch, které byly uvedeny v zákoně příslušného zločinu.

Sonnenfelsovi náleží prvenství v zabudování této zásady do rakouského josefínského trestního zákona z roku 1787. Nedlouho poté to byl bavorský trestní zákoník, který rovněž vycházel ze zásady není zločinu bez zákona, není trestu bez zákona.

7.2.4. Trest nemá být odplatou

Pojetí trestu jako odplaty se projevovalo v trestním právu až do vrcholného feudalismu. Toto nazírání na trest překonal již Anselm von Feuerbach¹⁶³, na kterého navázal Sonnenfels. V teoretickém chápání trestu začíná posléze nabývat na významu psychologické hledisko.

To se objevilo i u italského juristy C. Beccarii¹⁶⁴, který vycházel z představy, že trest nemá být jako doposud pouze odplatou, ale že má zejména plnit výchovnou a preventivní roli. V neposlední řadě, ale měl být ochranný charakter, neboť měl chránit

¹⁶³ P.J. Anselm von Feuerbach byl významným německým juristou a filosofem. Narodil se v roce 1775 a zemřel roku 1833. Zasloužil se na počátku 19. století o reformu bavorského trestního práva a je označován za původce zásady- nullum crimen etc. Viz např. Encyklopédia Americana 1920.

¹⁶⁴ Beccaria žil v letech 1738- 1794. Obhájci zachování trestu smrti byli např. Velcí němečtí filosofové I. Kant a G. Hegel. Kant lapidárně svůj postoj k trestu smrti vyjádřil slovy- Zabíjíš-li druhého, zabíjíš sám sebe! Viz k tomu <http://www.honzaplesek.cz/law/seminarky/filosofie%20prava%20-%20trest%20smrti.pdf>, s. 8.

společnost před usvědčeným zločincem. Zároveň Sonnenfels, stejně jako Beccaria, hlásal i úměrnost trestu vzhledem ke spáchanému činu.

Sonnenfels navrhoval nahradit trest smrti veřejnými pracemi, které by přinesly vedle výchovného aspektu delikventa i užitek státu.

C. Beccaria inspiroval Sonnenfelse i svými názory na torturu, kterou odsuzoval, a na trest smrti, který chtěl zakázat, neboť se obával možnosti justiční vraždy a na zásadu presumpce nevin.

Zastavme se proto na chvíli u tohoto italského právníka, filosofa a penologa. Cesare Beccaria¹⁶⁵ založil s několika přáteli v Miláně společnost nazývanou podle časopisu, který vydávala Le Café. Tato společnost, stejně jako její časopis, se zabývala filosofickými i juristickými otázkami. Na výzvu francouzských filosofů sepsal Beccaria slavné dílo *Dei delitti/ O zločinech a trestech/*. V něm velmi jasně a instruktivně vyjádřil názory, z nich že některé nebyly zcela nové,¹⁶⁶ avšak poprvé je podal srozumitelně a komplexně.

Pokud jde o zákaz trestu smrti nebyl Beccaria zdaleka prvním, kdo trest smrti odmítal. Před tím to byl například slavný francouzský matematik, fyzik, teolog a spisovatel 17. století Blaise Pascal.

Beccaria stejně jako později Sonnenfels hájil nejen v trestním právu význam práva přirozeného. Zdůrazňoval nutnost zvažování důkazních prostředků v rozhodovacím procesu soudců a uplatňování přitom i přirozenoprávní racionalistické teorie.

Josef von Sonnenfels Beccariovy názory rozvinul a využil nejen ve zmíněném trestním zákonu, ale i v teoretických spisech.¹⁶⁷

Sonnenfelsovi se podařilo přesvědčit Josefa II., aby ve svém trestním zákoníku trest smrti zrušil. Avšak stalo se tak jen na krátkou dobu. V roce 1795 došlo opět k zavedení trestu smrti za velezradu a trestní zákoník z roku 1803 – Františkána - jej zavedl opět pro všechny závažné zločiny.

¹⁶⁵ Ottův slovník naučný, Praha 1891, s. 565.

¹⁶⁶ Již např. Thomasius vystupoval proto tortuře a stíhání „čarodějnic“.

¹⁶⁷ Viz dále.

7.2.5. Nauka o zločinech

Zločiny byly podle Sonnenfelse takové delikty, které byly společensky velmi nebezpečné. Směřovaly proti přirozeným právům nalézajícím odraz v konkrétně formulovaných skutkových podstatách a zasluhovaly si proto přísné potrestání.¹⁶⁸

Sonnenfels, ale podřídil ve svém učení trestní právo cílům a efektivitě správy. Trestní zákony byly pro něho jen pokračováním „Polizey“, která se měla prioritně zaměřovat na zajištění všeobecné bezpečnosti. Sonnenfels nedával důraz na popis skutkových podstat jednotlivých deliktů, ale vymezil podrobně příslušné policejní postupy, které by měly vést k dopadení a usvědčení pachatele.

V učení tohoto významného Moravana se tak propojily úvahy o trestním právu a jeho policejní naukou.

7.2.6. Teorie proporcionality

Proporcionalita- úměra měla místo zejména ve vztahu zločinu a trestu. V té souvislosti Sonnenfels uvažoval i o systému trestů. Šlo tu zvláště o ztrátu cti, snížení stavovské příslušnosti, vykázání ze země, zabavení majetku, peněžitý trest, tělesné trestání a trest smrti.

Při hodnocení účelnosti těchto trestů dospěl Sonnenfels k názoru, že nejefektivnější jsou zabavení majetku a peněžitý trest. Podle něho by měly tyto tresty potlačovat u středních vrstev přehnanou touhu po zisku. Účelnost postrádaly podle Sonnenfelse u chudých a bohatých lidí.

Důvodem ukládání takovýchto trestů by v žádném případě neměly být pekuniární zájmy a motivy státních orgánů.

¹⁶⁸ Toto jeho učení o zločinech se jasně promítá do úpravy skutkových podstat a systému trestů v trestním zákoníku Josefa II. Hegel ale např. pokládal zločin za narušení abstraktní ideje a Kant zase za porušení absolutní nutnosti.

7.2.7. Sonnenfelsovo zamyšlení nad svémocí v trestním právu

V kontextu se svémocí se Sonnenfels věnoval zejména otázce soubojů a sebevraždy.¹⁶⁹

Pokud jde o souboje -duely- prohlašoval, že souboje a občanská společnost nemohou existovat současně. Souboj podle něho představoval akt svémoci směřující i proti soudní moci a narušující osobní svobodu jedince.

Souboje tedy Sonnenfels pokládal za trestné činy, které by měly být zařazeny do trestního zákona, což na konci 18. století byl názor velmi progresivní.

Duelanty doporučoval Sonnenfels ovšem spíše posadit do blázince a potrestat je ztrátou cti. To by podle něho znamenalo, že by zcela odpadl důvod souboje.

Zařadit delikt souboje do trestního zákoníku se podařilo až v roce 1803, kdy byl stanoven za tento delikt trest odnětí svobody od jednoho roku až do dvaceti let těžkého žaláře.

Sonnenfels se podrobně zabýval i problematikou sebevraždy.¹⁷⁰ Rozděluje stejně jako tereziánský trestní zákoník sebevraždu v důsledku vlastního uvážení a z nedostatku rozumu. Pouze v prvním případě se vykonával na těle sebevraha trest zničení jeho těla a i jeho majetku.

Ve druhém případě sebevraždy by měla nastoupit snaha zabránit zbytečné smrti všemi prostředky. U těch, u kterých byl rozum tak narušen, že by nebylo důvodné předpokládat nápravu takového člověka, navrhoval Sonnenfels jeho umístění do blázince. U osob, u kterých bylo možné nápravu předpokládat, navrhoval odebrání věcí, kterými by si mohl ublížit, a jejich přikování ke zdi, aby nemohly způsobit újmu sobě, ani někomu jinému.

Trestní zákonodárství, ale tyto návrhy nerespektovalo a tak trestem pro toho, kdo by se pokusil o sebevraždu, zůstávalo vězení.¹⁷¹

¹⁶⁹ Srv. Ogris, W., Joseph von Sonnenfels etc., cit.d., s. 81-82. Viz dále v textu.

¹⁷⁰ Tamtéž.

¹⁷¹ Je třeba připomenout, že Sonnenfels navrhoval tvrdé potrestání potratů a vraždy dětí.

7.2.8. Zásada rovnosti¹⁷²

Zásada rovnosti patří ke klíčovým jak v rozvíjejícím se občanském, tak trestním právu. Nejde pouze o ideu rovnosti před zákonem, ale v trestním právu také o rovné ukládání trestů. To znamená, že nikdo nemohl být v trestním řízení znevýhodněn.

Zásada rovnosti se stává i důležitou součástí obsahu přirozeného práva 18. století. A začíná postupně pronikat i do práva státního.¹⁷³ Její rozvoj se opírá o učení o staré dědictví již z antiky. V. Knapp upozornil na to, že pojem rovnosti / aequitas byl v samotném základu římského pojetí spravedlnosti.¹⁷⁴

Knapp zdůraznil také, že v osvícenství prošlo římské chápání rovnosti proměnou,¹⁷⁵ neboť se vztahovalo na širší počet obyvatel. Neuznávalo již privilegia a diskriminaci.

Pro právo má rovnost význam jako vztah mezi lidmi. Nerovnost mezi lidmi se právě právo snažilo od doby osvícenské vyrovnat. Podle Knappa právní rovnost vyrovnávala a vyrovnává nerovnost faktickou.¹⁷⁶

¹⁷² K zásadě rovnosti srv. Reulecke , M., Gleichheit und Strafrecht im deutschen Naturrechts des. 18. und 19. Jahrhunderts, Tübingen 2007.

¹⁷³ Viz Politische Grundbegriffe / hrsg. Schlangen, W./, Zweite Auflage, Stuttgart , Berlin, Köln, Mainz, 1980, s. 87.

¹⁷⁴ KNAPP, V.: Teorie práva, Praha 1995, s. 14-15. Pojem spravedlnost se tedy postupně obohacuje o širší pojetí rovnosti.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 15.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 48.

8. Rozbor děl J. Sonnenfelse věnovaných trestnímu právu

a) Grundsätze der Polizei-, Handlungs- und Finanzwissenschaft (Wien 1765-66)¹⁷⁷

Ve svém spise –Grundsätze der Polizei-, Handlungs- und Finanzwissenschaft se Sonnenfels věnoval vedle problematiky obchodu a finanční vědy ihned v prvním svazku svého třídílného díla také policii a policejní vědě, které se vyznačovaly nejen správními, ale i trestněprávními aspekty.¹⁷⁸

Ve všeobecném úvodu předcházejícím celé práci Sonnenfels píše o podmínkách vzniku společnosti. K těmto podmínkám patří vůle lidí sjednotit své síly – neboli vytvořit společenství za účelem dosažení společného cíle. Sonnenfels používá pro tyto lidi označení Bürger tedy měšťan. I když z kontextu je patrné, že význam tohoto pojmu je podle autora širší a začíná se tak blížit termínu občan nebo spíše pojmu člověk. Sonnenfels tu hovoří rovněž o morální osobě státu¹⁷⁹, jejímž účelem je dosáhnout společenského blaha, tedy v podstatě obecného dobrého.¹⁸⁰

V části O policii – Sonnenfels nejdříve definuje policejní vědu jako vědu, která má napomoci zajištění vnitřní i vnější bezpečnosti ve státě. V praxi náleží tato úloha právě policii.

Slovo Polizei z názvu Sonnenfelsova díla pochází latinského policia / řecky politea/. Původně se vztahovalo na uspořádání celé obce. U Sonnenfelse , a nejen u něho, znamená ochranu vnitřní bezpečnosti státu, jeho obyvatel a zajištění pořádku a kázně ve společnosti.

¹⁷⁷ K tomuto dílu srv. Lindner, D., Der Mann ohne Urteil, Wien 1983, s. 52-65.

¹⁷⁸ Srv. SONNENFELS, J.: Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft, I. Díl, Wien 1777. Viz též www.archive.org/details/ etc. Srv. Dále v textu.

¹⁷⁹ Srv. Beran, K.: Osoba, morální osoba, právnická osoba, Praha 2012.

¹⁸⁰ SONNENFELS, J.: Grundätze etc.cit.d..

Velkou pozornost věnoval Sonnenfels zejména „ vnitřní soukromé bezpečnosti“ Die innerliche Privatsicherheit.¹⁸¹ V této části své práce Sonnenfels zdůrazňuje nezbytnost ochrany lidské svobody, která má podle něho přirozenoprávní původ.

I v tomto díle Sonnenfels hovoří o nutnosti vyšetřit zločin a potrestat viníka. Ale zároveň se přimlouvá za právo obviněného na obhajobu.¹⁸²

Polizei představovala v učení Sonnenfelse jak zákonodárství týkající se zajištění bezpečnosti státu a jeho obyvatel, tak i samotný výkon jejich ochrany. Úkolem policie bylo zajistit i všeobecné blaho, což byl jeden z hlavních úkolů společenství vzniklého na základě společné vůle, jak jje uvedeno výše. Policejní věda měla pak podle něho zkoumat obě stránky „ policie“.¹⁸³

b) Ueber die Abschaffung der Tortur / Curich 1775/

Dílem o tortuře se Sonnenfes zasloužil o zrušení tortury ještě Marií Terezií v roce 1776. V okolní Evropě již právo útrpné bylo zrušeno, avšak Sonnenfels přispěl svými racionálně podloženými názory vyjádřenými v této knize, která podkopala právní zakotvení torury v tereziánském trestním kodexu k jejímu zrušení konečně i v rakouské monarchii.¹⁸⁴

Sonnenfels podrobil kritice kruté mučení, které mělo vést k doznání obviněného. Svoji krtiku podepřel i konkrétními případy. Ve svých Sbraných spisech upozornil na kauzu, která se odehrála v Ženevě. Jakýsi venkovan přijel do Ženevy vyhledat svoji sestru. Protože byl unaven lehl si mezi formanské vozy a usnul. Mezitím nějaký voják

¹⁸¹ Tamtéž, s. 97-n.

¹⁸² Tamtéž, s. 108. Sonnenfels zde ještě ve výjimečných případech schvaluje použití tortury,

¹⁸³ K problematice policie viz samostatná kapitola.

¹⁸⁴ K problematice Sonnenfelsovy kritiky tortury srv. Ogris, W.: Joseph von Sonnenfels als Rechtsreformer, in Joseph von Sonnenfels / hrsh. Von Reinalter H./, Wien 1988, s. 63- 70. Viz dále v textu. Osvícenské myšlení směřující proti tortuře podchytil ve svém článku Kahlo, M.: Die Aufklärung als „ Zeitenwende“ und ihre Konsequenzen für die strafrechtliche Beurteilung staatlicher Folter, in Strafrecht in die Zeitenwende, ed. Klescewski, D., Müller- Mezger, S., Neuhaus, Fr., Tübingen 2010, s. 45-66.

se dostal za pomoci klíče do jednoho z vozů, který se rozhodl vykrást. Na stopě mu, ale byla policie. Voják nestčil utéci a rychle strčil spícímu venkovanovi klíč do kapsy. Zároveň křikem upozornil policii na „zloděje.“ Nic netučícího venkovana předali soudu a byl podroben krutému mučení. Nakonec, aby sví trápení zkrátil, učinil doznání a byl předán katu.¹⁸⁵

Zrušení torury podle J. Sonnenfelse nastolilo otázku, jaké metody v procesu využít místo ní.

Soudce musel do budoucna velice obezřetně shromažďovat přímé i nepřímé důkazy a danou záležitost vyšetřit. Musel hledat příčinnou souvislost mezi činem a jeho důsledky, mezi činem a mezi protiprávním jednáním a způsobenou škodou.

Naplno se má uplatnit inkviziční proces a zásada vyšetřovací. Důkazní břemeno již nemělo zatěžovat obviněného.

V případě, že soudce dospěl k jednoznačnému názoru, že obviněný je vinen měl bez obav vyřknout rozsudek.

Důkladné soudní řízení a vyšetřování kladlo ovšem zvýšené nároky na odborné i charakterové vlastnosti soudce. Tento požadavek vedl zastánce tortury i ke snahám znovu jí zavést, neboť neveržili, že by mohl být požadavek profesionality a charakteru soudce bezezbytku naplněn. Josef II. ovšem tyto snahy rázně odmítl.

Sonnenfels připouštěl mučení jen v jediném případě. Mučení jako prostředek k informací, měl být zachován, pokud šlo již o známého pachatele trestného činu, který se zdráhal uvést jména svých společníků. Jednalo se tu o jakési denunciační mučení - čili mučení k dosažení udání spolupachatelů. Stejný názor zastával i K. A. Martini ve svém spise- *Positiones de jure civitatis* (1768).¹⁸⁶

V jedné věci si Sonnenfels silně protiřečil - na jedné straně hájil zásadu - *nullum crimen etc.*, na straně druhé byl zastáncem potrestání podezřelého, jen z toho důvodu, že tento člověk měl špatnou pověst a existovaly tu závažné důvody vedoucí k podezření, že onen člověk konkrétní čin spáchal.¹⁸⁷

¹⁸⁵ NEZHODOVÁ, S.: Josef von Sonnenfels- muž bez předsudků,.....

¹⁸⁶ POLASCHEK, M.F.: The history of torture in Austria, in: *La torture judiciaire , Approachs historiques et juridiques*, Vol.II, 2002, s. 610.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 68.

c) O většinovém hlasování u kriminálních rozsudků¹⁸⁸

Sonnenfels zde zcela jasně hájil presumci nevinu a diskusi mezi odborníky o jednomyslém či většinovém hlasování v případě kriminálních rozsudků, řešil ve prospěch jednomyslnosti.

Hlavním odpůrcem jednomyslnosti byl hornoštyrský soudce Josph Karl Gangster. Hájil většinový systém při rozhodování soudců , byť se jednalo o kriminální činy.

V tomto díle Sonnenfels hájí také nutnost posuzovat ze všech aspektů vinu či nevinu obžalovaného. Zároveň má soud sloužit k ochraně neprávem obviněného člověka.

V trestním zákoníku Josefa II. však zájem o ochranu jednotlivce a jeho svobody byl potlačena ve prospěch ideje upevnění absolutistického státu, který z vlastní vůle volal po omezení soudcovské „moci“ a upevnění vlády nad všemi orgány státu.

¹⁸⁸ Studie Ueber die Stimmenmehrheit bey Kriminal-Urtheilen vyšla v roce 1801. K této problematice viz též Ogris, E., Joseph von Sonnenfels etc., cit.d., s. 69-70.

9. Sonnenfelsův boj za zrušení tortury¹⁸⁹

Sonnenfels se ve svých univerzitních přednáškách vyslovoval velmi kriticky o významu práva útrpného v rakouském trestním právu.

Pod vlivem Sonnenfelsových kritiků vydala Marie Terezie v srpnu roku 1772 císařovna dekret, kterým zakázala vyjadřovat se o záležitostech spojených s torturou a trestem smrti.

Sonnenfels sepsal jako reakci na tento dekret obhajobou, ve které uvádí, že jeho odsouzení práva útrpného není nic nového. Odvolal se přitom na Montesquieho, Sullyho, Forbonnaisa, Beccariu¹⁹⁰, kteří vystupovali proti tortuře již dávno před ním.

Marie Terezie nechala sice zaslat Sonnenfelsovi omluvný list, ale zároveň zdůraznila, že není vhodné napadat srpnový dekret takovým způsobem, jak to učinil Sonnenfels.

25. října 1773 na základě zprávy o úmrtí člověka v důsledku použití při výslechu tortury panovnice rozhodla o částečném zrušení tortury. V témže roce se obrátila Marie Terezie na zemské vlády. Požadovala, aby zemské vlády zjistily odpovědi na tři otázky:

- 1.) Zda se má útrpné právo zcela zrušit,
- 2.) Pro které zločiny se snad má ponechat,
- 3.) Čím se má tortura nahradit.

Josef von Sonnenfels jako člen dolnorakouské vlády své „tajné separatum votum“ v této otázce nechal vytisknout a přihlásil se tak ke svému neměnnému názoru, že tortura nemá v moderním trestním právu místo.

Průzkumy v rámci zemí ukázaly značnou názorovou nejednotnost, i když negativní postoj v rámci zemských vlád převažoval. Marie Terezie nakonec po poradě se svým synem a spoluvladařem nakonec roku 1776 vydala zákon, kterým navždy torturu z trestního řízení odstranila.

¹⁸⁹ Průběh tohoto Sonnenfelsova zápasu o odstranění tortury popsal ve své disertační doktorské práci GERYK, J., Osvícenské právnictví –základ novodobého práva, Brno 2008-2009, přístupné on line. Viz dále v textu.

¹⁹⁰ K Beccariovi srv. Vormbaum ,T., Beccaria und die Strafrechtliche Aufklärung in der gegenwärtigen strafrechtswissenschaftlichen Diskussion, in: Folter und Todesstrafe, Auklärischer Diskurs und europäische Literatur vom 18. Jahrhunderts bis zur Gegenwart / hrsg. Jakob, H. C.Ü, Frankfurt am Main 2007, s. 304-316.

10. Odpůrci tortury před Josefem Sonnenfelsem - Martin Bernhardi a Cesare Beccaria¹⁹¹

Jak již bylo výše uvedeno trestní zákoník Josefa II. již právo útrpné neupravoval. I sama Josefova matka Marie Terezie ještě za své vlády od tortury v procesním právu trestním v roce 1776 ustoupila.

Samostatnou kapitolku si nepochybně vyžadují dva teoretici, kteří ovlivnili uvažování Josefa II. a zejména Josefa von Sonnenfelse o útrpném právu a jeho používání. Jedním z nich je M. Bernhardi, druhým C. Beccaria.¹⁹²

Dlouho se mylně předpokládalo, že Thomasius sepsal v roce 1705 obsáhlý spis – *De tortura ex foris christianum proscibenda*, ve kterém torturu odsuzoval. Ve skutečnosti disertační spis věnovaný odmítnutí práva útrpného napsal Thomasiův žák Martin Bernhardi. Thomasius ji doprovodil komentujícím dopisem a zdůraznil, že obsah i závěry disertace pocházejí pouze z pera jeho žáka.¹⁹³ Bernhardi považoval torturu za velmi pochybný důkazní prostředek a zcela neadekvátní v poměru ke spáchanému deliktu. Podle něho nebyl soudce po použití tortury o nic moudřejší, než před jejím nasazením.

U Bernhardiho nalézáme i náznak přirozenoprávní zásady- *in dubio pro reo*.

Beccariova studie - *De delitti e delle pene* - z roku 1764 je o půl století mladší než disertace Martina Bernhardiho. Pokračovala v diskusi o tortuře a i ona ji odmítla jako nevěrohodnou. Beccaria vylučoval právo útrpné, které přirovnával vzhledem k dosažení při jejich použití k irelevantním výsledkům, k ordálům, zejména v případě vynucování přiznání obviněného, jmen spoluviníků, či k rehabilitaci těch, kteří upadli v podezření, že spáchali delikt. Rovněž odmítal použití tortury „um Widersprüche in Auge auszuräumen.“¹⁹⁴

¹⁹¹ K Beccariovu dílu viz Hommel, : *Des Herrn Marquis Beccaria unsterbliches Werk von Verbrechen und Strafen*, Breslau 1778.

¹⁹² K této tématice viz zejména Jerouschek, G.: *Thomasius und Beccaria als Folterkritiker-Überlegungen zum Kritikpotential im kriminalwissenschaftlichen Diskurs der Aufklärung*, in: *Zeitschrift für die gesamte Rechtswissenschaft*, 110. Band, 1998, Heft 3, s.658-673.

¹⁹³ Tamtéž, s. 661.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 667.

Na rozdíl od svých předchůdců Beccaria zdůrazňoval v trestním řízení význam rozumu - ratio. Ten v žádném případě nemůže nahradit používání práva útrpného. Beccaria spojoval právo útrpné s možností korupce v trestním soudnictví. Odstranění tortury mohlo podle něho oslabit i korupční chování soudců v trestním řízení.

Beccaria zdůrazňoval v procesu používání racionálních důkazních prostředků, a tím delegitimizoval využívání útrpného práva. Přispěl tak velkou měrou k formování moderní důkazní teorie.¹⁹⁵

Zamítání tortury souviselo v osvětské době i s odsuzováním postihu tzv. čarodějnic. Odsunutí spolků čarodějnic s ďáblem do říše pověr a mýtů muselo ruku v ruce nutně odsoudit torturu, která spočívala v překonání „d'ábelských sil“ bránícím odsouzenému říci pravdu a doznat se ze zločinů, ze kterých byl obviněn.

Tortura nemohla přece existovat v době, kdy se v trestním právu prosazovala zásada presumpce nevinny a princip – in dubio pro reo, která má své kořeny již u Ulpiana. Toho si byla osvětská nauka dobře vědoma, jak je patrné z osvětské literatury.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Tamtéž, s.670.

¹⁹⁶ Navazovala i na spis od Friedricha von Spee, německého učence /1591-1635/ - *Cautio criminalis*, ve kterém Spee odsoudil procesy s čarodějnicemi a zároveň znovu formuloval i zásadu in dubio-pro reo, která se až do této doby v kontinentálním trestním právu neuplatňovala. S touto zásadou úzce souvisí jiná trestněprávní zásada- in dubio mitius.

11. Diskuse o deliktu čarodějnictví v době předjosefínské

Josef II. Již delikt čarodějnictví Marie Terezie nechala do svého trestního zákoníku včlenit sice delikt čarodějnictví, ale sama měla k tomuto deliktu a trestnímu procesu s ním spojeným silnou nedůvěru. Na osoby obviněné z čarodějnictví, spíše hleděla jako na nemocné, kteří potřebují spíše léčení než tvrdý trest. Za její vlády se také konal poslední čarodějnický proces s pastýřem Janem Polákem, kterého panovnice, ale zbavila viny.¹⁹⁷

Josef II. již nenechal do svého trestního zákoníku čarodějnictví vtělit, neboť pokládal odsuzování „čarodějů a čarodějnic“ za zcela odporující společně s osvícenstvím nastupující humanizaci trestního práva.

Za Josefovy vlády doznávaly ještě ostré střety mezi odpůrci a zastánci trestání „čarodějnictví“, a proto se na ně podívejme blíže. Je to třeba i proto, že Marie Terezie ještě zastáncům trestání „čarodějnictví“ podlehla, i když sama s ním nesouhlasila.

Na střízlivý pohled panovnice na „čarodějnictví“ měl i německý právník Ch. Thomasius (1666 – 1728). Jeho osobnostní vývoj byl složitý. Od původního přijímání nutnosti pronásledování „čarodějnic“ přistoupil posléze k jeho potírání. Ve svých spisech proti stíhání a odsuzování „čarodějnic“ vystupoval¹⁹⁸, podobně jako odsoudil, i když ne zcela ostře, právo útrpné. To se podle něho mělo zmírnit, ne ještě zcela odstranit.¹⁹⁹

B. Šindelář podchytil ve své citované knize stručně další diskuse o deliktu čarodějnictví a jeho postihu.²⁰⁰ Zejména vyzvedl roli Pavla Josefa rytíře Rieggera (1705- 1775). Tento osvícený právník vydal roku 1773 ve Vídni spis - Disertatio de magia. Riegger měl rozhodující vliv na Marii Terezii svým názorem, že pověry ovládají

¹⁹⁷ ŠINDELÁŘ, B.: Hon na čarodějnice, Praha 1986, s. 216.

¹⁹⁸ Srv. např. Thomasiův spis – Kurze Lehrsätze vom Laster der Zauberei- První vydání v Halle v roce 1701. Thomasius se tak postavil po boku holandského kalvínského teologa B. Bekkera / 1634-1698/. Srv. Šindelář, B., Hon etc., cit.d., 226. Proti čarodějnictví vystupoval rázně německý kajetánský mnich F. Sterzinger / 1721- 1787/.

¹⁹⁹ Viz např. Thomasiovo pojednání Disputatio de tortura - vydané též v Halle v roce 1705.

²⁰⁰ ŠINDELÁŘ, B.: Hon etc., cit.d., s. 226-227.

smýšlení zpátečnických zastánců stíhání „čarodějnic“ a kritizoval silně jejich pronásledování.

Pověřivost ale přetrvávala i dále a ještě i v 19. a dokonce ve 20. století máme doloženy případy vymítání d'ábla a pronásledování „čarodějnic“.²⁰¹

²⁰¹ Tamtéž, s. 227-230.

12. Sonnenfels a přirozené právo

V souvislosti s reformami trestního práva, na kterých se Sonnenfels významnou měrou

podílel, je třeba blíže představit i jeho názory na přirozené právo.²⁰² Sonnenfels v souladu s teorií přirozeného práva zdůrazňoval vedle dosažení blahobytu i harmonii ve společnosti a důležitou roli každého člověka.

Na rozdíl od staršího pojmání přirozeného práva, odmítal odvozovat ustálená práva a povinnosti vrchnosti i poddaných z přirozenoprávních principů.²⁰³ V duchu výše uvedených cílů hovořil o nutnosti reformy zabezpečených států.²⁰⁴ Odmítal chápat dobovou organizaci společnosti se sociální nerovností jako důsledek přirozenoprávních zásad.

Přirozenoprávní ideje racionalistické povahy aplikoval Sonnenfels nejen do práva soukromého, ale i do práva veřejného, zvláště trestního. Uveďme alespoň zásadu rovnost před zákonem. Jasně se promítl Sonnenfelsův přirozenoprávní pohled např. do § 18, kde se praví, že „zadostiučinění obecnému dobrému trestem vystálým prokázané ublíženému, aneb škodu pro zločin trpícímu....“ Je třeba hledat cestou práva.²⁰⁵

V této souvislosti uveďme, že pojem přirozené právo se vyskytoval již v tereziánském právu. Připomeňme zde např. Císařský královský patent, myslivcům se protivících zvěře zlodějů týkající, dán na hradě Pražském dne 9. prosince 1754. V jeho textu se mimo jiné praví, že „všeliká i sama přirozená práva sic nižádného nezavazují...“²⁰⁶

Podobně i Josef II. chápal přirozené právo, podobně jako Sonnenfels, jako jakýsi korektiv lidského jednání a akcentoval jeho racionalistický původ.²⁰⁷

²⁰² GERBER, J.: Recht und Utilitarismus: Joseph von Sonnenfels und das späte Naturrecht, in: Joseph von Sonnenfels, cit.d., s. 97-138. Viz dále v textu.

²⁰³ Tamtéž, s. 103.

²⁰⁴ Tamtéž.

²⁰⁵ České znění trestního zákoníku Josefa II. vydané ve Vídni r. 1787.

²⁰⁶ Srv. ADAMOVÁ, K., ŠOUŠA, J.: Pytláctví ve starém českém právu, in: Myslivecká kalendář, Praha 1989, s.132.

²⁰⁷ Viz k tomu....

13. Sonnenfelsovi následovníci²⁰⁸

Mezi první a snad nejvýznamnější žáky Josefa von Sonnenfelse patřil Joseph Ignác Butschek (1741- 1821). Nebyl jen epigonem svého učitele, ale usiloval i o na něm nezávislý pohled na policejní vědy. Snažil se zvláště vymezit obsah a úkoly policejní vědy, který by nebyl tak propojen s vědami právními. Podle jeho názoru by policie měla při ochraně společnosti i jednotlivce nejen naplňovat právní řád, ale působit i preventivně a výchovně.

Butschkovo pojednání o policii představuje výrazný výsledek „rakouské politické školy“, a to i proto, že čerpá z bohaté tehdy známé osvícenské literatury, zvláště z francouzské (Montesquieu, encyklopedisté).

Významné je Butschkovo působení v čele stolice politických věd na vysokém učení pražském. Stal se prvním profesorem politických věd na Karlo-Ferdinandově univerzitě.

Výuku vedl v souladu se Sonnenfelsovou třídílnou učebnicí, ze které ovšem pořídil výtah jiný kameralista - M. A. Kopetz.

Po vzoru svého učitele se i Butschek zajímal o zemědělství a navrhoval rozparcelování půdy a její pronájem drobným zemědělcům. Vyslovoval se rovněž pro zmírnění poddanství.

K dalším Sonnenfelsovým přímým žákům patřil i Jan A. Hanke z Hanknštejna (1751-1806). Syn panského sládky Kašpara Ignáce Hankeho studoval na vídeňské univerzitě práva, historii a filologii. Po studiích byl jmenován kustodem při univerzitní knihovně v Olomouci. V roce 1785 byl povýšen na bibliotekáře a přednášel na olomoucké šlechtické akademii jako profesor českého jazyka. K jeho význačným dílům patří rozprava "Empfehlung der böhmischen Sprache und Literatur" (1783). Hanke vydal i řadu dalších knih encyklopedické povahy o tehdejší Moravě.

Pod Sonnenfelsovým vlivem byl i Josef Vratislav Monse (1733- 1793),²⁰⁹ který podporoval podobně jako jeho učitel osvícenské církevní reformy, které vedly

²⁰⁸ K Sonnenfelsovým následovníkům srv. zvláště Vlček, J., Dějiny české literatury, II, Praha 1951, viz příslušné stránky dle osobního rejstříku.

k zeslabení ekonomického vlivu římskokatolické církve. Zároveň vystupoval i proti pověrám v čarodějnice a odmítal pokládat čarodějnictví za trestněprávní delikt.

K významným dílům Monseho patří „Versuch einer kurzgefassten politischen Landesgeschichte des M. Mähren“ (I. 1785, II. 1788).

Všichni tito vybraní Sonnenfelsovi žáci rozvíjeli učení svého učitele v rovině přirozenoprávní a racionalistické.

²⁰⁹ K Monsemu srv. Fiala, J., Nováková, M., Moravský osvícenec J.V. Monse, Olomouc 2003. Monse přednášel v Olomouci kanonické právo, právo římské a zejména právo státní a přirozené.

14. Josefínské trestní právo

Trestní právo v době Josefa II. se vyznačovalo všemi výše zmíněnými rysy osvícenského práva a stalo se tak skutečně moderním kodexem prochnutým ideami osvícenství a přirozeného práva. Josef II. se i v oblasti práva trestního pokusil přinést i novou kodifikaci, která by překonala trestní zákoník Marie Terezie a nahradila již zastaralá ustanovení, která ještě tereziánský zákoník obsahoval.

Trestní zákoník Josefa II z roku 1787 vydaný zásluhou vrchního rady v kodifikačních věcech F. G. Keese a přeložený do českého jazyka Moravánem Josefem Valentinem Zlobickým²¹⁰ „přinesl do vývoje trestního práva u nás převratné změny vycházející z osvícenské filosofie.“²¹¹ Velký podíl na koncepci a obsahu nového trestního zákoníku měl Josef von Sonnenfels, jehož teoretické úvahy o významu a roli trestního práva se odrazily v novém pojetí trestního práva.²¹²

V uvození k tomuto trestnímu zákonu Josef II. mimo jiné praví – „Aby i spravedlnost trestající právy všeobecnými určení své dosáhla, v spravování jejím vše svévole se vzdálila; mezi proviněním hrdelním a politickým slušně se vykazaly; mezi proviněními a tresty náležitá rovnost se uvedla a trestové dle míry se určily by vtisk jejich pomíjející nebyl...“²¹³

Josefínský Všeobecný zákoník o zločinech a trestech na ně. Zákoník je sice útlý, obsahuje jen trestní právo hmotné, ale obsahově velmi bohatý.²¹⁴ Zvláště je nutné vyzvednout, že přináší oproti předcházejícímu tereziánskému trestnímu zákonu mnohé změny. Ty lze charakterizovat jako osvícenské.

²¹⁰ Zlobický žil v letech 1743-1810. Byl právníkem a jazykovědcem. Získal rovněž profesuru z oboru český jazyk na vojenské akademii ve vídeňském Novém městě a posléze na vídeňské univerzitě. Michal Navrátil o Zlobickém mimo jiné píše, že se přičinil, „nemálo o zřízení divadla českého v Praze.- tzv. Boudy na Václavském náměstí.“Srv. Navrátil, M., Almanach československých právníků, Praha 1930, s.518.

²¹¹ ADAMOVIČ, K. a SOUKUP, L., Prameny k dějinám práva v českých zemích, Plzeň 2004, s.184. Úvod ke kapitole o trestním právu napsal Soukup, L. Z tohoto úvodu pochází i citace uvedená výše v textu.

²¹² Viz výše.

²¹³ Tamtéž, str. 206.

²¹⁴ K trestnímu zákoníku Josefa II. srv. např. Malý, K., České právo v minulosti, Praha 1995, s. 157-158. K hodnocení zákoníku viz též Vojáček, L., Urážky, pomluvy, nactiutrhání, Ochrana cti v československém trestním právu, Praha 2006, s. 54.

Všeobecný zákoník se dělil na dvě části: 1. O proviněních a trestech hrdelních a 2. O proviněních a trestech politických.

Josefův zákoník ctil zásadu - není zločinu bez zákona, není trestu bez zákona. Trest neměl být jen odplatou a mstou, ale měl mít především výchovný charakter. Zákoník vypočítával i přitěžující a polehčující okolnosti.

Zákoník neznal již delikt čarodějnictví, rušení náboženství pokládal pouze za přestupek a manželskou nevěru za soukromožalobní delikt.

Reformní náměty prosazující se v josefínském trestním zákonu se tam dostaly zásluhou, jak již bylo řečeno, osvícenského myslitele Josefa von Sonnenfelse,²¹⁵ ovlivněného názory italského právníka Cesare Beccarii. Mimo jeho díla „O zločinech a trestech“ zapůsobilo na autory josefínského trestního zákona i vydání trestního zákoníku v Toskánsku- tzv. Leopoldiny.²¹⁶

Zákoník byl na jedné straně progresivní, ale na straně druhé obsahoval i četná ustanovení hodící se vývojově spíše do staršího práva trestního. Zachovával vedle bití a vypalování cejchů, stavění na pranýř a odsouzení na galeje.

Procesní právo trestní bylo za Josefa II. upraveno v samostatném zákoně. Hrdelní josefínský řád z roku 1788 byl založen na inkvizičním procesu, což bylo v rozporu se zásadami ústnosti a veřejnosti a s obžalovací zásadou.

Zatímco trestní zákoník Josefa II. byl dílem progresivním, hrdelní řád zachovával procesuální zásady staršího trestního procesního práva.

Věnujme se alespoň krátce rozboru trestního josefínského zákoníku²¹⁷ a zaměříme se na část upravující skutkové podstaty zločinů a tresty za ně.

V částce 1 zákoník uvádí předpoklady hrdelních proviněních. K těm patřilo zlé předsevzetí a svobodná vůle. Zlé předsevzetí znamenalo v podstatě úmysl spáchat „hrdelní provinění“. Patřilo sem ale i jednání, které sice „v úmyslu nebylo, vždy však přece jednání jiným jakýmsi zlým úmyslem předsevzato bylo“, a jehož výsledkem bylo „zlo“.

²¹⁵ K Sonnenfelsovi a jeho reformním návrhům viz dále v textu.

²¹⁶ Toskánský trestní zákoník vydal bratr Josefa II. Leopold, který se po Josefově smrti stal jeho nástupcem.

²¹⁷ České znění zákoníku vydaného ve Vídni r. 1804. Viz dále v textu.

Trestní zákoník pamatoval i na ustanovení o tom, kdy chybí jeden z důležitých předpokladů hrdelního zločinu - a sice svobodná vůle. K důvodům znamenajícím nedostatek vůle patřila i opilost. Za zlý skutek spáchaný v opilosti pak nebyl pachatel trestán, pokud chyběl úmysl a ke spáchání zločinu došlo „ve zmatení mysli“.

Částka druhá byla věnována hrdelním trestům. Zde byla jasně stanovena úměra mezi spáchaným skutkem a trestem. Práví se tu, že soudci „slušnou rovnost mezi proviněním a trestem zachovají a v pohledu okolostojícího všechny pečlivě uváží, přísluší.“

Soudci byli vázání zákonem a měli za povinnost vzít v úvahu všechny relevantní důkazy. Práví se tu také, že jiné tresty, než ty, které jsou uvedeny v zákoně nesmí soudci ukládat.

Trest smrti mohl být ukládán pouze za stanného práva. Jinými tresty ukování, „žalář s dílem veřejným“, žalář, bití holí, mrskáání karabáčem, švihání metlou a vystavení „k divadlu na lešení potupné“

Trest smrti, který byl úřad Josefem II. mstou měl také exemplární charakter. Richard van Dülmen ve svém Divadle hrůzy²¹⁸ píše, že Beccaria a jiní němečtí osvícenci se nedomnívali, že veřejné popravy dokáží lidi odvrátit od zla. Odkazuje na Beccariu a říká, že bude daleko lepší zbavit člověka za těžký delikt svobody, než jej podrobit veřejné popravě, která představuje jakési pomíjivé kruté divadlo pro veřejnost.

Tresty mohly být v závislosti na společenskou nebezpečnost ještě zostřeny. U hrdelních zločinů takové zostření představovaly např. ztráta šlechtictví, propadnutí majetku.

Částka druhá se týkala provinění a trestů politických. Politická provinění a ukládání trestů za ně bylo v kompetenci politických úřadů. Za politická provinění nebylo možné uložit peněžité tresty.

Josefův trestní zákoník ctí oproti Tereziáně zásadu presumpce nevinny, což znamená, že na obviněného bylo až do vynesení rozsudku pohlíženo jako na nevinného. Důkazní břemeno neleželo v takovém případě na obžalovaném, ale na vyšetřovacím orgánu.

²¹⁸ Praha 2091, s. 188.

Je třeba ještě jednou zdůraznit, že josefínský trestní zákoník vycházel ze zásady právní jistoty. To znamená, že „ každý se může spoléhat na to, že mu stát poskytne efektivní ochranu v jeho právech, že mu státní moc dopomůže k realizaci jeho subjektivního práva, bude-li mu někdo neprávem bránit, a zároveň spoléhat na to, že ho stát postihne zákonem předvídanou, a žádnou jinou než předvídanou, sankcí za to, že porušil právní předpis, a konečně na to, že ho nepostihne sankcí, jestliže právní předpis neporušil.“²¹⁹

I když byl josefínský trestní zákoník na svou dobu moderní a přinesl skutečně podstatný obrat v obsahu a zaměření trestního práva a trestání, přece jen obsahoval i určitá rezidua z minulosti. Připomeňme skutečnost, že zákoník zcela neodstranil trest stavění na pranýř. V § 12 kapitoly praví se praví, že při vystavení „ k divadlu na lešení potupy odsouzený do želez neb pot vložen na místě lidu prostranném...“²²⁰ V § 11 se pak připouští za určitých zákonem stanovených podmínek trest bití.

Trestání lešením potupy či bitím mělo být jakýmsi divadlem, které mělo působit na diváky a odradit je od trestné činnosti. I jazyk zákona tak v sobě obsahuje pojem divadlo, které se v souvislosti s trestáním objevuje i v dobových úvahách o významu a účelu trestu.²²¹

Josef II. nechal v roce 1787 zřídit kriminální soudy, které soudily bez rozdílu stavovské příslušnosti. V Čechách vzniklo 15 kriminálních soudů, na Moravě 6 a ve Slezsku 2.

Josefova soudní reforma měla přinést zjednodušení soudní soustavy, a to právě i v trestní agendě. Patent z roku 1787 určoval přesnou kompetenci kriminálních soudů v rámci vymezeného obvodu, což byl zpravidla kraj. Krajské kriminální soudy vznikaly společně s probíhající regulací magistrátů.²²²

²¹⁹ Takto pregnantně definuje právní jistotu Viktor Knapp. Srv. Knapp, V., Teorie práva, Praha 1995, s. 205. K právní jistotě viz dále- taméž, s. 205-207.

²²⁰ České znění trestního zákoníku Josefa II. vydané ve Vídni roku 1787. Podobné ustanovení obsahuje i pozdější zákoník z roku 1803. Srv. Druhou část § 19, in: české znění zákonku vydaného ve Vídni roku 1804.

²²¹ Srv. Dülmen:

²²² Srv. Kreuz, P., Proměny organizace trestního soudnictví v Čechách od tereziánských reforem do roku 1848, in: Zločin a trest v české kultuře 19. století, Sborník příspěvků z 30.ročníku Symposia –K problematice 19. století, Plzeň, 25.-27.února 2010, Praha 2011, s. 25.

Proměny počtu kriminálních soudů ukázal velmi instruktivně již před léty ve svém článku Bohuslav Roučka.²²³

Pokud hovoříme o josefínském trestním právu, nemůžeme se zaměřit pouze na , jakkoli důležitý trestní zákoník z roku 1787. V průběhu vlády Josefa II. došlo totiž k vydání řady patentů s trestněprávním obsahem. Zde je ovšem potřebné věnovat pozornost zvláště trestněprávní úpravě po vydání trestního zákoníku, tedy úpravě, která mnohá ustanovení tohoto zákoníku zpřesňovala.

Zvláštní instrukce pro politické úřady byla vydána 5. března roku 1787 . Týkala se „vyšetřování, souzení a trestání politických zločinců“. V červnu 1788, byl pak vydán kriminální řád - Allgemeine Kriminalgerichtsordnung. Eliminoval řadu procesních úprav tereziánského trestního zákoníku. Neobsahoval již úpravu práva útrpného. Zdokonalil také inkviziční proces.²²⁴

Josefínský trestní řád z roku 1788 rozvinul ve svých ustanoveních také moderní důkazní teorii. Podle josefínského procesního řádu²²⁵ patřilo k důležitým důkazním prostředkům doznání, které ovšem již nebylo vynucováno na základě použití práva útrpného. V § 116 se praví, že toto doznání nesmí být vynucené. §119 stanovil, že je možné i písemné doznání, které ovšem musí být předneseno ještě ústně. Jinak nemá důkazní váhu. Dále se tu hovoří o písemných důkazech, o ohledání místa činu a zejména o svědeckých výpovědích. Podle §124 nemohly svědčit například osoby mladší 12 let, dále pak ty, které byly podezřelé ze spáchání zločinu nebo ty, které byly s obviněným v nepřátelských vztazích. Trestní odpovědnost je jednou z forem právní odpovědnosti. Podle V. Knappa je trestní odpovědnost „ povinnost strpět trest jako soudcem stanovený následek spáchání trestného činu, který je vždy porušením právní povinnosti neminem laedere.“²²⁶ Hrozba sankce je namířena proti každému potenciálnímu narušiteli právního řádu, a je pak uplatněna proto tomu člověku, který -at' v důsledku úmyslu / dolus/ nebo

²²³ ROUČKA, B., Poznámky k mapě hrdelních soudův první a ve druhé polovině 18. století, Právněhistorické studie 3,1957, zvl. s. 122-124.

²²⁴ Srv. JÁNOŠÍKOVÁ, P., KNOLL, V., RUNDOVÁ, A.: Mezníky českých právních dějin, Plzeň 2005, s.116.

²²⁵ Handbuch aller unter der Regierung. Des Kaisers Joseph II etc., Wien 1789. Srv. Další poznámka.

²²⁶ KNAPP, V.: Teorie práva, Praha 1995, s. 201.

nedbaloti/ culpa/ spáchal skutek, jehož skutková podstata je zachycena v konkrétním vymezení deliktu v trestním zákoně.

V souvislosti s teoretickým pojetím trestní odpovědnosti, které se v této době začalo více po obsahové stránce rozvíjet, je třeba zkoumat věkovou hranici, od kdy nese jedinec odpovědnost.

V tereziánském zákoníku došlo k rozlišení tří věkových období - dětství, nedospělosti a věku mladistvého. Období dětství trvalo do 7 let. Podle trestního zákoníku Josefa II. trvala absolutní neodpovědnost do 12 let. Došlo tak k jejímu posunutí směrem nahoru.

Josef II. přistoupil i k reorganizaci kriminálních soudů, které získaly v kontextu vydání trestního zákona nové a širší kompetence. Patent z 1. června 1788 v tomto směru stanovil²²⁷, že po vydání trestního zákona v roce 1787 musí kriminální soudy ještě více dbát na to, aby skutečný zločinec nezůstal nepotrestán. Na druhé straně musí obviněný zaručenu obhajobu. Podle dvorského dekretu z 5. září 1788 měly pak kriminální soudy přihlížet v odůvodněných případech k polehčujícím okolnostem.²²⁸

²²⁷ Handbuch aller unter der Kaisers Joseph II. für die K.K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Systematischen Verbindung enthält die Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1788, verlegt bei Joh. Georg Moesle/, Sechzenter Band, Mit allergnädiger Freiheit, Wien 1789, s. 963-964.

²²⁸ Tamtéž. s. 1085.

15. Josefínský trestní zákoník v praxi

Připomeňme alespoň jeden případ, který byl posuzován podle trestního zákona z roku 1787, svědčící o změnách, ke kterým došlo v době posttereziánské.

Historik Jiří Šouša uvádí kauzu loupežníka Václava Kumra. Ten se narodil v roce 1767 ve vesničce Víscu v blízkosti hradu Bezděz.²²⁹ Václav již od mládí pytláčil a kradl, za což byl potrestán vězením.

Po návratu z vězení žil v rodném domě se svojí poměrně mladou matkou a jejich vztah byl podle místních víc než vztah syna a matky.

Václav ovšem i nadále kradl, vyvolával rvačky a pytláčil. V devadesátých letech 18. století pak zahájil svoji loupežnickou kariéru a brzy se stal i vůdcem lupičské bandy, ze které měl každý strach. Loupežníci pod Václavovým vedením působili v Čechách, ale i ve Slezsku a na Moravě.

V roce 1792 vydal na něho krajský kriminální soud v Mladé Boleslavi zatykač, přičemž se mladého loupežníka podařilo zatknout až roku 1798 v Doksech. V Mladé Boleslavi byl vyslechnut, ale samotné soudní řízení se konalo před pražským soudem. Ten nakonec odsoudil Václava k dvaceti letům žaláře.

Po odpykání trestu se vrátil do Vísky, kde sloužil u sedláků jako kočí a posléze byl dán „na obec“, to znamená, že jídlo a naceh mu poskytoval každý den jiný obyvatel obce.

V roce 1743 Václav Kumr zemřel na statku sedláka Šafránka a tak skončil život loupežníka, který byl odsouzen na základě josefínského trestního zákoníku.

Pro zajímavost dodejme, že postava Viléma z Máchova Máje v sobě nese rysy nejen Václava Schiffnera, ale i Václava Kumra.

²²⁹

ADAMOVÁ, K. A kol.: Dějiny českého soudnictví do roku 1938, Praha 2005, s.136- 137.

16. Policie za vlády Josefa II.

Představení a organizace policie za vlády Josefa II. by mělo předcházet vymezení pojmu policie.²³⁰ V podstatě lze i pro definování pojmu policie na konci 18. století použít následující slova z knihy Karla Čížka ze druhé poloviny 19. století.²³¹ „Policie jest strážcem veřejné bezpečnosti, tedy bezpečnosti všech, celého společenstva, vůči jakémukoli podnikání a činění jednotlivce, kterýmžto by ono společenstvo v řádném užívání práv svých přirozených neb zákonných bylo ohroženo.“

Působení policejní moci se projevovalo jednak formou nařízení a různých opatření správních úřadů, která ovšem musela být vydávána v rámci zákona. Dále se policejní moc projevovala působením výkonným, to znamenalo prováděním nařízení a opatření správních orgánů.

Policie se rozdělovala na policii soudní a správní. Ta směřovala k zabezpečení veřejného pořádku a pokoje vůbec.

Veřejná bezpečnost mohla být ohrožena nejen samotným spácháním zlého skutku, ale i tím, že někdo takový skutek spáchat mohl a chtěl. Zvláště zde se měla uplatnit prevenční role policie. Soudní policie se pak zabývala již vykonaným trestným skutkem. Jejím úkolem bylo stíhání zločince.

Zde se budeme věnovat policii správní, která byla i předmětem zájmu Josefa II. a Josefa von Sonnenfelse. I zde je možné citovat Karla Čížka, který říká- „ V příčině působnosti policie správní musíme policii vůbec přiznati právo, aby v každém zvláštním případě veřejného nebezpečství čili ohrožení samostatně přiměřených učinila opatření takých, kolik k zachování veřejného pořádku a veřejné bezpečnosti jest třeba, kterýmžto opatřením se podvoliti každý povinen jest.“²³²

Při působení policie bylo nezbytné strpět i omezení osobní svobody. Avšak právními předpisy je nezbytné toto možné omezení osobní svobody limitovat tak, aby

²³⁰ ČÍŽEK, K.: Trestní právo policejní, Praha 1852, s. 8-12. Viz i dále v textu. Srv. Ottův sl. Naučný, heslo -policie, Praha 1903, 20. díl., s. 97. Praví se zde, že pojem policie pochází z Francie- police. Tento termín se užíval ve 14. a 15. století ve městech a později i ve státní správě. Obsah tohoto pojmu vystihoval řecký termín-polititeia, a posléze se znamenal udržování pořádku a zajišťování blahobytu, vrchností“.

²³¹ Tamtéž, s. 8.

²³² Tamtéž, s. 11.

nedocházelo k zneužívání²³³ policejních zákroků. Tyto limity policejní činnosti musí být stanoveny, aby byl chráněn jak veřejný pořádek proti narušitelům, tak také občanská svoboda chráněných. Obyvatelé se pak musí v rámci zákonů těmto opatřením a zásahům policie podrobit.

Policie v sobě zahrnovala i tzv. pečovatelskou činnost. Již v roce 1770 psal autor Pütter ve svém díle *Institutiones juris publici germanici* o působnosti policie *toto- cura evertendi mala futura*, kdežto *cura promovendi salutem publicam non est politiae*.-

Pečovatelská neboli tzv. obšťastňovací role policie vhodně doplňovala její prevenční úlohu a nalézala odraz i v pozitivní právní úpravě.

Podívejme se ale, jak probíhaly reformy policejní organizace z panování Marie Terezie a Josefa II.²³⁴

Marie Terezie přistoupila k reformě policie v roce 1776, a to podle pařížského vzoru. Vedle strukturálních změn požadovala panovnice nově vyšší kvalifikační předpoklady u policejních úředníků, kteří museli znát dobře správní předpisy a francouzský a italský jazyk. Právnícké vzdělání se nepožadovalo, ale bylo vítáno.²³⁵

Josef II. rovněž reformoval policii. V roce 1782 pověřil dolnorakouského místodržitele hraběte Pergene, aby reformu provedl. Pergene se soustředil zejména na organizaci tajné policie. Policejní úřady byly podřízeny místodržitelským orgánům příslušných zemí a zároveň ředitelství a komisařství v celé zemi byla podřízena vídeňskému vrchnímu ředitelství.

Císařským nařízením z roku 1786 byla svěřena výkonná policejní moc magistrátům a policejním ředitelstvím byl zachován pouze vrchní dozor. V roce 1790 došlo k opětovnému rozšíření pravomoci policejních ředitelství, neboť magistráty na svoji výkonnou policejní funkci nestačily.²³⁶

²³³ Srv. Slovník veřejného práva, Brno 1934, svazek třetí, s. 163.

²³⁴ Srv. K tomu např. Macek, P., Uhlíř, L.: Dějiny policie a četnictva, I., Praha 1997, s. 48-50. Viz dále v textu.

²³⁵ Tamtéž, s. 48.

²³⁶ Tamtéž, s. 49-50.

Policejní reformy prosazené hrabětem Pergenem měly překotný ráz a v některých směrech postrádaly logičnost, jak ukazuje např. výše uvedená dvojitá podřízenost policejních ředitelství.

Za panování Leopolda II. došlo po posílení policie za Josefa II. k jejímu přechodnému oslabení.²³⁷

²³⁷ Tamtéž, s. 50.

Závěr

Práce o osvícenských reformách Josefa II. se zaměřením na trestní právo a policii vyzvedla jednotlivé změny, které přinesla osvícenská doba oproti době předcházející.

Tyto změny lze shrnout do osmi bodů :

1. právo mělo být právem rozumným
2. právo trestní v sobě obsahovalo jasně formulované skutkové podstaty
3. prosadila se zásada-nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege
4. trest nebyl chápán jako msta a odplata, ale především jako ochrana společnosti před delikventem majícím i výchovný charakter
5. trest byl úměrný spáchanému zločinu
6. trestní právo a trest mělo prevenční povahu
7. důkazní řízení bylo pojato zcela racionálně
8. policie byla nástrojem k dosažení obecného dobrého ve společnosti.

Velký význam při formování moderního trestního práva rakouského měl Josef von Sonnenfels, který napomohl svým dílem k prosazení těchto změn v trestním právu i v pojetí policie. Směřoval k humanizaci a sekularizaci trestního práva, odmítal torturu a delikt čarodějnictví. Také díky jemu lze trestní zákoník Josefa II. pokládat v podstatě za moderní trestní kodex, který odpovídal osvícenské filosofii.

Résumé

Reforms of Joseph II. mainly in the fields of the penal law nad the police

The author deals in his work with the Age of Reason in Austria. He describes the reforms of Joseph II. His interest is however connected with penal law and police. The author stresses mainly the effort of Joseph II. to reform the penal law. In his endeavour was Joseph II. successful. He issued in the year 1787 the penal codification that brought new aspects in the penal law. The author is interested in the progressive moments in the reforms of Joseph II., especially in the penal law and compares the penal code of Joseph II. with Theresian penal codification.

The new aspects in the Josephian penal law were for instance- the presumption of innocence and the principle: *nullum crimen sine lege* and the elimination of the capital punishment.

The author is interested also in the change in the conception of the punishment. It is not more only the revenge of the society. It has in the time of Joseph II. the educational goal. Joseph II. stressed the necessity of the prevention of the evil activity.

Some pages are devoted to the importance of Joseph von Sonnenfels who took part in the codification of penal law. The personality of Sonnenfels is very interesting as well, because Sonnenfels presented theoretical ideas about the penal law, the purpose of the punishment and about the police.

Seznam použité literatury

a/ literatura knižní

- ADAMOVIČ, K. a kol.: Dějiny českého soudnictví do roku 1938, Praha 2005
- ADAMOVIČ, K. a SOUKUP, L., Prameny k dějinám práva v českých zemích, Plzeň 2004
- DŘÍMAL, J.: Královský prokurátor a jeho úřad v letech 1765-1783. SAP XX, 1970
- Grosse Prozesse Recht und Gerechtigkeit in der Geschichte. C.H.Becksche Verlagsbuchhandlung (Oscar Beck) München, 1996, Translation Milada a Milan Kouřimských
- ČÍŽEK, K.: Trestní právo policejní, Praha 1852
- GERBER, J.: Recht und Utilitarismus: Joseph von Sonnenfels und das späte Naturrecht, in: Joseph von Sonnenfels,
- HOFFMAN, F.: Popravčí zápisy jihlavské. PHS 18, 1974
- HORNA, R.: Pranýř. Praha 1941
- JANEČEK, O.: Povstání nevolníků 1775, Praha 1954
- JANET, P.: Dějiny vědy politické (se zřetelem k mravovědě). Díl II, Praha 1896
- JÁNOŠÍKOVÁ, P., KNOLL, V., RUNDOVÁ, A.: Mezníky českých právních dějin, Plzeň 2005
- KADLECOVÁ, M.: Přípravné řízení v Obnoveném zřízení zemském. PHS 32, 1992
- KAFUŇKOVÁ, L.: Infanticida ve světě smolných knih 16.-18. století Praha, Univerzita Karlova v Praze, 2011
- KAŠPAR, I.: Nevolnické povstání r. 1680. Praha 1965
- KLABOUC, J.: Osvícenské právní nauky v Českých zemích. Praha, 1958
- KNAPP, V.: Teorie práva, Praha 1995
- KOČÍ, J.: Čarodějnické procesy. Z dějin inkvizice a čarodějnických procesů v českých zemích v 16.-17. století. Praha, 1973
- KRAMEŠ, M.: Zločin a trest: svědectví smolných knih 16.-18. století v českých zemích ve statistikách. Praha, Univerzita Karlova v Praze, 2011

KRISTIÁN z KOLDÍNA, p.: Práva městská království Českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich summou. Vydání páté. V Praze : Spolek Českých právníků "Všehrd", 1876, XXXII,

KUČERA, J.: Vývoj inkvizičního procesu v českých zemích. Trestní právo. 2006

KŘÍŽKOVSKÝ, L., ADAMOVIČ, K.: *Dějiny myšlení o státě*. Praha 2000

LIŠKOVÁ, M.: Mimořádný trestní soud po bavorské okupaci Čech. SAP VI, 1957

MALÝ, K.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945

MALÝ, K.: K otázce právního zakotvení feudálního absolutismu v Čechách. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 3. Studia Historica XXXVI.

Městské právo v 16.-18. Století v Evropě, Sborník příspěvků, uspořádal K. Malý. Praha. 1982

MIHALÍKOVÁ, M.: Vývoj trestního práva v 18. století v našich zemích. Praha. 2007

MÜLLER, J.J.: *Manuale iudicum*. Brux 1728

NOŽIČKA, J.: Trestní řád platný v zemích České a Moravskoslezské s vedlejšími zákony. Upravil 1932 (generální katalog, č. A16437)

NOŽINA, M. A VANĚČEK, M.: Mandragora, morfin, kokain: drogový problém českých zemích v dobách habsburské monarchie a v předválečném Československu. Vydání I. Praha: KLP, 2009

PÁNEK, J.: Hrdelní soudnictví městečka Čechtice v 17. a 18. století. Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice smolných spisů. SSH 12, 1977

PETRÁŇ, J.: Nevolnické povstání 1775. Prolegomena edice pramenů. Praha 1972

POLASCHEK, M.F.: The history of torture in Austria, in: La torture judiciaire, Approaches historiques et juridiques, Vol. II, 2002,

REZEK, O.: Změny soudního systému v zemích koruny české v době pobělohorské. Vydání I. Ostrava Key Publishing, 2007

ROUČKA, B., Poznámky k mapě hrdelních soudův první a ve druhé polovině 18. století, Právněhistorické studie 3, 1957

SIGLOVÁ, T.: Soudové zisky nenosou : spory obyvatel městeček pardubického panství v 16. a 17. století. Vydání 1. Brno: Matice moravská 2011

ŠINDELÁŘ, B.: Zbívání poddaných v českých zemích po třicetileté válce. ČMM 101, 1/2/1981

ŠOLLE, V.: Trestní soudnictví předbřeznové v českých zemích. SAP 12,1962

STORCH, F.: Vyručení obviněného. Praha 1895

Tinková, D.: Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa. Vydání 1. Praha: Argo 2004

VLČEK, E.: Dějiny trestního práva v českých zemích a Československu, 3. vydání.

Masarykova Univerzita , Brno,2006

ze ŽEROTÍNA, K.: Spisy Karla staršího ze Žerotína. Brno, Matice moravská, 1866

Internetové zdroje

[http://digitool.is.cuni.cz/R/BDJB154U64896HPT3T8JI9UXEKYIRKLK5LK
AIG66QTXPBCJ8RL-00203?func=dbin-jump-
full&object_id=452010&silos_library=GEN01&pds_handle=GUEST](http://digitool.is.cuni.cz/R/BDJB154U64896HPT3T8JI9UXEKYIRKLK5LK
AIG66QTXPBCJ8RL-00203?func=dbin-jump-
full&object_id=452010&silos_library=GEN01&pds_handle=GUEST)

